

**T.C.
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
Türkçe Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı**

**SÜLEYMAN PAŞA'NIN İLM-İ SARF-I TÜRKÎ ADLI ESERİNİN
TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ**

**Serap ATIŞ
Yüksek Lisans Tezi**

**Tez Danışmanı
Dr.Öğr.Üyesi Rıza OĞRAŞ**

Burdur, 2018

**T.C.
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
Türkçe Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı**

**SÜLEYMAN PAŞA’NIN İLM-İ SARF-I TÜRKİ ADLI ESERİNİN
TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ**

**Serap ATIŞ
Yüksek Lisans Tezi**

**Tez Danışmanı
Dr.Öğr.Üyesi Rıza OĞRAŞ**

Burdur, 2018

**BURDUR MAKÛ EĞİTİM
BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÛKSEK LİSANS JÛRİ ONAY FORMU

M.A.K.Û Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 23.07.2018 tarih ve 245/1 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 13.08.2018 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Serap ATIŞ'ın Süleyman Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî Adlı Eserinin Türkçe Öğretimindeki Yeri Ve Önemi konulu tez çalışması Türkçe Eğitimi Anabilim Dalında YÛKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÛRİ

ÛYE : Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ
(Tez Danışmanı)

ÛYE : Dr. Öğr. Üyesi Himmet BÛKE

ÛYE : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÛNAL

ONAY

M.A.K.Û Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÛHÛR

BİLDİRİM

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu taahhüt edip, tezimin kaynak göstermek koşuluyla aşağıda belirttiğim şekilde fotokopi ile çoğaltılmasına izin veriyorum.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Serap ATIŞ

Tarih

İmza

*Bilginin varlığına her daim inanan rahmetli dedem “Muharrem TUNCEL”
anısına...*

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ'a, bilgi ve tecrübesinden faydalandığım hocam Dr. Öğr. Üyesi Himmet BÜKE'ye, yardımı ve desteği için hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÜNAL'a, her daim arkamda durup yolumu aydınlatan hocam Dr. Öğr. Üyesi Rafet AYDIN'a, bilgi ve birikimiyle yanımda olan hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KILINÇ'a, ufkumu genişleten ve manevi desteğiyle beni yalnız bırakmayan hocam Dr. Öğr. Üyesi Barbaros Serdar ERDOĞAN'a, bilgilerini benimle paylaştığı için hocam Doç. Dr. Hakan ÜLPER'e, çalışmanın yazım aşamalarındaki yardım ve emeklerinden dolayı Bülent ATEŞ'e, Damla BİÇER'e, Saadet Nur KESKİN'e, bu süreçte hiçbir zaman beni yalnız bırakmayan Şerife SÖYLEMEZ'e, desteğiyle güç veren Cansu ÖZYURT'a, tüm içtenliğiyle hep yanımda olan; destekleyen Havva Nur AKTAŞ'a, desteğiyle yanımda olan Hüseyin AYDEMİR'e, çalışmamı gerçekleştirebilmem için sağlamış olduğu imkan ve göstermiş olduğu hoşgörüden dolayı Ahmet DÖĞER'e, bu yola başlamamı sağlayan; beni her daim yüreklendiren amcam Recep ATIŞ'a, karşılaştığım zorluklarda beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan kuzenim Kürşat TUNCEL'e ve vermiş olduğum kararlarda yanımda duran babam Nevzat ATIŞ'a, annem Mevlide ATIŞ'a, sonsuz anlayışı için kardeşim Ahmet ATIŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Süleyman Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî Adlı Eserinin Türkçe Öğretimindeki Yeri Ve Önemi

(Yüksek Lisans Tezi)

Serap ATIŞ

ÖZ

Çok geniş bir coğrafyada etkili olan ve kullanılan Türkçe sahip olduğu köklü tarihi nedeniyle çeşitli evreler geçirmiştir. Bu aşamalardan biri de Türkçenin 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde oluşturduğu yazı dili olan Osmanlı Türkçesi dönemidir.

Bu dönemde Türkçe öğretimine yönelik birçok eser verilmiştir. Fakat eserlere verilen isimler “Osmanî” başlığı ile kaleme alınmıştır. Süleyman Hüsnü Paşa ise bunu doğru bulmayarak tepki göstermiş ve 1876 yılında “İlm-i Sarf-ı Türkî” adlı eserini kaleme almıştır. Eserin başlığına Türk isminin verilmiş olması Türkçenin ilk kez ayrı bir dil olarak kabul edilip ele alındığını göstermektedir.

Bizim çalışmamız ise eserin yaklaşık olarak yirmi dört yıl sonra genişletilerek 1900 yılında kasbar madbaasında basılmış olan nüshası üzerinedir. 1876 yılındaki nüsha her ne kadar çalışılmışsa da 1900 yılındaki nüshanın çevirisinin yapılmadığı ve eksik olduğu görülmüş ve bu durum bizim çalışmamızın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Bu çalışma İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserinin Türkçe öğretimindeki yeri ve önemini orataya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır.

Hazırlanan çalışmada ilk olarak giriş bölümüne yer verilmiş daha sonra “Türkçe Öğretim Tarihi” başlığı altında Türkçe öğretimin kısa bir tarihçesine yer verilerek “Mektepler ve Medreselerde Türkçe Öğretimi” başlıklı bölüme geçilmiştir. Bu bölümde ise mektep ve medrese ders programlarında Türkçenin yeri saptanmaya çalışılmıştır. Bu bölümün ardından “Tanzimat Dönemi ve Sonrası Yazılan Dil Bilgisi Kitapları” bölümüne geçilmiş ve bu dönemde yazılmış olan dil bilgisi kitaplarının özellikleri saptanmıştır.

Daha sonra Süleyman Hüsnü Paşa'nın edebi kişiliği hakkında bilgi verilmiş ve “İlm-i Sarf-ı Türkî” nin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmış ve incelemesi yapılarak değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak, araştırmanın son kısmında kitapta geçen gramer terimleri için bir sözlük eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dil bilgisi, Sarf, Süleyman Hüsnü Paşa, Türkçe Öğretimi

Sayfa Adeti: 240

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ

Place and importance of Süleyman Pasha's teaching in Turkish teaching of İlm-i Sarf-ı Türkî

(Master Thesis)

Serap ATIŞ

ABSTRACT

It has passed through various stages because of its deep history which has been used in a wide geographical region and has a used Turkish language. One of these stages is the period of the Ottoman Turkish period, in which the Turkic language was written within the borders of the Ottoman State from the 15th century to the 20th century.

In this period, many works on teaching Turkish have been given. However, the names given to the works were taken with the title of "Osmanî". Süleyman Hüsni Pasha reacted without finding this right and in 1876 he received the work "İlm-i Sarf-ı Türkî". The fact that the Turkish name was given to the title of the work indicates that Turkçenin was regarded as a separate language for the first time.

Our work is on the second manuscript, which was expanded around twenty-four years later and re-published in 1900. Although the 1876 edition was worked, it was seen that the translation of the 1900 edition was not done and was missing, which made it necessary for us to do our work.

This study was carried out in order to put the place and importance of İlm-i Sarf-ı Türkî in Turkish teaching. In this study, a screening model was used from qualitative research methods.

In the first part of the study, the introduction was given and then a short history of Turkish teaching under the heading of "Turkish Teaching History" was given and the division titled "Turkish Teaching in Mektepler and Medreseler" was passed. Following this section, the section titled "Books of Language Information Written during the Tanzimat Period and After the Tanzimat Period" was passed and the characteristics of the books of language information written in this period were determined.

Later, information about the literary personality of Süleyman Hüsni Pasha was given and the translation of "İlm-i Sarf-ı Türkî" to today's Turkic language was made and examined and evaluated. In addition, a glossary for the grammatical terms in the book was added at the end of the research.

Key Words: Language knowledge, Consumption, Süleyman Hüsni Paşa, Teaching Turkish

Page Number: 240

Supervisor Asist: Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	İ
TEŞEKKÜR.....	İİİ
ÖZ	İV
ABSTRACT.....	V
TABLOLAR LİSTESİ.....	İX
KISALTMALAR	X
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Problem Cümlesi	2
1.2.1. Alt Problemler.	2
1.3. Araştırmanın Amacı	3
1.4. Araştırmanın Önemi	3
1.5. Sınırlılıklar.....	4
BÖLÜM II.....	5
KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	5
2.1. Türkçe Öğretim Tarihi.....	5
2.2. Mektepler ve Medreselerde Türkçe Öğretimi	12
2.2.1. Sıbyan Mektepleri.....	12
2.2.2. İbtidâî Mektepleri.	14
2.2.3. Rüştiyeler.....	17
2.2.4. İdâdîler.....	21
2.2.5. Sultânîler.....	24
2.2.6. Dârü'l-mu'allimîn ve Dârü'l-muallimât.....	27
2.2.7. Medreseler.....	30
2.3. Tanzimat Dönemi ve Sonrası Yazılan Dil Bilgisi Kitapları	32
2.3.1. Tanzimat Dönemi (1839-1876)	32
2.3.1.1. Kava'id-i Osmaniyye (1851).	32
2.3.1.2. Medhal-i Kava'id (1852).	33
2.3.1.3. Emsile-i Türkiyye (1866).	33
2.3.1.4. Kava'id-i Türkiyye (1871).	34
2.3.2. Birinci Meşrutiyet Dönemi(1876-1878).....	35

2.3.2.1. İlm-i Sarf-ı Türkî (1876).....	35
2.3.3. Mutlakiyet Dönemi (1878-1908).....	35
2.3.3.1. Sarf-ı Osmanî (1884).....	35
2.3.3.2. Kava'id-i Lisan-ı Türkî (1884).....	36
2.3.3.3. Tertib-i Cedid-i Kava'id-i Osmaniyye (1885).....	36
2.3.3.4. Kava'id-i Lisan-ı Türkî (1893). -.....	37
2.4. Süleyman Paşa'nın Hayatı ve Eserleri.....	38
2.4.1. Süleyman Paşa'nın Hayatı.....	38
2.4.2. Süleyman Paşa'nın Eserleri.....	40
2.4.2.1. Dini Eserleri.....	40
2.4.2.2. Hatıra Türü Eserleri.....	40
2.4.2.3. Mektupları.....	41
2.4.2.4. Basılmamış Yapıtları.....	41
2.4.2.5. Ders Kitapları. Târih-i Âlem:.....	41
2.5. İlgili Araştırmalar.....	42
YÖNTEM.....	43
3.1. Araştırma Modeli.....	43
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	44
3.3. Veri Toplama Süreci.....	44
3.4. Veri Toplama Araçları.....	44
3.5. Verilerin Analizi.....	44
BÖLÜM IV.....	45
BULGULAR VE YORUM.....	45
4.1. İlm-i Sarf-ı Türkî Adlı Eserin Yazılış Amacı.....	45
4.2. İlm-i Sarf-ı Türkî Adlı Eserin Günümüz Türkçesine Çevirisi.....	46
4.3. İlm-i Sarf-ı Türkî Eserin Bölümleri.....	203
4.4. İsim Bölümünün İçeriği.....	204
4.5. Muzmerât Bölümünün İçeriği.....	208
4.6. Mübhemât Bölümünün İçeriği.....	209
4.7. Kinâyât Bölümünün İçeriği.....	210
4.8. Masdar Bölümünün İçeriği.....	211
4.9. Fi'l Bölümünün İçeriği.....	217
BÖLÜM V.....	220

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	220
5.1. Sonuç	220
5.2. Öneriler	221
KAYNAKLAR	223
EKLER.....	234
EK 1	235

TABLULAR LİSTESİ

<u>Tablolar</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. 1878-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı	13
Tablo 2. İptidâî Mektepleri Ders Programı	15
Tablo 3. Mekteb-i Ulûm-i Edebiye Ders Programı.....	18
Tablo 4. Mekteb-i Maârif-i Adliye Ders Programı	19
Tablo 5. İdâdî Mektepleri Ders Programı	23
Tablo 6. 1915 Yılı Sultânî Mektepleri Ders Programı.....	26
Tablo 7. 1892 Tarihli Nizamnameye Göre Dârü'l-Mu'alliminde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler	29

KISALTMALAR

İST: İlm-i Sarf-ı Türkî

S: sayfa

TDEA: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TDK: Türk Dil Kurumu

YY: Yüzyıl

BÖLÜM I

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde Tanzimat dönemine kadar olan süreçte Türkçe öğretiminde ciddi eksiklikler olduğu görülmektedir. Sıbyan mekteplerinden medreselere kadar Türkçe öğretimine yönelik çalışmaların yetersiz olduğu ve medreselerde eğitim dilinin Arapça olduğu dikkat çekmektedir.

Tanzimat dönemi ile birlikte birçok yenilik çalışmaları yapılmış ibtidâî, rüşdiye, idâdî ve sultânî gibi çeşitli derecelerde okullar açılmıştır. Birçok yerde açılmış olan bu okullarda Türkçe farklı isimlerle ders olarak yer almaktadır. Bu durum ise Türkçe öğretim kitabı ihtiyacına neden olmuş ve birçok Türkçe öğretim kitabı yazılmıştır. Bu kitaplara bakıldığında daha çok dil bilgisi öğretimine yönelik oldukları görülmektedir.

Bu araştırma 1900 yılında genişletilerek tekrar yazılan Türk adının geçtiği ilk dil bilgisi öğretim kitabı olan İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserin incelenip değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Hazırlanan çalışmanın bu bölümünde araştırmaya temel oluşturan problem durumu, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın amacı, önemi ve sınırlılıklarına yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

Türkçe köklü tarihsel bir sürece sahip Sibirya'dan, Hint Okyanusu'na, balkanlardan, Moğolistan'a, Adriyatik'ten, Çin'e kadar geniş bir alanda varlığını sürdüren dünyanın en eski ve köklü dillerinden birisidir (Korkmaz, 2001, s.12). Türkçe sahip olduğu uzun tarihi nedeniyle çeşitli evreler geçirmiştir. Bu tarihi süreçte ilk başlarda bozkır kültürünün etkisinde olan Türkçe daha sonra diğer dillerle etkileşerek bu dillerdeki bazı kelimeleri kendi bünyesine almıştır.

16. yüzyıl ile 19. yüzyıl hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye "Osmanlı Türkçesi" veya "Osmanlıca" denmektedir (Barın ve Demir, 2006, s.51). Bu süreçte Türkçeye Arapça ve Farsçadan birçok

kelime geçmiş ve bu durum Türkçeyi özünden uzaklaştırarak karmaşık bir dil haline getirmiştir (Korkmaz, 2001, s.15).

Türkçenin yaşadığı bu zorlu süreçte yazarlar birçok görüş ileri sürerek çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemde yazılan kitaplara Türkçe adlar verilmemiş; Kavâid-i Osmâniye, Sarf-ı Osmanî gibi adlar verilmiştir. Süleyman Paşa ise bu konuda döneminden farklı düşünmektedir: “ Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki, dilimize Osmanlı dili ve milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı tabiri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin adı ise yalnız Türk’tür. Buna göre dili de Türk dilidir, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır.” (Toparlı ve Yücel, 2006, s.5) şeklinde düşüncelerini dile getirmiş ve çalışmamızın konusu olan Türk adının geçtiği ilk dil bilgisi kitabı olan İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserini kaleme almıştır.

Eserin Türkçe öğretiminde bir ilk olması ve dil bilgisi öğretiminde kaynak olması bu araştırmayı gerekli kılmış dolayısıyla İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserin Türkçe öğretimindeki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.2. Problem Cümlesi

Bu araştırmanın problemini; “Süleyman Hüsnü Paşa’nın İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserinin Türkçe öğretimindeki yeri ve önemi nedir?” sorusu oluşturmaktadır.

1.2.1. Alt Problemler. Hazırlanan çalışmada aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

1. İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserin yazılış amacı nedir?
2. İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserin günümüz Türkçesine çevirisi nedir?
3. İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eser kaç bölümden oluşmaktadır?
4. İsim bölümünün içeriği nedir?
5. Muzmerât bölümünün içeriği nedir?
6. Mübhemât bölümünün içeriği nedir?
7. Kinâyât bölümünün içeriği nedir?
8. Masdar bölümünün içeriği nedir?

9. Fi'l bölümünün içeriği nedir?

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; Osmanlı Türkçesindeki dil bilgisi kurallarını öğretmek amacıyla yazılmış olan “İlm-i Sarf-ı Türkî” adlı eserin günümüz Türkçesine çevirisini yapmak, Türkçe öğretimindeki yeri ve önemini tespit etmektir.

1.4. Araştırmanın Önemi

Türkçe; Moğolistan ve Çin içlerinden Orta Avrupa'ya, Sibiry'a'dan Hindistan ve Kuzey Afrika'ya kadar büyük bir alana yayılmış (Ercilasun, 2011,s. 13), uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüş (Başar, 2014, s.2) bir dildir. Sahip olduğu bu köklü tarihi süreçte çeşitli evreler geçirmiş ve günümüzdeki şeklini almıştır.

Bu evrelerden birisi de 15. yüzyılın ortalarından 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin sınırlarında konuşulup yazılan “Osmanlı Türkçesi” dönemidir. Bergamalı Kadri'nin “Müeyyiretü'l-Ulûm (1530)” adlı eseri ise bu dönemde yazılmış olan Türkçe öğretimine yönelik ilk dil bilgisi kitabıdır (Başar, 2014, s.45). Bu eserin dışında Tanzimat dönemine kadar başka bir eser yazılmamıştır.

Tanzimat döneminde birçok yenilik çalışması ile birlikte eğitim kurumlarında Türkçe farklı adlarla yer almaya başlamıştır. Bu durum Türkçe öğretim kitabı ihtiyacına neden olmuştur. Bunun sonucunda birçok dil bilgisi çalışması yapılmış ve birçok dil bilgisi eseri verilmiştir.

Türkçeye Arapça ve Farsça unsurların girişi zamanla hem artmış hem hızlanmış bu durum ise birçok soruna neden olmuştur. Bunlardan birisi de yazılan kitaplara Türkçe isimlerin verilmiyor, yakıştırılmıyor olmasıydı eserlere daha çok Sarf-ı Osmanî, Kavâid-i Osmanîye gibi adlar veriliyor bu durum ise Türk milli şuurunu olumsuz etkiliyordu (Toparlı ve Yücel, 2006, s.8-9).

Türkçülüğün öncü şahsiyetlerinden kabul edilen Süleyman paşa düşüncelerini “Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki, Osmanlı dili ve milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı tabiri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin adı ise Türk'tür. Buna göre dili de Türk dilidir, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır.” (Toparlı ve Yücel, 2006, s.9) sözleri ile ifade etmektedir ve bu

düşüncesinin etkisiyle ortaokul öğrencileri için oldukça sade ve açık bir dil ile Türk adının geçtiği ilk dil bilgisi kitabı olan İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserini yazmıştır. Çalışmamız konusu ise bu eserin 1900 yılında kasbar madbaasında genişletilerek basılmış olan nüshasından oluşmaktadır.

Esere İlm-i Sarf-ı Türkî adının verilmiş olması Türkçeye verilen önemi ortaya koymakta ve bu dil bilgisi kitabının Türkçeyi ayrı bir dil kabul ederek yazıldığını göstermektedir. Bu durum ise eserin Türk dil bilinci için önemini ve çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

Araştırmamız; Süleyman Hüsnü Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserinin günümüz Türkçesine çevirisini yapmak ve kitapta yer alan dönemin dil bilgisi terimlerinin, günümüzdeki dil bilgisi terimleri çerçevesinde açıklamak, eserin Türkçe öğretimindeki yerini tespit etmekle sınırlıdır.

Bu bağlamda, Tanzimat döneminden sonra yazılan dil bilgisi kitapları ve bu dönemin eğitim kurumları Türkçe öğretimi açısından incelenmiştir.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Türkçe Öğretim Tarihi

Dünyanın en köklü ve en zengin dillerinden bir tanesi olan Türkçe birkaç bin yıllık geçmişe sahiptir. Türkçe öğretimine yönelik ilk çalışmalar ise Karahanlılar döneminde yapılmıştır. Fakat ilk ve Ortaçağ boyunca Türkçenin okullarda öğretilip öğretilmediği konusunda açık ve kesin bilgimiz yoktur (Ağar, 2002, s.1). Türklerin İslamlıktan önceki uygarlıklarında eğitim, kurumsallaşmış değildi yani yaygındı; yeni kuşaklar bilgiyi toplum içinde öğrenirlerdi ve anadili öğrenimi de bu şekilde gerçekleşirdi (Göğüş, 1970, s. 123).

Bundan dolayı aile ve çevrede Türkçe öğretimin belirli bir düzen şeklinde yapılmadığı yaygın olarak gerçekleştirildiği ve buna bağlı olarak öğretimin değil edinimin söz konusu olduğu söylenebilir.

Türkçe öğretimine yönelik kayda değer ilk çalışmalar, Uygurlar ile Türklerin İslamiyeti kabul ettiği ilk dönemlerde yapılan çeviri çalışmalarıdır. Bunun ardından birçok dil bilgisi kitabı yazılmıştır. Karahanlılar döneminde ise Kaşgarlı Mahmud'un çalışmalarıyla Türkçe öğretimi yeni bir boyut kazanarak Türkçe için yeni bir dönem başlamıştır (Hacıeminoğlu, 1996, s.1).

Başlıca amacı Türkçeyi öğretecek temel araçları hazırlamak olan Kaşgarlı Mahmut'un Divânü Lügât-it-Türk adlı eseri hiç şüphesiz ki Türkçe öğretimi için bir şaheser niteliğindedir. Adından da anlaşılacağı üzere eser Araplara Türkçe öğretmek üzere kaleme alınmış bir eserdir" (Korkmaz, 1995, s.256).

Eser bir sözlük niteliğindedir. Eserde sadece dil öğretimi değil, aynı zamanda kültür öğretimi de amaçlanmıştır. Çünkü kitap içerisinde Oğuz boylarından, Türklerin eski gelenek-göreneklerinden, On İki Hayvanlı Türk takviminin oluşumundan, Türkçenin konuşulduğu bölgelerin haritası gibi birçok konuda bilgiler verilmektedir. Eserde Türk estetik anlayışı, Türk yaşayışı, Türk kültürü tüm yönüyle verilmiştir (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008, s.56).

Kaşgarlı Mahmud eserini çağdaş sayılabilecek yöntemlerle yazmıştır. Eserde ilk olarak bir kelime verilmiş; ardından bu kelime, kullanıldığı cümleler ile açıklanmıştır. Örnek cümleler o dönemin Türkçesinden alınarak, sav, sagu, koşuk gibi anonim ürünlere yer verilmiştir. Eser bu yönüyle bir antoloji özelliği göstermekte, bu yöntem ise açıklanan kelimelerin öğrenilmesini oldukça kolaylaştırması ile de dikkat çekmektedir (Onan, 2003, s.441).

Eserde kelimeler sıralanırken yer yer Karahanlı Türkçesiyle ilgili dil bilgisi açıklamalarına da yer verilmiştir. Genel olarak tümevarım yöntemi kullanılmış; örneklerden kurala gidilmiş, tek tek kuralların öğretimi amaçlanmıştır (Bayraktar, 2003, s.60).

Eser ilk olarak Kilisli Rıfat Bilge tarafından Arap harfleriyle üç cilt olarak yayımlanmıştır. Divânü Lügât-it-Türk'ün Latin harfli ilk basımı ise 1928 yılında C. Brockelman tarafından gerçekleştirilmiştir (Kültürel, 2009, s.806). Kitabın Türkçe Latin harfli baskısı ise Besim Atalay'ın çevirisi sonucunda 1939 yılında yayınlanmıştır (Başar, 2014, s.32).

Bu dönemin ardından birçok Türkçe eseri yazıldığı Harzem Türkçesi dönemi dikkat çekmektedir. Dönem içerisinde Türkçe öğretimine yönelik olarak, 1128-1144 yılları arası yazılan “Mukaddimetü'l Edeb” adlı Zemahşerî'ye ait eseri görmekteyiz. Eser Türkçeyi öğretmeyi değil, Arapça bilmeyen Türkler ve Farslara Arapça öğretmeyi amaçlamıştır (Ercilasun, 2011, s.370).

Eser, 1979 yılında Nuri Yüce tarafından incelenmiş ve Türk Dil Kurumu Yayınları arasından çıkmıştır. Eser “Giriş ve Dil Özellikleri, Metin ve İndeks” şeklinde bölümlerden oluşmaktadır. Giriş kısmında Harezm bölgesinin İslam kültürüne girmesi, Türkleşmesi, Mukaddimetü'l Edeb müellifi, eserin mahiyeti, nüshaları ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalar ile eserin dil özellikleri ana hatlarıyla açıklanmıştır. Ardından eserin transkripsiyonlu çevirisi ve dizine yer verilmiştir (Yüce, 1993, s.5).

Kıpçak sahasında “Kitabu'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak”, “Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi Lugati't-Türkiyye”, “Kavamnü'l-Küllüyye li-Zabti Lügati't-Türkiyye”, Çağatay sahasında “Bedaiyü'l-Luga”, “Senglah Lügati”. Anadolu sahasında ise Bergamalı Kadri'nin “Müeyyiretü'l-Ulum” adlı eseri dikkate değerdir (Ağar, 2002, s.1).

Kıpçak döneminde, Türkçe öğretiminin daha çok önemsenmiş ve bu dönemde Türkçe öğretimi ile ilgili birçok sözlük ile dil bilgisi kitabının yazıldığı görülmektedir.

Kıpçak döneminde ilk olarak dikkat çeken eser; 1312 yılında Kahire’de, Ebu Hayyân tarafından yazılmış olan Kitabü’l-idrâk li-Lisani’l-Etrâk (Türklerin Dilini Anlama Kitabı) adlı eserdir. Eser Araplara Türkçe öğretmek gayesiyle yazılmış bir sözlük ve Kıpçak Türkçesine ilişkin dil bilgisi açıklamalarından oluşmaktadır (Başar, 2014, s.34).

Eser sözlük ve gramer olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserin gramer kısmında Ebü Hayyân Türkçe için yaptığı bütün tanımları Arapçanın nahiv ve tasrif kuralları ile bağdaştırmıştır. İki dilin farklı yapısına rağmen yeni kategoriler oluşturmuştur (Özyetgin, 2003, s.37). Buradan bir anlamda Türkçenin Arapçayla aynı ifade gücüne sahip olduğu ve Türkçenin Arapça kadar zengin ve işlek bir dil olduğunu ispatlanmak istendiği anlaşılmaktadır.

Kıpçak Türkçesi döneminde Araplara Türkçe öğretmeyi amaçlayan başka bir eser ise 15. yüzyılın başlarında Kahire’de yazıldığı tahmin edilen “El-Kavanînü’l-Küllîye lizabti’l-Lügati’t-Türkiyye” (Türk Dilinin Öğrenilmesi İçin Bütün Kurallar) adlı kitaptır (Ceritoğlu, 2013, s.179). Eseri diğer eserlerden ayıran en önemli özelliği sözlük bölümünün olmayıp sadece gramerden oluşmasıdır. Fakat gramer içinde ihtiyaç görüldükçe kelime listelerine yer verilmiştir (Ercilasun, 2011, s.389).

Kıpçak dönemine ait bir başka eser; Kitabü Bulgatü’l-Müştak fi Lügati’t Türk ve’l-Kıfçak (Türk ve Kıpçak Sözcüklerinin Morfoloji Kitabı), adlı Cemâleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türki’ye ait olan eserdir. Eser Arapça-Türkçe bir sözlüktür ve gramer açıklamaları yer almamaktadır. Günlük konuşma Türkçesini öğretmeyi amaçlayan eser tümevarım yöntemiyle oluşturulmuştur (Bayraktar, 2003, s.62).

Kitab-ı Mecmû-u Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî (Türkçe, Farsça ve Moğolca’nın Tercüme Kitabı), adlı kitap da Kıpçak sahasında yer alan eserdir. Toparlı’nın (2000) yapmış olduğu çalışmadan, eserin 1343 yılında Kahire’de Konyalı bir Türk olan Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevi’nin tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Eser Arapça-Türkçe, Moğolca-Farsça olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eserin Arapça-Türkçe kısmında: isimler, fiillerin mastarları

ve emir biçimleri, kelime ve fiil çekimleri, cümle kuralları anlatılmıştır (Biçer, 2011, s.55).

Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi Lügati't-Türkiyye (Yeni ve Arı Türkçenin Sözlüğü) isimli eser ise 15. yüzyılın ilk yarısında Kahire'de yazılmıştır. 1942 yılında T.Halasi Kun tarafından Budapeşte'de yayımlanan eserin bilimsel biçimde ele alınması ve yayımlanması ise Besim Atalay tarafından 1945 yılında gerçekleştirilmiştir (Baskın, 2012, s.30). Bu çalışma Türk Dil Kurumu Yayınları arasından; tercüme, gramer terimleri dizini ve tıpkı basım olmak üzere üç bölüm olarak çıkmıştır. Dönemin sözlükleri içerisinde Kıpçak konuşma diline ait özellikler en çok bu eserde bahsedilmiştir (Ercilasun, 2011, s.387).

Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bir diğer eser; Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye (Türk Dilinin Parlayan İncisi) isimli eserdir. Bu kitabın da yazarı ve yazılış tarihi bilinmemekte olup 14 veya 15. yüzyıllarda yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Eser Arapça-Türkçe sözlük ve konuşma kılavuzundan oluşmaktadır. Eserin diğer kitaplardan ayrılan en önemli özelliği bir tematik sözlük özelliği taşımasıdır. Eserde 24 tema şeklinde Türkçe kelimeler sıralı olarak verilmiştir. Konuşma cümleleri ile eser tamamlanmıştır. Dil bilgisi ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiş. 2003 yılında eserin bilimsel olarak incelemesi Recep Toparlı tarafından yapılmıştır (Tiryaki, 2011, s.5).

Son olarak Kıpçaklar döneminde bahsetmemiz gereken önemli bir diğer eser; Codex Cumanicus (Kuman Kitabı)'tur. Eser 14. yüzyılın başlarında İtalyan ve Alman misyonerler tarafından Kıpçak Türklerine Hristiyanlığın öğretilmesi için yazılmıştır. Tek el yazma nüshası Venedik'te Saint Marcus Kütüphanesinde'dir. (Heyet, 2008, s.95). Sözlük ve dil bilgisi kitabı niteliğindeki eser iki bölümden oluşmaktadır. "İtalyan Codexi" olarak adlandırılan İlk bölüm 55 yapraklık 1560 kelimedenden oluşmaktadır. "Alman Codexi" olarak adlandırılan ikinci bölüm ise 1220 adet kelimedenden oluşmaktadır (Çağatay, 1944, s.761)

Ayrıca eserde Kıpçak Türkçesi ile ilgili dil bilgisi açıklamaları ve 47 adet Türk atasözü yer almaktadır. Misyonerlik faaliyetlerinde kullanılmak amacıyla yazılması nedeniyle eserde, İncil'den tercüme edilmiş birçok dua ve dinî metinlere de yer verilmiştir (Başar, 2014, s.38).

Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran'ın kuzey ve doğusunda kalan bölgelerde kullanılan 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden yazı dili Çağatay Türkçesi (Ercilasun, 2011, s.401) olarak adlandırılmaktadır. Çağatay sahası, Türkçenin parlak dönemlerinden biridir. Bu dönemde, Ali Şîr Nevaî, Babür Şah, Hüseyin Baykara, Lütfî, Ebulgazi Bahadır Han gibi pek çok yazar ve şairin varlığı dikkat çekmektedir. Bu dönemin önemli eserlerinden bazıları; Fazlullah Han Lügati, Kitab-ı Zebân-ı Türkî, Fethali Kaçar Lügati, Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî, Üss-i Lisân-ı Türkî ve Abuşka Lügati'dir (Başar, 2014, s.39).

Bu dönemde Türkçenin öğretimine yönelik olarak değerlendirebileceğimiz eser ise 1498'de Ali Şîr Nevaî tarafından yazılan Muhakemetü'l-Lûgateyn (İki Dilin Karşılaştırılması) isimli eserdir (Başar, 2014, s.39).

Eser Türkçenin en az Farsça kadar zengin bir dil olduğunu savunmak amacıyla yazılmış ve geniş yankı uyandırmıştır. Eser, Türkçe ve Farsça kelimeleri morfolojik bakımından karşılaştırmasından oluşmaktadır. 100 kadar Türkçe sözcük Farsça karşılıkları açısından değerlendirilmiş, Türkçenin söyleyiş ve anlatım zenginlikleri örneklendirilerek dil özellikleri açıklanmıştır. Zarfların çeşitliliği, cinasa elverişliliği, eş sesli sözcükler, eylem çatıları, yapım ekleri, ses özellikleri gibi Türkçeye ilişkin birçok özellik kitapta bulunmaktadır (Bayraktar, 2003, s.65).

Eser sadece Türkçe ile Farsçayı karşılaştırmakla yetinmemiş aynı zamanda o dönemin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle Türkçeyi hor gören zihniyete karşı çıkarak, Türkçe eser yazma, ana dilini benimsemeyi, ana dili sevgisini ve milli ruh yüceliğini anlatmayı amaçlamıştır.

Doğu'da Çağatayca, Kuzeyde tarihi Kıpçakça ile temsil edilen Orta Türkçe Dönemi Türk lehçelerinin batıdaki temsilcisi Oğuz Türkçesidir (Akar, 2013, s.231). Oğuz Türkçesinin Anadolu sahasında 13. yüzyıldan itibaren oluşan yazı diline "Eski Anadolu Türkçesi" olarak adlandırılmış ve Klasik Osmanlı Türkçesinin (16. yüzyılın başları) oluşumuna kadar Anadolu'da Türkçenin bu tarihî dönemi görülmektedir (Başar, 2014, s.40).

Bu dönemde Türkçe öğretimi ve eğitimine ilişkin faaliyetlere pek fazla rastlanmamaktadır. Çünkü Selçuklu Devleti'nin bazı dönemlerinde Türkçe ikinci planda kalmış; bilim, sanat, edebiyat ve kültür etkinlikleri Türkçe olarak yapılmamış,

sanat ve edebiyat dili Farsça olup, bilim dili olarak da Arapça kabul edilmiştir. Devletin resmi yazışmaları ise Farsça ile gerçekleştirilmiştir (Köprülü, 2005, s.222).

Yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere Türkçe konuşma dili olarak varlığını sürdürmekte fakat bilim, sanat ve resmi işlerde ise durum bunun tam tersi şekilde olup Türkçe ikinci planda kalmıştır. Ayrıca Türkçeyi herkes bilmesi nedeniyle bir ilim olamayacağı düşünülmüş ve bu durum da ikinci planda kalmasında etkili olmuştur.

Selçuklu döneminde her ne kadar doğrudan Türkçe öğretimiyle ilgili olmasa da bahsetmemiz gereken nokta Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçe konusundaki görüşüdür. Mehmet Bey, 15 Mayıs 1277 yılında yayımlanmış olduğu bir ferman ile: "Bundan sonra, divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda, Türkçeden başka bir dil konuşulmaya" sözüyle bir devlet adamı olarak ana dilini korumanın önemini açıkça belirtmiştir (Başar, 2014, s.40). Türkçenin hor görüldüğü bir dönemde Karamanoğlu Mehmet Bey'in bu tavrı oldukça sevindirici ve önemlidir.

Yine bu tavra benzer bir hareket dönemin şairlerinden Âşık Paşa'da karşımıza çıkmaktadır. Kırşehir doğumlu olan Âşık Paşa'nın asıl ismi Ali'dir. İyi bir medrese eğitimi alan Âşık Paşa, döneminin en önemli mesnevilerinden sayılabilecek "Garibnâme" adında bir eser yazmıştır. Eserinde, Türkçenin önemini belirtmiştir. Âşık Paşa'nın en önemli vasfı; yeni Türk devletinin kuruluşunda Türkçenin temel mesele olduğunu öne sürmesidir (Yavuz, 2003, s.32).

Bu açıklamalardan görülüyor ki Âşık Paşa ve eseri Türkçe açısından oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Artık "Garibnâme" ve o devirde yazılan eserler ile Türkçe yazı dili olmuş, ifade gücünün gelişmesi sağlanmıştır. Bu da Âşık Paşa'nın Türkçe açısından önemini ortaya koymaktadır..

Selçuklular döneminde Türkçe öğretimi açısından dikkate değer tek eser, İbn-i Mühennâ Lügati ismiyle bilinen Hilyetü'l-İnsan ve Heybetü'l-Lisan (İnsanların Güzel Sıfatları ve Dilin Büyüklüğü) adlı eserdir. Bu eser tahminen 13. miladi asrın sonlarında yahut 14. asrın başlarında yazılmıştır ve tam olarak kim tarafından yazıldığını bilinmemektedir. Eser, beş tane yazma nüshaları karşılaştırılarak, P. Melyoranskiy tarafından 1900 yılında Petersburg'da yayımlanmıştır (Battal, 1934, s.1).

İbn-i Mühennâ, Arapça yazmış ve üç bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümü Farsça; ikinci bölümü Türkçe, üçüncü bölümü ise Moğolca olarak düzenlenmiştir (Gül, 2010, s.87). Eserin İstanbul'da bulunmuş olan altıncı nüshası, eski harflerle 1340 senesinde Kilisli Muallim Rıfat tarafından yayımlanmış ardından Latin harfleriyle 1943 yılında Abtullah Battal tarafından yeniden yayımlanmıştır (Başar, 2014, s.42).

15. yüzyıldan itibaren ise Anadolu coğrafyasında klasik Osmanlı Türkçesinin oluşması ile birlikte yeni ve ihtişamlı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Kaşgarlı Mahmud'un çalışmalarından sonra dikkate değer en önemli eser olan Bergamalı Kadri Efendi tarafından yazılan Müyessiretü'l-Ulûm adlı eser karşımıza çıkmaktadır. Bu zamana kadar yazılan eserlerin neredeyse tamamı yabancılar için yazılmış iken bu eser Türklere, Türkçe öğretimi amacıyla yazılmıştır. Bu durum da eserin önemini ortaya koymaktadır. Eser konuşma diline yakın bir Türkçeyle çağdaş dil bilgisi öğretim yöntemlerinin bazıları kullanılarak hazırlanmıştır (Başar, 2014, s.43).

Birçok açıdan bir ilk olan eser 2002 yılında Esra Karabacak tarafından Latin harflerine aktarılarak Dil Kurumu Yayınları arasından yayımlanmıştır (Ağar, 2002, s.1). Tanzimat dönemi 3 Kasım 1839 yılında Gülhane-yi Hatt-ı Hümayûnunun dönemin Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa tarafından halka okunmasıyla başlamıştır (Başar, 2014, s. 46). Tanzimat dönemiyle birlikte Türkçe öğretimi çalışmaları yeni bir evreye girmiş, gramer kitapları, araç gereçler, sözlükler, ders programları gibi alanlarda birçok yenilik yapılmıştır. Bu dönemde Türkçenin artık sistemli ve formal şekilde çeşitli kademelerde yapıldığı görülmüştür.

Tanzimat döneminde eğitim alanında ortaya çıkan gelişmelere baktığımızda karşımıza; ibtidâî mekteplerinin kuruluşu, rüşdiye okulları ile idâdîlerin açılışı, sultânîlerin faaliyete başlaması ve ayrıca Maârif Meclisi, Mülkiye Mektebi, Encümen-i Daniş ve Dârü'lfünûn gibi kurumların açılması gibi yenilikler çıkmaktadır (Başar, 2014, s. 46). Birçok alanda ilklerin yaşandığı bu dönemde Türkçe öğretimi açısından önemli olan bir diğer gelişmeyi ise Encümen-i Dâniş oluşturmaktadır. Bu kurum kuruluş nizamnamesinden itibaren Türkçeden yana bir tavır izlemiş ve yazarlara eserlerini, eskilerin yaptığı gibi ağdalı bir dille değil halkın anlayıp öğrenebileceği bir dille yazmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Tanzimat'la

birlikte Türk dilinin de bir gramerinin olabileceği düşüncesi oluşmuş ve dil bilgisi çalışmaları yapılmaya başlanmıştır (Ergin, 1977, s.331).

2.2. Mektepler ve Medreselerde Türkçe Öğretimi

2.2.1. Sıbyan Mektepleri. Sıbyan Mektepleri, Osmanlı Devleti'nde ilköğretimin birinci basamağı ve Anadolu'da Selçuklulardan beri devam eden bir eğitim kurumudur (Akyüz, 1994, s.72). Hemen hemen her yerleşim alanında bulunan bu ilkokul seviyesindeki okullara beş-altı yaşlarındaki çocuklar kabul edilirdi ve 3-4 yıl eğitim görürlerdi (Yılmaz, 2009, s.7). Osmanlı'da ilk mektep Bursa'da açılmış, ilk sıbyan mektebi ise Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da açılmıştır (Özyalvaç, 2011, s.347). Hemen hemen her köy ve kasabada bulunan bu mekteplerde eğitim dinin esaslarını ve kuran okumayı öğrenme temeline dayanmaktaydı (Ergin, 1977, s.86).

Sıbyan mekteplerine ait ilk resmi kayıtlar talimatname olarak adlandırabileceğimiz vakfiyelerde yer almaktadır. İlk resmi kayıt ise Fatih dönemine aittir. Fatih Sultan Mehmed, kendi adını taşıyan caminin etrafına Sahn-ı Seman ve Tetimme Medreselerini kurdurmuş ve bunların yanına bir de öksüz ve yetim çocukları okutmak için sıbyan mektepleri yaptırmıştır (Gelişli, 2006, s.45).

Fatih'ten sonra diğer bir vesika ikinci Beyazıt dönemine aittir. İkinci Beyazıt'ın adına yapılmış olan caminin içinde bulunan bir sıbyan mektebi bulunmaktadır. II. Bayezit, kendi adına yaptırdığı camide açtığı sıbyan okulunun vakfiyesinde: "...muallim ve halife talim-i Kelâm-ı Kadim ve Kur'an-ı azim ederler" diyor. (Göğüş, 1971, s.124). İlk vakfiye olan Fatih'in vakfiyesinde Kur'an okumanın öğretileceği; I.Mahmut'un annesinin ve I.Abdülhamit'in vakfiyelerinde ise Arapça ve Farsçanın öğretilebileceği ve bir de meşk hocasının güzel yazmayı öğretmesi gerektiği belirtilmiştir (Akyüz, 1994, s.73). Sıbyan mekteplerinin kadrosu ise, hoca veya muallim, kalfa ve bevaptır (Kara ve Birinci, 2005, s.11).

Görülüyor ki bu okullarda Kur'an okumayı, imanın temellerini ve ibadet şekillerini öğretmek amaçlanmıştır. Ayrıca burada belirtilen güzel yazma öğretiminden kastedilen yazılı bir metni taklit etmektir ve ana dili eğitimi olarak sayılmaz.

Her mahallede bulunan mektebler denetimden uzaktır. Eğitim programı ve idare şekli hakkındaki bilgiler vakfiyeler ile sınırlıdır.

1847 yılında yayımlanan talimatname ile sıbyan mekteplerinin dersleri; Elifba, Amme cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lügat (Türkçe önce üç ve sonra da daha fazla kelimelerin yazılması), Ahlak (Türkçe kısa ahlak risaleleri okutulacak), Yazı, (önce Sülüs ve Nesih), İlm-i Hal, Türkçe Tecvid (Harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi), Kur'an (iki kez hatim ettirilecek) olarak belirlenmiş, Hıfz-ı Kur'an yetenekli öğrenciler için seçimlik ders olarak yer almıştır" (Akyüz, 2009, s.140).

1847 yılındaki talimatname ile sıbyan mektepleri belirli bir programa tabi olmuştur. Bu talimatneme en çok dikkat çeken husus ise Türkçe derslerinin varlığıdır. Böylece mekteplerde yalnızca dinin esaslarını ve kur'an okumayı öğretme amacının dışında anadili öğretiminin de amaçlandığı görülmektedir.

1873-1890 tarihleri arası dört yıllık sıbyan mekteplerin ders programı şu şekildedir:

Tablo 1.

1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
1 Sınıf-1 Evvel	Elifbâ-yı Osmânî Kur'ân-ı Kerîm Kırâ'at-ı Türkiyye Hesâb-ı Zihnî	12 6 5 0
2 Sınıf-1 Sanî	Kurân-ı Kerîm İlm-i Hâl Ma'lûmât-ı İbtidâîyye Ta'dâd ve Terkîm Hatt-ı Sülüs	6 2 1 1 1
3 Sınıf-1 Sâlis	Kur'ân-ı Kerîm Tecvid Sarf-ı Osmânî Hesâp Sülüs ve Nesih	1 2 2 1 6
4 Sınıf-1 Râbia	Coğrafya Tarih Kavâ'id-i İmlâ Hatt-ı Rik'a	2 2 1 1

Gelişli, Y. (2006). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü). Türkler. Cilt 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. S. 55

Tablo 1 incelendiğinde, öncelik yine kuran okuma ve dinin kurallarının öğretimidir. Fakat "Kırâ'at-ı Türkiyye" adlı beş saatlik ders dikkat çekmektedir. Bu ders yeterli olmasa da anadili öğretiminin var olduğunu göstermektedir.

2.2.2. İbtidâî Mektepleri. Tanzimat döneminde yenileşme hareketleri ile birlikte öğrencilerin temel eğitiminde, sıbyan mekteplerinin yetersizliği ve çağdaş yöntemlerle ders veren yeni okulların kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Göğüş, 1971, s.128).“Usûl-i cedîd” yöntemiyle öğretim yapan okullara “ibtidâî mektepleri” adı verilmiş ve bu mektepler 2. Abdülhamit zamanından itibaren ilk önce İstanbul’da, daha sonra ise Anadolu’da kurulmuştur. İlk ibtidâî mektebi ise Cevdet Paşa’nın Maârif Nazırlığı sırasında kurulmuştur (Başar, 2014, s.94).

İbtidâî mektepleri Maârif Nezaretine bağlı olarak kurulmuştur. Mekteplerin eğitim süreleri üç yıl, köy okullarının eğitim süreleri ise dört yıl olarak belirlendi. Evkaf Nezaretine bağlı olan ve eski durumlarını koruyanlara ise ya yine ‘sıbyan mektepleri’ ya da ‘usûl-i atika mektepleri’ denilmesi kararlaştırılmıştır (Demirtaş, 2007, s.180).

Usûl-i cedîd hareketinden sonra yazılan Elifba kitapları; Selim Sabit’in Elifba Risalesi, Doktor Rüştü’nün Nuhbetü’l Etfâl’i adlı kitabı, Mihri’nin İksir-i Elifba-i Osmânî’si, İsmail Hakkı tarafın yazılan İsmail Hakkı Elifbası ve Şemsettin Sami’nin Küçük Elifbası, dönemin bazı okuma kitaplarıdır. Ayrıca Selim Sabit gibi bazı eğitimciler tarafından öğretmen rehber kitapları olarak düşünülebilecek rehnümalarda bu dönemde yazılmıştır (Ergin, 1977, s.475).

Görülüyor ki bu okullar sıbyan mekteplerinin boşluğunu doldurmak; okuma-yazmayı kolay ve doğru yöntemlerle öğretmeyi amaçlamaktadır. Bunun sonucunda öğrencilere çağdaş yöntemlerle okuma-yazma öğretmek gibi tek bir amaca yönelik birçok elifba ve kırâat kitapları yazılmıştır.

1892 yılında ibtidâî mektepleri için iki düzenleme yapılmıştır Bunlardan ilk İstanbul’da yer alan ibtidai mektepleri için yayımlanan “Dersâdet Mekâtibi İbtidaiyesi İçün Talimatı Mahsusa” isimli talimatnamedir. Bu talimatname ile “İbtidâî mekteplerin dört yıl olduğu, mekteplerin idarî ve öğretim işlerinden muallimlerinin sorumlu olduğu, bu mekteplere muallim olarak atanacakların ellerinde Darü’l-Muallimîn-i İptidâiye diploması veya yapılacak imtihanda yeterliliklerini ispatlamış olmaları gerektiği, mekteplerde görevli muâvin, kalfa (muallim yardımcısı), bevvâb (kapıcı) ve ferrâşın (temizlikçi) her türlü işlerinden muallimlerin sorumlu olduğu” (Gökmen, 2009, s.156) belirtilmiştir. Talimatnamede ibtidâî mekteplerinin ders programları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.

İptidâi Mektepleri Ders Programı

Dersler	1. SINIF	2. SINIF	3. SINIF
Elifbâ	12		
Kurân-ı Azîm'üş-şân	12	6	5
Tecvîd		2	4
İlm-i Hâl	2	3	3
Ahlâk		2	2
Sarf-ı Osmânî			2
İmlâ	3	3	2
Kırâ'at	3	2	1
Mûlahhas Tarih-i Osmânî			2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî		2	2
Hesâp	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2
Yekûn	22	22	25

Şahbaz, K. N. (2005). Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi.(Doktora Tezi).Gazi Üniversitesi, Ankara. S. 89

Tablo 2 incelendiğinde, ilk dikkat çeken ibtidâi mektepleri öğretim programlarının daha önce yayımlanmış sıbyan mektebi programına göre Türkçe öğretimi bakımından daha nitelikli olduğu hususudur. Kırâat dersleri bu programda sadece birinci sınıfta değil her sınıfta yer almakta, bunun sonucunda okuma becerisinin geliştirilmesi amaçlandığı görülmektedir. İmla dersleri ise her sınıfta bulunmaktadır. Bu artış güzel yazı derslerinde de görülmektedir. Türkçe okuma, dil bilgisi ve güzel yazı derslerinde kayda değer artışların bulunuyor olması, bu programın anadili öğretimi ile ilgili en önemli gelişmelerindendir.

Mekteplerin programlarında ilerleyen yıllarda birbirine benzeyen birçok düzenlemeler yapılmıştır. Bu değişikliklerde Türkçe öğretimine eğilecek olursak ilk olarak birinci sınıf, Elifba dersinin içeriği aşağıdaki gibidir:

“1. Ay

(1. ve 2. haftalar) Harfler ve sesler üzerine alıştırmalar. (3. hafta) Ünlülerden ‘e, u, i’ ünsüzlerden ‘d, r, z’ harflerinin bitişmeyen şekilleri. Bunlarla hece ve kelime teşkili – tahtaya ve talebenin defterlerine yazılması.(4. hafta) Ünlülerden ‘u’ ile ‘i’nin diğer sesleri.

2. Ay

(1. hafta) ‘b, l, m’ harflerinin ünlülerle hecelenmeleri üzerine alıştırmalar. (2. hafta) ‘s, f, k’ harflerinin ünlülerle bitişmeleri hakkında alıştırmalar. (3. hafta) ‘c, ş, k, g, t’ harflerinin ünlülerle bitişme şekilleri. (alıştırmalar). (4. hafta) ‘ç, p, ğ, t, h’ harflerinin ünlülerle bitişmeleri (alıştırmalar).

3. Ay

(1. hafta) ‘h, k, ayın, v, y’ harflerinin ünlülerle bitişmeleri. (Alıştırmalar) (2. hafta) ‘s, z, d, j’ harflerinin ünlülerle bitişmeleri. (Alıştırmalar) (3. hafta) Sonda bitişen ‘e, a, i, u’ ünlüleriyle başta bitişen ‘b, p, t, n, y, s’ harfleri. (4. hafta) ‘c, ç, h, t, z, ayın, ğ, f, k, s, ş, g, n, l, m’ harfleri.

4. Ay

(1. hafta) ‘d, z, r, j, v’ harfleriyle sonda bitişen ‘b, p, t, n, c, h, s, ş, z, ayın, gayın, f, k, v, n, m, y’ harfleri üzerine alıştırmalar. (2. hafta) Ortadan bitişen ‘b, p, t, s, n, y, c, ç, h, d, ayın, gayın, f, k, l, h’ harfleri ve genel alıştırmalar. 3. haftadan itibaren harflerin kırâatine başlanılacak ve yılsonuna kadar devam edilecektir” (Nurdoğan, 2005, s.195).

Türkçe dil bilgisi konularının genel olarak öğretiminin amaçlandığı sarf dersinde ise; ilk olarak kelime ve kelime türlerinden başlanmış ardından özne ve yüklem konusu ile devam edilmiş ve sıfat, zamir, fiil konuları anlatılmıştır (Başar, 2014, s.97).

Görülüyor ki; sıbyan mektepleri medreseler doğrultusunda eğitim yapmayı amaçlayan, genellikle de medrese mezunu hocaların ders verdiği bir kurumdur. Türkçe öğretiminin nasıl yapıldığına bakılırsa hiç kuşkusuz ki bu mekteplerin eğitim dili Türkçedir. Kur’ân’ı Kerîm ile Elifba dersleri verilmiş ve çocuklara okuma öğretilmiştir ayrıca 2. Mahmut’tan itibaren ders programlarına yazmanın da girdiği görülmektedir. 1847 yılında sıbyan mektepleriyle alakalı ilk resmi ıslahat çalışması yapılmış, daha sonraları sıbyan mekteplerinin resmi programlarına “Sarf-ı Osmânî” ve “kavâ’id-i imlâ” gibi dil bilgisi dersleri girmiş ve okuma ile yazma dersleri bir düzen dahilinde verilmeye başlanmıştır. Bütün bu gelişmeler ise ana dili öğretimi açısından oldukça önemlidir.

2.2.3. Rüştiyeler. 18. yüzyılda 2. Mahmud döneminde eğitimle ilgili çalışmaların arttığı ve daha dikkatli şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde “Mühendishaneyi bahri hümâyûn, Mühendishaneyi berr-i hümâyûn, Mekteb-i tıbbiye-i şahane” gibi birçok askeri okul açılarak bu okullarda sıbyan mekteplerinden gelen öğrencilerin istihdamı sağlanmaktaydı (Başar, 2014, s.99).

Sıbyan mektepleri bu mekteplere temel oluşturmakta eksik durumdaydı. Bu eksiklik için ilk olarak sıbyan mekteplerinin ıslahı düşünülmüş daha sonra sıbyan mektepleri ile meslek mektepleri arasında bir geçiş mektebi açılarak buralarda o mekteplere girecek öğrencilerin hazırlanması düşünülmüştür (Ergin, 1977, s.383). Görüldüğü gibi meslek okullarına devam eden öğrencilerin sıbyan mekteplerinden geliyor olması ve sıbyan mekteplerinin vermiş olduğu eğitimin bu okullara temel oluşturmakta eksik kalması sonucunda istenilen verim alınamamaktaydı.

Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye gibi askeri okullara öğrenci hazırlamak amacıyla sıbyan mekteplerinin üstünde bir öğretim kademesi oluşturulması gerekmektedir. 1838 yılında bu sebeple Mekâtib-i Rüşdiye Nezaret-i kurulmuş ve Mekâtib-i Rüşdiye nazırı olarak İmamzâde Esat Efendi görevlendirilmiştir ve çalışmalara başlanmıştır (Uyanık, 2010, s.93). Öğrencilerin reşit yaşa erişinceye kadar öğretim olarak bu öğretim ile olgunlaşacakları (Memioğlu, 2003, s.244) düşüncesi gerekçesiyle bizzat sultan 2.Mahmud tarafından rüştiye olarak adlandırılmış ve Reşat Efendi'nin çalışmaları ile 1839 yılında bir nizamname oluşturulmuştur (Başar, 2014, s.100).

Nizamnamede kara ve deniz mühendishaneleri gibi harp fenleri ile ilgili olan mekteplere layıkıyla öğrenci yetiştirecek okulların var olmadığı ve mahalle mekteplerinin fenni ilimlerden uzak eğitimi ile bu eksikliği karşılayamadığı için eğitimde düzenlemeye gerek olduğu belirtilmiştir (Demirel, 2002, s.67). Bu nizamname ile “Mekteb-i Maârif-i Adliye” ve “Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye” olmak üzere iki rüştiye açılmıştır (Başar, 2014, s.101). Fakat rüştiyelerin temelini oluşturan bu okullar devlete memur yetiştirmekten öteye geçememiş ve hayal kırıklığı yaratmıştır (Türkol, 2007, s.3). Görülüyor ki bu okullar ihtiyaca cevap vermekte eksik kalmış ve yeni arayışlara gidilmiştir.

İlk adım ise 1845 yılında “Meclis-i Muvakkat-ı Maârifin'in” kurulmasıdır. 1846 yılında “Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin” kurulması ile ise asıl önemli gelişmeler olmuştur (Başar, 2014, s.101). Medreselerin ilk yılındaki dersler ve sıbyan

mekteplerinin son yılındaki dersler rüştiyelerin programlarına eklenerek tam bir orta okul özelliği kazandırılmıştır.1848 yılında İstanbul’da beş tane rüşdiye açılmıştır. Bu okulların başarısı halk tarafından fark edilmiş ve öğrenci sayısında ciddi artışlar olmuştur (Demirel, 2002, s.74-75). Bunun üzerine taşra ve Balkanlarda da rüştiyeler açılmasına karar verilmiş, bu konuda çalışmalar yapılmıştır (Demirel, 2002, s.77). Ayrıca 1859 yılında kızlar için bir rüşdiye açılmasına karar verilmiş ve açılan bu ilk kız rüştiyesinin adı: “Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi”dir (Erkuş, 2014, s.47).

1869 da yayımlanan Maârifi Umumiye Nizamnamesi ile ise eğitimin nüfus oranı fazla olan çoğunluğa, yakın olan yerlerde ise karma eğitim verilmesi kararı alınarak sınavların içeriği ve tarihi ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca bu düzenleme ile rüştiye mekteplerinin öğretim süreleri dört yıl olarak belirlenmiştir (Türköl, 2007, s.3).

Orta öğretim kademesinde yer alan rüştiyeler 2. Meşrutiyet döneminde ilköğretim kademesi geçirilmiş ve 1910 yılında Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ile ilköğretimin yüksek kısımları olarak tanımlanmıştır (Keçeci Kurt, 2012, s.8). 3 yıl sonra ise ibtidâî mekteplerine bağlanarak ilköğretime dahil edilmiştir (Başar, 2014, s.103).

Görülüyor ki rüştiye mektepleri kimi zaman ilköğretimin üst aşaması kabul edilmiş ve orta öğretimin içinde yer almış kimi zaman ise ilköğretime dahil edilmiştir. 1913 senesindeki kesin karar ile bu okullar, ibtidâî mekteplerine bağlanmıştır.

1839 yılında İlk açılan iki rüştiye mektebinin “Mekteb-i Maârif-i Adliye” ile “Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye” ders programı aşağıda yer alan tablolardaki gibidir:

Tablo 3.

Mekteb-i Ulûm-i Edebiye Ders Programı

Türkçe İnşâ	Nuhbe-i Vehbî
Hat	Tuhfe-i Vehbî
Arapça ve Nahiv	Lügât
Fârsça	Ahlâk

Erkuş, E. (2014). 1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar. S. 46

Tablo 4.

Mektebi Maârif-i Adliye Ders Programı

Türkçe İnşâ	Arapça Sarf ve Nahşv
Kara Cümle	Farsça, Tuhve-i Vehbî ve Gülistan
Darp	Taksîm
Fransızca Gramer	Hat
Coğrafya	Tarih
Politika	Hendese

Erkuş, E. (2014). 1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar. S. 46

Tablo 3 ve Tablo 4 incelendiğinde; Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye’de Türkçe öğretimine yönelik İnşâ (kompozisyon), Hat ve Lügat derslerini görüyoruz. Fakat Türkçe Sarf ve Nahiv derslerinin var olmadığı dikkat çekmektedir. Mekteb-i Maârif-i Adliye programında ise yeni dersler eklenmiş fakat Türkçe derslerinde değişiklik olmamıştır.

1850 yılında Mekâtib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi tarafından yeni bir program hazırlanmış ve bu program ile Türkçe dersleri azaltılmış, fen bilimleri ve tarih dersleri arttırılmıştır (Başar, 2014, s.105).

1869 Maârifi Umumiye Nizamnamesi ile kız ve erkek rüştiyelerinin ders programlarında değişiklikler yapılmış ve öğretim süresini dört yıl olarak belirlenmiştir. Nizamnameye göre rüşdiyelerde okutulacak dersler aşağıdaki gibidir:

Nizamnameye göre erkek rüştiyelerin programları şöyledir:

Mebâdi-i ulûm-i diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşâ, Tertib-i Cedid üzere Kavâid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hutut, Mebâdi-i Hendese, Defter Tutmak Usûlü, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Cimmastik, Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere 4.yılda Fransızca.

Kız rüştiyelerinin programı ise:

Mebâdi-i ulûm-i diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, Mebâid-i Kavâid-i Arabiye ve Farsiye, İmlâ ve İnşâ, Müntehabat-ı Edebiye, Tedbir-i Menzil, Muhtasar Tarih ve

Coğrafya, Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, Nakşa medar (yardımcı) olacak derecede resim, Ameliyât-ı Hiyatiye, Musikî (mecbur değil) (Akyüz, 1994, s.144).

1873 yılındaki rüştiye programı ise:

I.sınıfta Kıraat-i Türkiye, İmlâ, Sülûs, Rik'a, II. ve III.sınıflarda Lisan-ı Türkî (Kavait), İmlâ, IV.sınıfta da ayrıca İnşâ (Göğüş, 1971, s.135) şeklindedir.

1893 yılında yapılan bir sonraki değişiklik ile kız ve erkek rüştiyelerin derslerinde yeniliklere gidilmiştir. Türkçe ders sayısı artırılmış ve Türkçe öğretimine daha fazla önem verilmiştir (Başar, 2014, s.105). Bu değişiklik ile ilk olarak ana dil, sonra da devletin resmi dili olan Türkçe'nin sarf ve nahvinin gerektiği şekilde eksiksiz olarak öğretilmesi kararı alınmıştır. Çocukların başka bir dili öğrenmek için öncelikle kendi dillerini öğrenmeleri gerekliliği belirtilmiş ve Türk çocuklarının ilk olarak Türkçe öğrenmeleri koşulu koyulmuştur (Altınova, 2010, s.257).

Rüştiyelerin ders programlarına bakıldığında Türkçe öğretimine yönelik Kırâat, İmlâ, Kitâbet dersleri dikkat çekmektedir. İlk olarak bugünkü okuma dersinin karşılığı olan Kırâat dersinde ahlak üzerine yazılmış kitaplar ile dinî hikâyeler gibi didaktik içerikli eserler ve metinler okutulmuştur (Başar, 2014, s.106). Bir diğer önemli ders ise Kitâbet dersidir. Bu derste öğrencilerin layığıyla yazı ve kompozisyon yazmayı öğrenmeleri hedeflenmiş ve bunun için gerekli olan dil bilgisi kuralları öğretilmiştir. Öğrenciler son sınıfa geldiklerinde ise onlardan iyi bir metin yazmaları istenmiştir (Nurdoğan, 2005, s.361). Son olarak İmlâ dersinden bahsetmek gerekirse ilk olarak ibtidâîlerde bulunan bu ders daha sonra rüştiyelerin programlarında da yer almıştır. Ders kitâbet ve dil bilgisi derslerine paralel bir şekilde işlenmiştir. Bu derste daha çok Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçmiş kelimelerin doğru bir şekilde yazılmasının öğretilmesi amaçlanmış ve öğrencilere bu konuda alıştırmalar yaptırılmıştır (Başar, 2014, s.107).

Rüştiyelerde yer alan Türkçe ders saatleri bilinmemesine rağmen ders çeşitliliği ve ders içeriklerine bakıldığında sıbyan ve ibtidâî mekteplerine göre Türkçe öğretime daha fazla önem verildiği görülmektedir. Sıbyan mekteplerinde okuma ve yazma öğrenen çocuklar rüştiyelere devam ettiklerinde dil bilgisi ve dili kullanmayı öğrenmektedirler. Ayrıca rüştiyelerde çeşitli dönemlerde yapılan ders programı

değişiklikleri ile ana dili eğitimi vurgulanmış ve bunun önemi nizamnamelerde belirtilmiştir.

2.2.4. İdâdîler. Türk Eğitim Tarihi'nde ilk olarak "Kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mektepler" (Ergin, 1977, s.495) olarak tanımlanan idâdîler ilk başlarda herhangi bir üst öğretim kademesindeki bir öğretim kurumuna geçmek isteyen öğrencilerin bilgi ve beceri eksiklerini tamamlamak amacıyla hazırlama sınıfı konumundaydı (Unat, 1964, s.45). 1845 yılında İstanbul'da Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye adında ilk idâdî açılmıştır (Işıksalan, 1997, s.151). Ancak idâdî adının bir orta öğretim kurumu adı olarak kesinleşmesi 1869 yılında Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir (Akyüz, 2009, s.166).

Rüştiye mekteplerini bitiren öğrencileri üst kademedeki okullara hazırlayacak bir okullun var olmaması ve öğretimin aksaması idâdîlerin kurulmasını gerektirmiştir.

1869 tarihli nizamname'de idâdîler müslüman ve gayri müslüm çocukları kaynaştırarak ortak bir kültür ile yetiştirmeyi amaçlamış ve eğitim süresi rüştiyelerle birlikte yedi yıl olarak düşünülmüştür (Unat, 1964, s.45). idâdîlerin masrafların vilayet maarif dairesi sandıklarından karşılanacağı belirtilmiş, çalışan kadrosu ise muavinler dışında beşer muallim ve mubassır ile temizlik gibi işler için kapıcı ve hademeler olarak düşünülmüştür (Gökmen, 2005, s.102). İlk ders programı da bu nizamnamede bulunmaktadır (Başar, 2014, s.111).

Maarif Nizamnamesi'nde açılması belirtilen idâdîler maddi yetersizlik ve öğretmen eksiği nedeniyle hemen kurulamamıştır. 1872 yılında idâdîlerin açılması amacıyla maarif nazırı tarafından sadrazama bir tezkere gönderilmiştir (Kodaman, 1980, s.183). Tezkere sonucunda 1873 yılında, İstanbul'da ilk idâdî mektep açılmış ve onu takiben 1875'te, Mora'da da bir idâdî açılmıştır (Kodaman, 1980, s.185).

1876 yılında ise İstanbul'daki idâdîlerin sayısı yediye ulaşmıştır (Aydemir, 2009, s. 36). Tanzimat döneminin sonuna kadar maddi yetersizlikler nedeniyle idâdîlerin sayısında bir artış olmamıştır. 1876 yılı sonrası ise bu okulların yaygınlaştığı görülmektedir. 1892 yılında eğitim süreleriyle ilgili düzenlemeler yapılmış ve maddi yetersizlikler nedeniyle eğitim süresi beş ve yedi yıllık olarak ikiye ayrılmıştır (Başar, 2014, s.111).

1906 yılına gelindiğinde Osmanlı'da 93 resmi; 11 hususi: 5 de askeri olmak üzere toplam 109 tane idâdî bulunmaktadır. Bu okullardaki öğrenci sayısında net bir bilgi bulunmamasına rağmen 1909 yılında bütün idâdîlerde öğrenci sayısının 20.000 civarında olduğunu düşünülmektedir (Kodaman, 1980, s.203).

İlk olarak Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre idâdîlerde okutulması kararlaştırılan dersler şu şekildedir: “Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmâniye, Mantık, Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Târih-i Umûmî, İlm-i Mevâlîd, Cebir, Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabî'ye, Kimyâ ve Resim (Akyüz, 1994, s.145).

1972'de yapılan değişiklikler ile idâdîlerin ders programa bazı dersler eklenirken bazıları programdan kaldırılmıştır. Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, müsellesat ve jimnastik dersleri eklenirken; mantık, ilm-i mevalid, ilm-i servet, hikmet-i tabiye ve kimya dersleri programda yer almamış ve kaldırılmıştır (Kodaman, 1980, s.186).

İdâdîlerde 1892, 1902, 1904 ve 1908 yıllarında birçok program düzenlemesine gidilmiş ve derslerde birçok değişiklikler yapılmıştır (Başar, 2014, s.112). Meslek eğitimi idâdîlerde başarısız olmuş bunun sonucunda ziraat, ticari ve umumi sınıflar kapatılmıştır. İdâdîlerinin kuruluş amacı olan Müslüman ve Müslüman olmayan çocukların bir arada eğitim alması düşüncesi nedeniyle genel kültür derslerine ağırlık verilmiş dini dersler geri planda bırakılmıştır. Fakat bu durum idâdîlerin Müslüman halk arasında itibar görmesini engellemiştir (Aydemir, 2009, s.39).

1908 yılında yapılan düzenleme sonucu ders programı aşağıdaki gibidir:

Tablo 5.

İdâdî Mektepleri Ders Programı

Derslerin Adları	1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene	7. Sene	8. Sene
Maa't-tecvit								
Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-ı	3	3	3	3	3	3	3	3
Diniyye								
Ahlâkiyye								
Türkçe	6		3	3				
Usûl-i Tahrîr							1	2
Kitâbet					2	2		1
Arabî	2	2	2	2	2	2	1	
Fârisî		2	2	2	2			
Fransızca			3	3	3	3	4	4
Kavânîn							1	1
Hisâb	2	2	2	3	2			
Usûl-i Defterî						1	1	
Cebir						2	2	
Müsellesât							1	
Hendese			1	1	1	2	2	1
Kozmoğrafya								1
Fizik							2	2
Kimya							2	2
Mevâlit								4
Mîhanik							3	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1	1
Tarih		2	2		2	2	1	1
İlm-i Servet							1	1
İlm-i Eşyâ	1	1	1					
Ma'lûmat Zirâiyye ve				2	2	2		
Sihhiye								
Hüsni Hat	2	1	1	1	1	1		
Resim	1	1	1	1	1	1		
Elsine					1	1	1	1
Toplam	19	16	23	23	24	25	27	26

Ergin, N. O. (1977). Türk Maarif Tarihi. İstanbul: Eser Kültür Yayınları. S. 931

Tablo 5 incelendiğinde, ilk olarak dikkati çeken Türkçe adında bir dersin var olmasıdır. Bu dersin birinci sınıflarda; altı, üç ve dördüncü sınıflarda; üçer saat olarak verildiği görülmektedir. Bu döneme kadar olan hiçbir programda Türkçe adında bir ders yer almamış ilk olarak burada var olmuştur. Bundan anlaşıldığı üzere ana dili eğitiminde farkındalık oluşmuştur. Bu durum ise idâdîlerin Türkçe öğretimi açısından önemli bir yerde olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Türkçe dersi dışında ana dili öğretimine yönelik Hüsni Hat, Kitabet, Usul-i Tahrîr gibi derslerde yer almaktadır.

2.2.5. Sultânîler. Galatasaray'da açılan ilk lisenin Mekteb-i Sultanî olarak adlandırılması ile ortaya çıkan sultânî terimi (Akyüz, 1994, s.145) daha sonra 1869'da yayınlanan Umumiye Nizamnamesi ile orta öğretim kademesinin bir üst kademesi; yükseköğretime hazırlık okulları olarak planlanan okulların adı olacak şekilde 'Sultanîye' adını almıştır (Unat, 1964, s.47).

Bu dönemde Osmanlı devletinde Islahat fermanı ile azınlıklara çeşitli haklar tanınmıştır. Fakat Fransa bu hakları yeterli olmadığı gerekçesiyle 1867 yılında bir muhtıra vermiştir (Demirel, 2007, s.19).

Sultânîlerin kurulmasının bir başka önemli nedeni ise 1867 yılında dönemin hükümdarı Sultan Abdülâziz'in Fransa'ya yapmış olduğu gezinin etkisinde kalması ve İstanbul'da Fransız liseleri denklığında Fransızca öğretim veren kurumlar oluşturulması kararıdır. Bu kurumların oluşturulmasında Fransa'nın teşvik ve desteği de yadsınamayacak boyutta olmuştur (Ergin, 1977, s.481).

Görülmektedir ki sultânîlerin açılmasında hükümetin dışında dış devletlerinde etkileri de oldukça fazladır.

1 Eylül 1868'de Sadrazam Âli paşa ve Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın çalışmaları sonucu Mekteb-i Sultanî açıldı. İlk olarak eğitim süresi on yıl olarak belirlenmiş fakat daha sonra değişiklik yapılarak 3'ü iptidaî, 3'ü talî ve 3'ü âlî şeklinde düzenlenmiştir (Akyüz, 2009, s.167). İlk müdürü Fransız hükümeti'nin görevlendirdiği M. de Salve olup öğretmenler ve yöneticilerin birçoğu Fransızdır. Okulda Müslim ve gayrimüslim birçok milletten öğrenci eğitim görmektedir (Kodaman, 1980, s.213).

Buradan anlaşıldığı üzere sultânîlerde de tıpkı rüştiyelerde olduğu gibi Müslüman ve Müslüman olmayan halkın bir arada eğitim almaları amaçlanmıştır.

Sultânîlerin kurulması Osmanlı toplumunda birçok tepkiye neden olmuştur. Müslüman, Hristiyan ve Musevi yani bütün dini gruplar okullara karşı tepki göstermiştir. Museviler, Hristiyanlığın idaresindeki bir okula öğrenci göndermek istememişler (Tekeli ve İlkin, 1999, s.65). Hristiyan kesimde ise Papa okulların ahlak dışı olduğu gerekçesiyle çocukların bu okullara gitmemesini belirten iki emirname yayınlamıştır (Demirel, 2007, s.35).

Müslüman kesimde başta Ali Suavî olmak üzere birçok aydın sert tepkilerle bu okulları eleştirmiştir (Başar, 2014, s.121). Ali Suavî öğrencilerin devlete karşı zararlı faaliyetlerde bulduklarını saptamış (Kodaman, 1980, s.215) ve sultânî müdürlüğü yaptığı dönemde sultana bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda çeşitli etnik grupların hükümete karşı örgütlü şekilde bölücü faaliyetlerde bulduklarını ayrıca eğitimin çok zayıf olduğunu bunun nedeninin ise donanımsız ve yetersiz öğretmenlerden kaynaklandığını belirtmiştir (Akyüz, 2009, s.203).

Bu rapor sonucunda 1876 yılında düzenlemelere gidilmiş ilk olarak okullara Türk müdürler görevlendirilmiş 1880 yılında ise Türkçe ders saati artırılarak ders saati ikiye çıkarılmıştır (Kodaman, 1980, s.216). Görülüyor ki artık sultânîlerde Türklük bilinci ile hareket edilmektedir.

14 Ekim 1910'da 12 idâdî'nin sultânîye dönüştürülmesi kararı verilmiştir (Demirel, 2012, s.343). Birkaç yıl sonra ise taşra ve vilayetlerdeki idâdiler sultânîye çevrilmiş böylece toplam sultânîler otuz altıyı bulmuştur (Demirel, 2012, s.344). İlk kız sultânîsi ise 1913 yılında kurulmuştur (Akyüz, 2009, s.273).

Umumiye Nizamnamesi'nde sultânîler "kısm-ı âdî" ve "kısm-ı âlî olmak üzere iki bölüm olarak düzenlenmiştir. Kısm-ı âdînin dersleri idâdilerle aynı iken kısm-ı âlî bölümündeki edebiyat ve ulûm sınıflarının (Cevad, 2001, s.433) dersleri ise aşağıdaki gibidir:

"Edebiyat sınıfı: Türkçe Fenn-i Kitabet ve İnşa, Arabî ve Farisîden Edebiyata Mütellik Müellefat, Maani, Fransızca, İlm-i Servet-i Milel, Hukuk-ı Milel Tarih.

Ulûm sınıfı: Hendese-i Resmîye, Menazır, Cebir ve Cebirin Handeseye Tatbiki, Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye, Heyet, Hikmet-i Tabiyye ve Kimyanın Muhtasar Suretle Sanayi ve Ziraata Tatbiki, İlm-i Mevalid, Fenn-i Tahtit-i Arazi" (Akyüz, 1994, s.146).

Diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi sultânîlerde de birçok kez düzenlemeye gidilmiş ve birçok program değişikliği yapılmıştır. Meşrutiyet döneminde ise sultânîler 5 ve 6 yıllık ilköğretimin bir üst kademesi olarak görülmüştür. Eğitim süresi ise üç yıl olarak düzenlenmiştir (Akyüz, 2009, s.273).

1913-1914 yıllarında sultânîlerin sayılarının artmasıyla birlikte eğitim süresi de 12 yıl olarak düzenlenmiş (Başar, 2014, s.124) ve Sunuf-ı Taliye Devre-i Evveli 4 yıl, Sınıf-ı İbtidâîye 5 yıl, Sunuf-ı Taliye Devre-i Sâniye ise 3 yıl olmak üzere belirlenmiştir (Demirel, 2007, s.72). 1915 yılındaki ders programı ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 6.

1915 Yılı Sultânî Mektepleri Ders Programı

Erkek Sultânîleri		İstanbul Kız Sultânîsi	
Ulûm-i Diniyye	Hendese, Resm-i Hatt-i	Ulûm-i Diniyye	İktisâd-ı Beytî
Lisân-ı Osmânî	Kozmografya	Lisân-ı Osmânî	Terbiye-i Etfâl
Tarih-i Kadîm	Mekanik	Tarih	Lisân-ı Ecnebî
Tarih	Mantık ve Felsefe	Coğrafya	Gınâ
Coğrafya	Resim	Ma'lûmât-ı Tıbbiyye	Resim
Hayvânât	Arabî	ve Sıhhiye	Terbiye-i Bedeniyye
Nebâtât	Fârisî	Ma'lûmât-ı Ahlâkiyye	Dikiş, Biçki, Nakış
İlmü'l-Arz	Lisân-ı Ecnebî	ve Medeniyye	Tabâhât
Hıfz-ı Sıhha	Terbiye-i Bedeniyye	Hesap, Cebir	
Fizik	Terbiye-i Fenniyye	Hendese	
Kimya	Usûl-i Defter	Kozmografya	
Cebir, Hesâb-ı Nazarî	Gınâ		
Müsellesât-ı			
Müsteviye			

Akyüz, Y (2009). Türk Eğitim Tarihi. Ankara: A Pegem Akademi. S. 223

Tablo 6 incelendiğinde, görüldüğü üzere sultânîlerin öğrenim süreleri ile ders cetvelleri farklılıklar göstermektedir. Okullardaki Türkçe öğretimi derslerine bakıldığında Âlî kısmında Kitabet, Kitabet-i Resmiye, Hüsn-ü Hat ve Belâgat-ı Osmaniye; genellikle üç yıllık İbtidâî kısmında ise Kırâat ve Yazı, İmla, Muhtasar Sarf-ı Türkî, Hatt-ı Rik'a; Tali kısmında Sarf-ı Osmânî, Kırâat-ı Türkiye Ezber ve İmlâ, Nahv-i Osmânî, Kavaid-i Osmaniye, Kitabet ve Hüsn-ü Hat dersleri yer almaktadır (Kodaman, 1980, s.222). Derslerin içerik ve isimleri idâdîlerle benzemekte dersler işleyiş olarak kademeli olarak verilmektedir.

Galatasaray Sultânîsinin ise öğretim dilinin Fransızca olmasına rağmen kimi zaman bu kurumda Türkçe hassasiyeti yaşanmıştır (Cevad, 2001, s.175-178).

Görülüyor ki Sultânîler Osmanlı Devleti'nde eğitimde yenileşme hareketinin önce gelen kurumlarından bir tanesidir. Osmanlılık düşüncesi ile oluşturulan bu kurumlar Fransız eğitimi örnek alınarak toplumu bir tebedâde birleştirmeyi hedeflese

de azınlıklar bölücü faaliyetlerinden vazgeçmemişlerdir. Bu faaliyetler için gerekli önlemler alınmıştır.

2.2.6. Dârü'l-mu'allimîn ve Dârü'l-muallimât. Osmanlı devleti'nde tanzimatla birlikte eğitimde birçok yenilik gerçekleştirilmiş bunun sonucunda birçok yeni mektepler açılmıştır. Bunlardan biri orta öğretim kurumu olan rüştiyelerdir ve bu mekteplerin başarılı olabilmesi için yetiştirilmiş yeni bir öğretmene ihtiyaç vardır (Akyüz, 2008, s.26).

Tanzimat dönemi yenilikçi eğitim anlayışının medrese eğitimi almış öğretmenler tarafından gerçekleştirilmesinin mümkün olmaması nedeniyle çağdaş anlayışa uygun öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848 yılında Dârü'l-Mu'allimin adında bir öğretmen okulu açılmıştır (Erkuş, 2014, s.51-52). İlk Dârülmualimîn'in en önemli yönü ise programı yada talebe sayısı Tanzimatçıların bir maarifin öğretmensiz olamayacağını farkına varmalarıdır (Kodaman, 1980, s.226)

İlk yönetici olarak Yahya Efendi'nin görevlendirildiği (Akyüz, 2008, s.31) okula, onun ardından Ahmet Cevdet Paşa müdür olarak atanmıştır (Başar, 2014, s.129) ve 1851 yılında okul nizamnamesi yayımlanmıştır. Nizamname ile öğrenci alımı konusunda belirlemeler yapılmıştır (Akyüz, 2009, s.177).

Nizamnamede okulun süresi üç yıl olarak belirlenmiş , öğrencilerin Arapça bilmeleri ayrıca matematik ve Farsça öğrenimine yatkın olmaları gerektiği ve zorunlu bir neden dışında devamsızlık yapılması durumunda burslarının kesilip okuldan çıkarılacakları belirtilmiştir (Binbaşıoğlu, 2009, s.139). 15 Kasım 1868'de Dârülmualimîn-i Sıbyan (Erkek İlköğretmen Okulu) açılmıştır. Fakat okulun mezun sayısı öğretmen ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır (Bilir, 2011, s.229).

1869 yılında yayınlanan nizamname ile Dârü'l-Mu'allimîn de yeniden düzenlemeler yapılmıştır: İstanbul'da ihtiyaç duyulduğu üzere mesleğini eksiksiz şekilde yerine getirebilecek öğretmenler yetiştirmek amacıyla büyük bir öğretmen okulu açılacağı, Edebiyat ve Fen şeklinde iki bölüme ayrılacağı, okulun rüşdiye, idâdî ve sultânî mekteplerine öğretmen yetiştireceği, bir müdürünün ve ihtiyaç kadar öğretmenin yer alacağı, maaş miktarları, okula sınavla öğrenci alınacağı ve alınan öğrencilere atamalarda öncelik verileceği belirtilmiştir (Cevad, 2001, s.437).

Dârü'l-Mu'allimîn'in yapısı, 1892, 1908 ve 1910 yılları başta olmak üzere defalarca değiştirilmiş ve Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür (Başar, 2014, s.131).

Tanzimat dönemi'nde bazı rüştiyelerde kız çocukları eğitim almış ve sayılarının artması ile öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmış bu ihtiyacı karşılamak amacıyla bayan öğretmen yetiştirmek üzere Dârü'l-Muallimât kurulmuştur (Erkuş 2014, s.53). Dârü'l-Muallimât'a yalnızca kız öğrenciler alınmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile okula alınacak öğrenci sayısı elli olarak kararlaştırılmıştır. 1870 tarihinden okula alınacak öğrenciler sınavla belirlenmiş ve öğrenci alımı disiplinli bir şekilde yapılmıştır (Cevad, 2001, s.437).

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre ise; Dârü'l-Mu'allimîn Türkçe dersleri rüşdiyelerde "Türkçe Kitâbet ve İnşâ", idâdîlerde "Türkçe Şiir ve İnşâ ile Kavânîn-i Osmâniye", Sultânîlerde "Mükemmel Türkçe İnşâ ve Eş'ar" (Cevad, 2001, s.435) şeklinde yer almaktadır.

1892 tarihinde yeni bir nizamname ile ders programları değiştirilerek Dârü'l-Mu'allimîn "İbtidâiyye, Rüşdiyye ve Âliyye" olarak üç kısma ayrılmış ve her bir kısmın öğrenim süresi 2 yıl olarak kararlaştırılmıştır. Bu Nizamname'ye göre Türkçe öğretimine yönelik dersler şunlardır:

Tablo 7.

1892 Tarihli Nizamnameye Göre Dâru'l-Mu'alliminde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler

İBTİDÂİYYE ŞUBESİ		
HAFTADA	1. SENE	2. SENE
2	Kavâ'id-i Türkiyye ve İmlâ	Kavâ'id (Medhal-i Kavâ'id maa't-tatbikât ve İmlâ)
RÜŞDİYYE ŞUBESİ		
HAFTADA	1. SENE	2. SENE
2	Usûl-i İnşâ ve Kavâ'id-i Osmânî	Usûl-i İnşâ (Türkçe müsvedde kaleme aldırılacaktır.)
HAFTADA	1. SENE	2. SENE
2	Türkçe (Veysî, Nergîsî, Bâkî, Nâbî misüllü üdebânın âsâr-ı manzûme ve mensûrelerinin anlayarak ve selîs olarak kırâ'atı ve münâsiblerinin ezberlettirilmesi ve inşâ ve tesvîd amelîyyâtı.)	Türkçe (Birinci sene derslerine devam ile ikmâl olunacaktır.)

Küleççi, C. (2010). Dâru'l-mualimîn Nizamname-i Cedîdi. e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi. S. 151

Tablo 7 incelendiğinde, Arapça ve Farsça derslerinin Türkçe dersinden daha fazla olduğu bu nedenle Türkçe dersinin yetersiz olduğu görülmektedir. Fakat 1915 yılında ibtidâî mekteplerinden ve rüştiyelerden Arapça ve Farsça dersleri kaldırılmıştır (Akyüz, 2009, s.281). Bunun sonucunda Türkçe derslerinin süresinde bir artış yaşanmıştır. “Sarf, Nahv, Kırâ'at ve İmlâ, Ezber ve İnşâd, Tahrîr, Kavâ'id-i Edebiyye ve Kırâ'at, Usûl-i Tahrîr” olmak üzere Türkçe derslerine yer verilmiştir.

Dâru'l-Mu'allimâttaki Türkçe dersleri ise sıbyan şubesinde “Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî ve Kitâbet”, rüşdiye şubesinde ise, “Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî ve İnşâ”

şeklinde (Cevad, 2001, s.438). Görülüyor ki bu okuldaki durum Dârü'l-Mu'allimîn ile aynı doğrultudadır.

Daha sonra yapılan değişikliklerle yeni düzenlenen programda Türkçe öğretimi dersleri “Kavâ'id-i Osmânîye, Kitâbet, Hüsn-i Hat, Ulûm-ı İnşâ” şeklinde yer almaktadır (Başar, 2014, s.134).

Sonuç olarak Türkçe öğretimi açısından Dârü'l-Mu'allimîn ve Dârü'l-Mu'allimât'ın ilk dönemlerinde ders sayısı ve saatleri bakımından yeterli değildir. Fakat 2. Meşrutiyet'ten sonra İlk ve orta dereceli mekteplerden Farsça ve Arapça derslerinin çıkarılmış, anadili derslerinin sayısı ile saati artırmıştır.

2.2.7. Medreseler. Medreseler toplumun ihtiyaç duyduğu kültürü vermeyi, birey yetiştirmeyi amaç edinmiş orta ve yüksek dereceli örgün eğitim kurumlarıdır (Baltacı, 2002, s.831).

İlk kurulan medrese Selçuklu Devleti dönemindedir. Daha sonra 1067'de Bağdat'ta ilk büyük ve en önemli medrese olan Nizamiye Medreseleri kurulmuştur. İlk sistemli medrese örneğidir. Medresenin ilk müderrisi İshak Şirazi'dir (Günay, 1999, s.44).

Osmanlılarda ilk medrese 1330 yılında İznik'te Orhan Bey tarafından kurulmuştur. İlk müderrisi ise Kayserili Dâvut'tur. Daha sonra Orhan Bey, Bursa'da Manastır Medresesi ve 1335'te bir başka medreseyi daha kurduştur (Akyüz, 2009, s.62). Görülüyor ki medreseler Osmanlı devletinde gittikçe yaygınlaşmakta ve bir eğitim öğretim kurumu olarak yer almaya başlamaktadır.

15. yüzyıla gelindiğinde, medreselerde bir takım düzenlemeler yapılmış ve Osmanlı medreselerinin daha sistemli hale getirilmesi Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999, s.15).

Medreselerin öğretim programının belirlenmesinde, ilimlerin İslamî olarak sınıflandırılması oldukça etkili olmuştur. İlimler; “Alet İlimleri” ve “Yüksek İlimler” olarak temelde ikiye ayrılmaktadır. Bu durumda Sarf, Nahiv, Lûgat, Hesap, Hendese, Mantık, Belâgat, Tarih, Coğrafya, Felsefe vs. birinci gruba iken Kur'ân, Hadis, Fıkıh ve bunlarla ilgili diğer bilimler ise ikinci grupta bulunuyordu (Ergün, 1996, s.1).

Medreselerde eğitim dili Arapçadır. Öğretim programlarında; Sarf, Nahiv ve Belagat gibi dil merkezli dersler bulunuyor fakat bu derslerde, “Emsile, Binâ, Maksûd, Avâmîl, İzhâr, Kâfiye, Elfiye” gibi dil bilgisi kitapları okutuluyorsa da, bu öğretimin tamamı Arapça üzerine yapılmaktaydı. Üstelik bu dersler de esas ilim olarak değil, İslamî ilimlere yardımcı ve hazırlık dersleri olarak kabul ediliyordu (Ergün, 1996, s.4). Buradan Türkçenin bir ders olarak yer alması da dersler işlenirken Türkçeden istifade edildiği anlaşılmaktadır.

14. yüzyıldan itibaren de Arapça ders kitaplarının Türkçeye çevrilmeye başlanmıştır (Akyüz, 2009, s.70). Ayrıca bu dönemde başlıca özelliği bütün derslerin Türkçe okutulması olan Enderun mektepleri dikkat çekmektedir. Devşirilen yabancı çocuklarının, sadrazam, kaptan paşa, yeniçeri ağası, eyalet valisi, sancak beyi, daha başka işler yapan pek çok ünlü kişi, şair, ressam, mimar, müzikçi, tarihçi ve bilim adamı olarak yetiştiren bu kurumda eğitim Türkçe yapılmış bu da Türkçeye verilen önemi göstermektedir (Börekçi, 1997, s.27).

Medreselerde Türkçenin bir ders olarak okutulması ancak 2. Meşrutiyet döneminden sonra gerçekleşmiştir. 1910 yılında yayınlanan ‘Medâris-i İlmiye Nizâmnâmesi’ ile müfredatta, ‘Hat, İmla, Sarf-ı Osmânî, Kavâ'id-i Osmânî, Kitâbet’ dersler eklenmiş. 1914 yılında ise yayınlanan ‘İslah-ı Medâris Nizâmnâmesi’ ile de Türkçe yeterli olmasa da ders olarak müfredatta yer almıştır (Şanal, 2003, s.154). Yüzyıllar sonra yapılan bu değişiklik medrese tarihi açısından dikkat çekmektedir bu da Türkçeye verilen önemi ortaya koymaktadır.

2.3. Tanzimat Dönemi ve Sonrası Yazılan Dil Bilgisi Kitapları

2.3.1. Tanzimat Dönemi (1839-1876)

2.3.1.1. Kava'id-i Osmaniyye (1851). Encümen-i Dâniş tarafından basılan ilk kitap olan Kavâid-i Osmaniyye, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından yazılmıştır. Eserin ilk baskısı 1851 (Erkuş, 2014, s.62) . diğer baskıları 1858,1864,1867,1870,1871,1872,1873,1875,1884,1889 tarihlerinde yapılmıştır (Karabacak, 2012, s.615). Encümen-i Dâniş kararı ile eser yaklaşık elli yıl ders kitabı olarak okutulmuş, ayrıca eser Almancaya, Arapçaya tercüme edilmiş ve aynı dönemde yazılmış diğer dil bilgisi kitaplarına örnek olmuştur (Özkan, 2000, s.31).

Eserde Arapça, Farsça ve Türkçe kurallar birlikte verilerek Osmanlıca bütünselliği içerisinde belli bir sistemde değerlendirilmiştir. Bu yönüyle eser Fransız gramer anlayışının izlerini taşımaktadır (Koç, 2006, s.63). Eser döneminin ilk gramer kitabı olması bakımından oldukça önemlidir. Bu bakımdan eser büyük ses getirmiş ve Türkçe gramer kitabının yazılabileceğini göstermiştir. Kendisinden sonra yazılan eserleri büyük ölçüde etkilemiştir.

Eserin mukaddimesinde yazarlar ilk olarak dilimizin tanımını yapmışlar, Çağataycanın bir kolu olduğuna değinerek zaman içerisinde Arapça ve Farsçadan kelimeler alındığını belirtmişlerdir. Dili “lisân-ı Osmani” olarak tanımlamışlardır. Bu tanım dönem aydınlarınca tepki çekmiş ve tartışılmıştır (Erkuş, 2014, s.62-63).

Eser beş bölümden oluşmaktadır. Bölümlerde kendi içlerinde üçer fasıldan ayrılmıştır (Başar, 2014, s.53). Birinci bölümde isimler, ikinci bölümde sıfat, üçüncü bölümde zamir, dördüncü bölümde fiil konusu işlenmiştir. Fiil konusunda fiill çatıları, türemiş ve birleşik fiiller, fiil çekimlerine yer verilmiştir. Beşinci bölümde ise edatlar işlenmiş ve bunların yanında mukaddime ve hatime bölümleri de bulunmaktadır (Erkuş, 2014, s.63).

2.3.1.2. Medhal-i Kava'id (1852). Ahmet Cevdet Paşa tarafından Kava'id-i Osmaniyye'nin yazılmasından bir yıl sonra orta okul ders kitabı olarak Kava'id-i Osmaniyye'nin sadeleştirilerek özet şeklinde yazılmasıyla oluşan eserdir (Özkan, 2000, s.1). İlk defa 1852 yılında 55 sayfa olarak basılan eserin diğer baskıları 1886, 1888, 1889, 1890, 1893, 1906 tarihlerinde yapılmıştır (Karabacak, 2012, s.616).

Medhal-i Kavâid besmele ve şükür ile başlamaktadır. Sonra lisanın önemi belirtilmiş. "Dibâce" bölümünde eserin yazılma nedenine değinilmiş. Muallimîne Lâzım Olan Ma'lûmat" başlıklı bölümde ise dersi anlatacak olan öğretmenlere öneri niteliğindeki öğretici birtakım bilgiler verilmektedir. Bu bölümde harflerin tanımı yapılarak Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin Türkçe unsurlarla birlikte otuz ikiye çıktığı belirtilmiştir (Özkan, 2001, s.96).

Mukaddime bölümünde dilin tanımı yapılarak ve dil kurallarından bahsedilmiştir.İsim konusunun işlendiği birinci bölümde isimlerin tekil, çoğul özellikleri belirtilmiş , ismin hâlleri örneklerle açıklanmıştır ve isim tamlamalarına değinilmiştir. İkinci bölümde sıfatlar, üçüncü bölümde zamirler açıklanmış. Zamirler anlatılırken şahıs zamirleri Arapçada olduğu gibi, "o, sen, ben, onlar, siz, biz" sırasıyla verilmiştir. Dördüncü bölüm ve beşinci bölümde zamirler hakkındadır. Dördüncü bölümde işaret zamirleri, beşinci bölümde ise belirsizlik zamirlerinden anlatılmıştır. Altıncı bölümde mastarlar, yedinci bölümde de fiiller anlatılmış. Sekizinci bölüm ise fiilimsi ekleri ile kurulan fiil yapılarına ayrılmıştır. Dokuzuncu bölüm edatlardan oluşmaktadır. Hâtîme bölümü cümle üzerinedir. Son bölümde ise Türkçe fiiller iki, üç ve dördü kökler hâlinde sıralamasına yer verilmiştir (Erkuş, 2014, s.63-64). Ayrıca söz konusu eser Nevzat Özkan tarafından yeni harflere aktarılmış ve 2000 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

2.3.1.3. Emsile-i Türkiyye (1866). Abdullah Ramiz Paşa tarafından yazılmış olan eser daha önceki eserle göre hem hacim olarak daha geniş olması hem de daha nitelikli bir şekilde yazılması nedeniyle dikkat çekmektedir (Başar, 2014, s.61). Eser Osmanlı Türkçesi içerisinde Türkçe kaideleri tespit ederek eserinde bu kaidelere yer vermesi ile önemini ortaya koymaktadır.

Eser üç bölüm, yedi alt bölüm ve "Hatime" bölümünden oluşmaktadır. Mukaddimesinde Allah'a ve Peygamber'e dua ile bir giriş yapılmış, isimlerin

anlatıldığı birinci fasla geçilmiştir. Daha önceki eserlerde önce sarf ve nahiv ilimlerinin tanımı yapılmakta ve alfabe tanıtılıp hareke sistemi kısaca açıklanmaktaydı. Ancak Emsile-i Türkiyye’de bu açıklamalar yapılmadan kelime türlerinden başlandığı görülmektedir.

Birinci bölümün ikinci faslında sıfatlar açıklanmıştır. Bu bölümde “izâfet” (tamlama), “esmâ-i a’dât” (sayı sıfatları), “mukâyesât” (sıfatlarda derecelendirme) kavramları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümü ise fiiller ve fiilimsilere ayrılmıştır. Bu bölüm oldukça geniş şekilde ele alınmış; fiiller zamanlara ve şahıslara göre çekimlenerek müspet ve menfi şekilleriyle açıklanmıştır.

Eserin son bölümü ise edatlardan oluşmaktadır. Bu rada birçok edat örneklerle açıklanmış ardından ikinci faslında “Hurûf-i Nidâ” başlığı altında “a, yâ, ey, işte, hele, haydi, ah, of, vah ve vay” gibi çeşitli ünlem bildirenler açıklanarak örneklendirilmiştir. Daha sonra “Hâtîme” bölümüne geçilir. Bu bölümde ise cümle konusu açıklanmıştır.

Emsile-i Türkiyye , Emir İçhem İdben tarafından yeni harflere aktarılmış ve 1999 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkmıştır.

2.3.1.4. Kava'id-i Türkiyye (1871). Eser 1871 yılında Ahmet Cevdet Paşa tarafından sıbyan mekteplerindeki öğrenciler için yazılmıştır. Birçok kez basılmış olan eser kaynak kitap olarak kullanılmıştır.

Eser sade bir dille yazılmış giriş bölümünde Türkçenin ses özellikleri, alfabe, imla konuları, ünlüleri okutan işaretlere dikkat çekilmiştir (Karabacak, 2012, s.617). “Mukaddime” bölümünde, lisanın tanımlanarak harfler ve harekeler anlatılmıştır.

Eser dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde isimler, ikinci bölümde sıfatlar, üçüncü bölümde zamirler, dördüncü bölümde işaret isimleri, beşinci bölümde mübhemat sözcükler, altıncı bölümde masdarlar, yedinci bölümde fiiller, sekizinci bölümde ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi basit Arapça unsurların ve dokuzuncu bölümde ise edatlar hakkında bilgiler verilerek açıklanmıştır.

2.3.2. Birinci Meşrutiyet Dönemi(1876-1878)

2.3.2.1. İlm-i Sarf-ı Türkî (1876). Eser Süleyman Hüsnü Paşa tarafından Ortaokul öğrencileri için yazılmıştır. Eserde dönemin diğer dil bilgisi kitaplarına göre daha sade, açık ve anlaşılır bir dille yazılmıştır (Toparlı ve Yücel, 2006, s.5). Süleyman Hüsnü Paşa, çeviri eserlerin asılsız bilgilerle dolu olduğuna inanmış, bu nedenle kitaplar yazmıştır.

İlm-i Sarf-ı Türkî'nin yazıldığı dönemlerde dil bilgisi kitapları dilimizi “Osmanlıca” olarak tanımlıyor , kitapların adlandırılmaları da bu şekilde yapıliyordu Süleyman Hüsnü Paşa ise bu duruma karşı çıkarak dilimizin “Türkçe” olduğunu vurgulamış ve eserinin adında de özellikle “Türkçe”yi kullanarak bu duruma dikkat çekmiştir.

Eser “İsim, Sıfat, Zamir, İsm-i İşâret, Mübhemât, Master, Fiil, Fer’-i fi’l, Edat” olmak üzere dokuz bölümden oluşturmuştur. Eserde fiillerin çekimleri tablolar hâlinde verilmiş. Edat bölümünde elli bir adet ve bu edatların kullanımına ait örneklere yer verilmiştir.

Eserin “Hatime” bölümünde ise cümle konusundan oluşmaktadır. Bu bölümde kısa bilgiler verilerek cümle konusu açıklanmıştır.

2.3.3. Mutlakiyet Dönemi (1878-1908)

2.3.3.1. Sarf-ı Osmanî (1884). Eser 1884 yılında Selim Sabit tarafından ortaokullar için yazılmıştır. Eser besmele ile başlayıp ardından “kelime, hece ve harf” kavramlarının açıklanmalarına yer verilmiştir.. Osmanlı dilinin harf sayısını 33 olarak belirtilmiş ve muttasıl, munfasıl harfler açıklanmıştır. Hareke sistemi üzerinde durulmaktadır. Selim Sabit Efendi, eserinde klasik gramer sistemini uygulamış. Dil bilgisi ile ilgili bütün konulara dikkat çekerek açıklamış daha çok Türkçe yapı ve görev konularına ağırlık vermiştir (Temizyürek, 1999, s.43).

Kitabın bölümlerine geçilmeden önce, eserin üç babta düzenlendiği, birinci bölümün Türkçe kelimelerin, ikinci bölümün Arapça kelimelerin, üçüncü bölümünde Farsça kelimelerin açıklanmasına ayrıldığı belirtilmektedir. Sarf-ı Osmanî'nin en önemli özelliği bablar halinde açıklanan Arapça, Farsça ve Türkçe lisanlarının kuralları ve özellikleri verilirken birbirleriyle karşılaştırılmalarıdır (Salman, 2008, s.1).

ilk bölümde Türkçe kelimeler açıklanmıştır. Bu bölümde Türkçe kelimeler isim, sıfat, fiil, zamir ve edat olarak düzenlenmiştir. Sıfatlar konusunda kelimelerin sıfat olup olmadığının bulunabilmesine yönelik bilgiler verilmiştir. Edatların konusunda Türkçe edatların Arapça ve Farsça edatlarla karşılaştırmasına yer verilmiştir (Erkuş, 2014, s.66).

2.3.3.2. Kava'id-i Lisan-ı Türkî (1884). 77 sayfa olan eser Halit Ziya tarafından Alay Mekteplerindeki Türkçe derslerinde okutulmak amacıyla yazılmıştır. Döneminin önemli dil bilgisi kitaplarından olan eser Türkçe kuralları birçok örnekle açıklamıştır (Başar, 2014, s.68). Eser Kaya Türkay tarafından çalışılmış ve Türk dil kurumu yayınlarında çıkmıştır. Görülmektedir ki eser fazla örneklerle dil bilgisi kurallarını pekiştirmeyi amaçlamıştır.

Kitap Türkçedeki, sözcük türlerini tanıtmak ve bu sözcük türlerinin ayrıntılı bir şekilde öğretmek amaçlanarak düzenlenmiştir. Bu amaç ile yazar kavramları yalnızca açıklamamış her konunun sonuna “Tatbikat” başlıklı alıştırmalar koymuştur (Türkay, 1999, s.6). Bu özeliği ile kendinden önceki eserlerden ayrılan eser öğrenmeyi kolaylaştırmıştır. Eserin yöntem olarak uygulamalı bir dil bilgisi kitabı olduğu söylenebilir.

Eser “İsim, Sıfat, Zamir, Fiil, Fer’-i Fiil, Ta’dil Fiil, Edât-ı Rabt, Edât-ı Sıla ve Edât-ı Nidâ” başlıklı dokuz bölümden oluşmaktadır. Ayrıca daha önceki dil bilgisi kitaplarında yer almayan imla bölümüne yer verilmiştir. Eser bu özelliği ile diğer dil bilgisi kitaplarından ayrılır. Bir diğer önemli farklılık ise eserde “Tenkit” başlıklı bölümde bazı noktalama işaretlerinin özelliklerinin açıklanmış olmasıdır.

2.3.3.3. Tertib-i Cedid-i Kava'id-i Osmaniyye (1885). 1885 yılında yazılan eser Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın beraber yazdıkları Ol Kavâid-i Osmaniyye adlı eserin eksiklerinin giderilmesi amacıyla tekrar kaleme alınması sonucunda ortaya çıkmıştır. Eser Esra Karabacak tarafından çalışılmış ve Türk dil kurumu yayınlarında çıkmıştır.

Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmâniyye, sekiz bölüm ve bölümler içerisindeki fasıllar şeklindedir. Giriş bölümünde harf, kelime ve bunların özellikleri açıklanmıştır. Birinci bölümde isimler, ikinci bölümde sıfatlar, üçüncü bölümde tamlamalar,

dördüncü bölümde zamirler, beşinci bölümde fiiller, altıncı bölümde edatlar, yedinci bölümde cümle ve sekizinci bölümde Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça unsurlara değinilmiştir.

2.3.3.4. Kava'id-i Lisan-ı Türkî (1893). Eser 1893 yılında Tahir Kenan tarafından İzmir'de yazılmıştır. Mutlakiyet döneminin önemli eserlerinden olan kitap dört defter şeklinde olup idâdîlerde Türkçe ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Eserin mukaddime bölümünde yazar eserin Türkçeyi doğru kullanmak amacıyla yazıldığını ve konuda eksiklerin olduğunu kendisinin de eksiklerinin var olduğunu ve bu eksiklerin giderilmesinde uyarılara açık olduğunu belirtmiştir (Koç, 2006, s.76).

Eserin birinci defterinde ses, harf ve kelime tanımlanarak kelimelerin kazandıkları anlam özelliklerine açıklanmıştır. Ardından isim tamlamaları ve isim-fiil cümlelerine dikkat çekilerek eser son olarak noktalama işaretlerine yer verilerek bitirilmiştir.

İkinci defterde ise edatlar konusu işlenmiştir. Edatların basit ve bileşik olarak ikiye ayrıldığı belirtilmiş ve Osmanlı Türkçesinde kullanılan edatlar örneklendirilmiştir. Eserde dikkat çeken özellik ise bu örneklerin verilmiş şeklidir örnekler Edebî metinlerden alıntılar şeklinde yapılmış ve eser sonunda alıntının yapıldığı kaynak belirtilmiştir.

İsimlere yer verilen üçüncü defterde ise ilk olarak isim tanımlanarak örneklendirilmiş ardından sıfat ve zamir konusuna geçilmiştir. Kişi zamirlerinden açıklanırken dönemdeki dil bilgi kitapları Arapçada olduğu gibi “o” kişi zamiriyle başlarken eser “ben” zamiriyle başlamıştır. Bu da onu diğer dil bilgisi kitaplarından ayıran özelliklerden birisidir. Ardından mastarlar işlenerek eser sonlanır.

Eserin son bölümü olan dördüncü defterde ise fiiller konusu açıklanmıştır.

2.3.3.5. Üss-i Lisan-ı Türkî (1895). 1895 yılında eser Mehmet Sadık tarafından yazılmıştır. Eser dil bilgisi kurallarını Doğu Türkçesi ile karşılaştırılmalı olarak yazılması nedeniyle dikkat çekmektedir. Eser Martin Hartmann tarafından 1902 yılında bazı eklemelerle Almancaya çevrilmiştir (Toparlı ve Ilgın, 2006, s.7). 2006 yılında ise Recep Toparlı ve Ali Ilgın tarafından yeni harflere çevrilmiş Türk Dil Kurumu yayınları arasında basılmıştır.

Yaklaşık altmış sayfalık olan eser “İsim, Mastar ve Ef’al, Sıfat, Zamir, Edevât ve Bazı Kavâ’id-i Şettâ” olmak üzere altı bölümden ve bir sözlükten oluşmaktadır. Bölümler açıklanırken dil bilgisi kuralları tanımlanmış ardından örneklendirilmiştir. Örnekler arasında Çağatay Türkçesinde alıntılarının yer alması dikkat çekmektedir. Özellikle edatların açıklandığı bölümde örneklerde Nevâyî’nin şiirlerinden fazlasıyla yararlanıldığı görülmektedir. Eserin sonunda yer alan sözlükte ise Çağatay Türkçesindeki bazı kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarına yer verilmiştir.

2.4. Süleyman Paşa’nın Hayatı ve Eserleri

2.4.1. Süleyman Paşa’nın Hayatı. Türkçülüğün öncülerinden olan Süleyman Hüsnü Paşa (Toparlı ve Yücel, 2006, s.7), 9 Ekim 1838 tarihinde İstanbul’da Süleymaniye semtinin Molla Gürânî mahallesinde dünyaya gelmiştir (Özbilgen, 2006, s.29). İlköğretimine çeşitli mekteplerde başlayan Süleyman Hüsnü, Dârü’l-Maârif’te öğrenimini tamamlamış ve bir süre sonra Beyazıt Camii Şerifi’nde Mudurnulu İsmail Efendi’den dersler almıştır. 1853 yılında Maçka’daki Askerî İdâdî Mektebi’ne girerek öğrenimine devam eden Süleyman Hüsnü, 1856’da Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane’ye naklolunmuş ve 1859’da Harp Okulu’nu bitirerek teğmen rütbesiyle subay olmuştur (Tevetoğlu, 1988, s.2).

Çeşitli yerlerde askeri hizmetlerde bulunmuştur. İstanbul’da bulunduğu sırada ise hem askerlik görevine devam etmiş hem de devrin önde gelen alimlerinden olan Ahmet Nüzhet Efendi’den Arapça ve din bilimleri dersleri almıştır. Yine bu dönemde Akkırmani’nin İrade-i Cüz’iyye risalesini Türkçeye çevirmiş ve eserini 1868’de yayımlamıştır (Ayın, 2003, s.121-122).

Girit harekâtının görev almış, İstanbul’a dönüşünde Mekteb-i Harbiye’ye edebiyat öğretmenliğine tayin edilmiş ve 1869 yılında kaymakam olmuştur. 1870 yılında miralaylığa yükselmiştir. 1873’te Askerî Mektepler Nazırı olmuştur (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1998, s.65) 1871’de atandığı Mektebi Harbiye münşeat ve tarih öğretmenliği ve Askerî Mektepler ders nazırlığı sırasında hazırlamış olduğu Mebâni’l-İnşâ adlı eserini Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Matbaasında 1872 tarihinde bastırmıştır (Ayın, 2003, s.123). Süleyman Paşa bu görevi sırasında asıl

büyük hizmetlerini vermiştir. Öncelikli olarak askerî okulların ders programlarını ve müfredatlarını yeniden düzenlemiştir (Toparlı ve Yücel, 2006, s.7).

Süleyman Paşa'nın mirivalığı sırasında Abdülaziz'in tahtan indirilmesi olayına katılması hayatında dönüm noktası olmuştur (Özbilgen, 2006, s.46). Sultan II.Abdülhamit bu olayı unutmamış (Toparlı ve Yücel, 2006, s.8), 1876'da Bosna-Hersek kumandanlığına tayin atanmış İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Bu görevi sırasında tarihte "93 Harbi" diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermiş. Süleyman Paşa Şıpka'da Rus ordusunu yenilgiye uğratmış ve bu başarısı nedeniyle kendisi "Şıpka Kahramanı" unvanını almıştır. Tuna ve Balkan orduları başkomutanı olarak katıldığı Osmanlı-Rus Savaşı yenilgiyle sonuçlanınca II. Abdülhamit, bu yenilgiden onu sorumlu tutarak yargılanmasını istedi (Özkırımlı, 2004, s.1155). Bunun sonucunda Bağdat'a sürülmüştür. Diğer bir sebep ise Süleyman Paşa'nın Kanunuesası'nın ilanı konusunda ısrarcı tutumudur. Bunların sonucunda Abdülhamit Süleyman Paşaya hiçbir zaman güvenmemiştir (Aydın, 2003, s.128-129).

Süleyman Paşa, ömrünün son on dört yılını Bağdat'ta yaşamış, memleketine dönmesine izin verilmemiştir. 7 Ağustos 1892 tarihinde ise yakalandığı hastalık sonucu vefat etmiştir (Aydın, 2003, s.128).

Süleyman Hüsnü Paşa, Türklük bilincine vermiş olduğu emeklerden dolayı "Türkçü" olarak adlandırılmıştır. Batılı tarihçilerin eserlerinin dinimiz ve milletimizle ilgili yanlış bilgiler içerdiğini belirten Paşa okul kitapları oluşturulurken teknik kısımlarda batıdan yararlanılmalı fakat dil ve tarihle ilgili kısımların yerli kaynaklardan oluşturulması gerekliliğini savunmuştur. Recâizâde'ye yazdığı bir mektupta "Osmanlı edebiyatı" sözünü kabul etmemiş, dilimize Osmanlı dili denmeyeceği gibi milletimize de Osmanlı milleti denmeyeceğini söylemiştir. "Osmanlı tabiri devletin adıdır; milletimizin adı ise sadece Türk'tür. Bu sebeple lisanımıza Türk dili, edebiyatımıza da Türk edebiyatı demek lazımdır." Cümlelerinde görüldüğü gibi milliyetçi düşüncelerini dile getirmiştir (TDEA, 1998, s.65).

2.4.2. Süleyman Paşa'nın Eserleri

2.4.2.1. Dini Eserleri. İrâde-i Cüz'îye Risâlesi: Süleyman Paşa'nın ilk eseridir. Henüz kolağası iken Akkirmânî Mehmet Efendi'nin Arapça eserini çevirmiştir. Eser klasik düzende İslam felsefesine dair bir yapıttır. Kırk küçük sayfadan ibaret olan risalede Kelam ve tasavvufta yer alan tanınmış şahsiyetlerin "İrâde-i Cüz'îye" konusundaki fikir, kanaat ve yorumlarını sekiz bölümde anlatmıştır (Özbilgen, 2006, s.349-350).

İlm-i Hâller: İlm-i Hâl-i Kebîr, İlm-i Hâl, İlm-i Hâl-i Sagîr, Muhtasar İlm-i Hâl dizisinden oluşur. İlm-i Hâl-i Kebîr'i liselerde din bilgisi okutulmak üzere henüz Kolağası rütbesinde iken yazmıştır. Aynı eser İlm-i Hâl ismiyle Darüşşafaka'da ve rüştiyelerde okutulmak için üçte iki oranında azaltılarak yenilenmiştir. İlm-i Hâl-i Sagîr'in de daha basit ve sade bir dille, üstelik didaktik bir üslupla yazılması yalnız öğrenciler değil halk tarafından da aranmasına neden olmuştur. Paşa'nın ölümünden yirmi yıl sonra İlm-i Hâl-i Sagîr, ilkokullarda okutulmak için Muhtasar İlm-i Hâl ismi verilerek bastırılmıştır (Özbilgen, 2006, s.351-353).

2.4.2.2. Hatıra Türü Eserleri. Hiss-i İnkılâb: 64 sayfadan oluşan eserde Abdülaziz'in tahtan indirilişi ve V. Murat'ın tahta çıkarılışı uzun uzadıya anlatılmaktadır (Tevetoğlu, 1988, s.103). Eserin en ilginç özelliği Paşa'nın yaşadığı olayları başkasının ağzından anlatıyor olmasıdır. Böylece kendisini istediği gibi över, yüceltir, diğer taraftan da Sultan Abdülaziz başta olmak üzere devletin ileri gelenlerini çok ağır sözlerle eleştirir.

Umdetü'l-hakayık: Namık Kemal'in isteği üzerine kaleme alınmış harp hatıralarının anlatıldığı altı ciltlik bir eserdir (Tevetoğlu, 1988, s.107). Karadağ muharebeleri ile başlayan, Osmanlı Rus Savaşı da dâhil olmak üzere paşanın katıldığı küçük büyük bütün savaşlar hakkında bilgi veren bu eserin muhtelif yerlerinde mükemmel haritalar verilmiştir. Eserde bahsedilen savaşların sevk ve idaresinde bizzat bulunan önemli bir kumandanın kaleminden çıkmış olması hasebiyle harp tarihi bakımından önemli bir eser niteliğindedir (Ayın, 2003, s.136).

Hulâsâ-i Vukûât-ı Harbiye: Umdetü'l-Hakayık'ın çok kısa bir özeti sayılabilecek bu eser, Süleyman Paşa'nın Raci Efendi'ye savaşla ilgili birçok gerçeği açıkladığı uzun mektubunun ta kendisidir (Özbilgen, 2006, s.421)

2.4.2.3. Mektupları. Namık Kemal, Behram Ağa, Kadri Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, Maraş Mebusu Sû'dî Efendi, Hüseyin Râci Efendi, Bedri Bey ve Ebuzziyâ Tevfik Bey'e mektuplar yazmıştır (Özbilgen, 2006, s.422- 452).

2.4.2.4. Basılmamış yapıtları. Temellük-i Arâzi Lâyihası, Hıttâ-i Irakiye Lâyihası, Genel Tarih, Ortaçağlar, Devlet-i Aliye Tarih-i Askerisi, Dünyanın Beş Anakara Coğrafyası (Aydın, 2003, s.136).

2.4.2.5. Ders kitapları. Târih-i Âlem: Bu eser Paşa'nın başlangıçtan gelen geniş bir zaman ve mekâna yayılmış kapsamlı bir tarih ansiklopedisi ve Türk tarihinin Osmanlılar öncesini de inceleyen ilk araştırma olması bakımından en tanınmış eseridir (Özbilgen, 2006, s.365).

Mebâni'l-İnşâ: Eser Arap, Fars belâgat kitaplarının yanında Fransızca retorik kitaplarından da yararlanılarak yazılan ilk eser olma özelliği taşır (İsen, 2009, s.374).

İlm-i Sarf-ı Türkî: Eser "Türkçenin Dilbilimi" anlamına gelmektedir (Özbilgen, 2006, s.364). Eser Türk adının verildiği ilk dil bilgisi kitabı olması ile dikkat çekmektedir (Toparlı ve Yücel, 2006, s.5).

2.5. İlgili Araştırmalar

Tanzimat dönemiyle birlikte yazılmaya başlayan dil bilgisi kitaplarının günümüz Türkçesine çevirisinin yapıldığı birçok çalışma bulunmaktadır. İlk olarak Özkan (2000) tarafından Kava'id-i Osmaniyye (1851) ve Medhal-i Kava'id (1852) adlı eserler günümüz Türkçesine çözülmüş ve Türk Dil Kurumu (TDK) yayınlarında çıkmıştır. Özellikle Kava'id-i Osmaniyye adlı eser döneminin ilk gramer kitabı olması yönüyle önem taşımaktadır.

İdben(1999) tarafından Emsile-i Türkiyye (1866) adlı eser günümüz Türkçesine çevirilmiş ve çalışma TDK yayınlarında çıkmıştır. Tanzimat dönemine ait bir başka eser olan Kava'id-i Türkiyye (1871) adlı eseri ise Yılmaz (2017) çalışmış ve çalışma kriter yayınevi tarafından çıkarılmıştır.

Meşrutiyet döneminde bu çalışmayı oluşturan İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserin 1876 yılındaki ilk basımı yer almaktadır. Eser Toparlı ve Yücel (2006) tarafından günümüz Türkçesine çevirilmiş ve TDK yayınlarında çıkmıştır.

Mutlakiyet döneminde Sarf-ı Osmanî (1884) adlı eser Salman (2008) tarafından “Selim Sabit’in Sarf-ı Osmanî Adlı Eserinin Çeviriyazısı-Terimler-Lügatçe Metin” adı ile Sakarya üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve eserin gramer özellikleri ortaya konulmuştur.

Uygulamalı bir dil bilgisi kitabı olduğu söylenebilen Kava’id-i Lisan-ı Türkî (1884) adlı eser Türkay (1999) tarafından günümüz Türkçesine çevirilmiş ve TDK yayınlarında çıkmıştır. Tertib-i Cedid-i Kava’id-i Osmaniyye (1885) adlı eser ise Karabacak (2007) tarafından Günümüz Türkçesine çevirilerek gramer özellikleri incelenmiştir. Eser TDK yayınlarında çıkmıştır.

Dönemindeki dil bilgisi kitaplarından farklı olarak kişi zamirleri açıklanırken Arapçada olduğu gibi “o” kişi zamiriyle başlamak yerine “ben” zamiriyle başlamasıyla dikkat çeken Kava’id-i Lisan-ı Türkî (1893) adlı eser ise Karahan ve Gürsoy (2004) tarafından çalışılmış ve TDK yayınlarında çıkmıştır.

Mutlakiyet dönemine ait olan Üss-i Lisan-ı Türkî (1895) adlı bir diğer eser ise Toparlı ve Ilgın (2006) tarafından günümüz Türkçesine çevirilmiştir. Eserde Örnekler arasında Çağatay Türkçesinden alıntılarının yer alıyor olması dikkat çekmektedir. Ayrıca eserin sonunda yer alan sözlükte ise Çağatay Türkçesindeki bazı kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarına yer verilmiştir. Çalışma TDK yayınlarında çıkmıştır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, çalışma grubu, ve verilerin analizi alt bölümleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırmada yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır.

“Tarama modelleri; geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez” (Karasar, 2012, s.77). Tarama araştırmalarında, geçmiş olaylara ilişkin olgu bulma, ilişki kurma ve yargılarda bulunabilme amacı ile kanıtların toplanması ve değerlendirilmesi bir başka önem kazanır (Borg ve Gall, 1971, akt. Karasar, 2012, s.78).

Bu çalışma hazırlanırken, araştırma konusunun kapsamında değerlendirilebilecek olan kitap, süreli yayın, makale ile yüksek lisans, doktora tezleri incelenmiştir. Yine bu çalışmada ilk olarak giriş bölümüne yer verilmiş daha sonra “Türkçe Öğretim Tarihi” başlığı altında Türkçe öğretimin kısa bir tarihçesine yer verilerek “Mektepler ve Medreselerde Türkçe Öğretimi” başlıklı bölüme geçilmiştir. Bu bölümde ise mektep ve medrese ders programlarında Türkçenin yeri saptanmaya çalışılmıştır. . Bu bölümün ardından “Tanzimat Dönemi ve Sonrası Yazılan Dil Bilgisi Kitapları” bölümüne geçilmiş ve bu dönemde yazılmış olan dil bilgisi kitaplarının özellikleri saptanmıştır.

Daha sonra Süleyman Hüsnü Paşa'nın edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve “İlm-i Sarf-ı Türkî“ nin günümüz Türkçesine çevirisi yapılarak; incelenmiştir. Bunlara ek olarak, araştırmanın son kısmında kitapta geçen gramer terimleri için bir sözlük eklenmiştir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Tanzimat döneminde ve sonrasında yazılmış olan dil bilgisi öğretim kitaplarıdır. Bu dönemde yazılmış olan Süleyman Hüsnü Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eseri ise örneklem olarak ele alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmamızın temeli olan "İlm-i Sarf-ı Türkî" adlı kitap milli kütüphaneden 06 Mil EHT A 42049 yer numaralı alandan temin edilmiştir. Bizim çalışmamız eserin yaklaşık olarak yirmi dört yıl sonra genişletilerek 1900 yılında kasbar madbaasında basılmış olan nüshası üzerinedir. 1876 yılındaki nüsha her ne kadar çalışılmışsa da 1900 yılındaki nüshanın çevirisinin yapılmadığı ve eksik olduğu görülmüş ve bu durum bizim çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada yazılı içerik analizi ve tarama yöntemlerinden biri olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olan yazılı doküman ise Süleyman Hüsnü Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eseridir. Eser; 2,3,108,109. sayfaları eksik olmak üzere toplam 184 sayfadan oluşmaktadır. Araştırmada ayrıca konumuzun kapsamında değerlendirilebilecek olan kitap, süreli yayın, makale ile yüksek lisans, doktora tezleri incelenmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırma Süleyman Hüsnü Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eseri temel alınarak bu eserin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Yapılan bu çeviride kelimeler günümüz Türkçesine aktarılırken bire bir çeviri yapılmış eserin kendisine bağlı kalınmıştır.

Eserdeki bölümler tespit edilerek dil bilgisi terimleri saptanmış bu dil bilgisi terimleri incelenerek değerlendirilmiştir. Dil bilgisi terimleri günümüzdeki dil bilgisi terimleri çerçevesinde açıklanarak, eserin Türkçe öğretimindeki yeri tespit edilmiştir.

Ayrıca araştırmada eserin incelemesi aşamasında Toparlı ve Yücel (2006)'ın yapmış olduğu 1876 yılındaki nüshanın çalışmasından yararlanılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma bulguları ve bulgulara dayalı olarak yapılan yorumlar yer almaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular ve yorumlar, araştırmanın alt problemleri doğrultusunda sunulmuştur.

4.1. İlm-i Sarf-ı Türkî Adlı Eserin Yazılış Amacı

Türkçülüğün öncülerinden olan Süleyman Hüsnü Paşa eğitim ve öğretim alanında birçok büyük hizmetler vermiştir. Türk milli bilincinin uyanması konusunda birçok çalışması olan Süleyman Hüsnü Paşa Eğitim programlarında düzenlemeler yapmış fakat bu programlara uygun milli ruha sahip ders kitapları bulmakta zorluk çekmiştir. Yabancı kaynaklardan yapılan çevirilerin ise Türkler hakkında yanlış bilgilerle dolu olması bu kitapların ders kitapları olarak kullanılmasını zararlı ve imkansız kılıyordu. Bu durum karşısında Süleyman Hüsnü Paşa birçok ders kitabı kaleme almıştır (Toparlı ve Yücel, 2006, s.8).

Bu dönemde yazılmış birçok Türkçe ders kitabı bulunmaktaydı fakat bu kitapların adları Türkçe verilmemekte Türkçe adlar verilmesi uygun görülmemekte yani yakıştırılmamaktaydı. Süleyman Paşa bu konudaki düşüncelerini “Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki, Osmanlı dili ve milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı tabiri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin adı ise Türk’tür. Buna göre dili de Türk dilidir, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır.” (TDEA, 1998, s.65) sözleri ile ifade etmektedir. Bu düşüncesi sonucunda orta okul öğrencileri için hazırladığı (Toparlı ve Yücel, 2006, s.5) Türkçe dil bilgisi kitabına İlm-i Sarf-ı Türkî ismini koymuştur.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, eser Türk adının geçtiği ilk Türkçe dil bilgisi kitabıdır. O dönemde yazılan bu tarz kitaplara Sarf-ı Osmanî, Kavâid-i Osmanî gibi adlar verilmesine karşın Süleyman Paşa’nın eserine İlm-i Sarf-ı Türkî adını vermesi Türkçeye verdiği önemi ortaya koymakta ve bu dil bilgisi kitabının Türkçeyi ayrı bir dil kabul ederek yazıldığını göstermektedir.

4.2. İlm-i Sarf-ı Türkî Adlı Eserin Günümüz Türkçesine Çevirisi

1

İlm-i Sarf-ı Türkî

Bismillâhirrahmânirrahîm

Mukaddime

1-Türkçe sözlerin doğru söylenip doğru yazılmaları için bilinmesi lâzım gelen kâideleri ve usulleri ahvâlini bildiren ilme (Sarf-ı Türkî) denir.

2- Söz harflerden teşekkül ettiği gibi harfler de hareke înesiyle zâhir olur binâ'enaleyh bu mukaddimedede evvel be evvel hareke ve harflerden bahs eyledik.

3- İnsân ağzı, dili, dudağı, dişi, boğazı vâsıtasıyla nefesini tahrîk ve bir keyfiyet-i mahsûsada keserek bir ses çıkarır ki ol keyfiyet-i mahsûsaya (hareke) tesmiye olunur.

Türkçede hareke esâsen üç ve fer'en sekizdir.

4

Esâsen üç olan hareke Türkîde (üstün) ve Arapçada (fetha) ve kezâ Türkîde (esre) ve Arapçada (kesre) ve kezâ Türkîde (ötre) ve Arapçada (zamme) denilen şeylerden ibârettir ki bunlardan:

Fetha - İki türlü olup biri diğerine nispetle ince diğeri daha kalın olduğundan incesine (fetha-i hafîfe) ve kalınına (fetha-i sakîle) denir.

Fetha-i hafîfe- et, eş, ek, el, ev, bez, beş, ben, ter, pek, ses, şen, fes, kel, gem, nem, yer, yel sözleriyle şu ebe, eğer, bere, petek, çene, demet, deve, reze, sepet, seren, şebeş, şeker, kepek, keser, kemer, kene, yedek, yemek, yele sözlerinde ve kezâ şu erkek, ekmek sözlerinde ve kezâ elemek, bezenmek, çekecek, denemek, melemek sözlerinde ve kezâ eşelemek, egelemek, berelemek, tepelemek, tekerlemek, tellemek sözlerinde olan fethalar gibidir.

Fetha-i Sakîle- Arslan, açmaz, bardak, bakraç, haylaz ve emsâli sözlerde vâki fethalar gibidir.

Kesre- dahi fetha gibi ince ve kalın olduğundan incesine (kesre-i hafife) ve kalınına (kesre-i sakîle) tesmiye olunur.

Kesre-i Hafife- ip, it, iç, iz, is, biz, çil

5

dinç, diş, dik, dil, zil, sis, şiş, kim sözleriyle şu ibik, iplik, işli, içli, pislik, çizgi, çirkin, dipçik, dizgin, dilim, dişi, dizi, dikiş, sicim, filiz, kiriş sözlerinde vâki kesreler gibidir.

Kesre-i sakîle – iplik, çılgın, sırtık, kırık, kısık, kızgın, yılgın, yırtık sözlerinde vâki kesreler gibidir.

Zamme – dahi esâsen hafif ve sakîl olmak üzere iki türlü ise de her biri [mebsûta ve makbûza] olarak daha ikişer nev'e ayrılır ki bu hâlde [zamme-i hafife-i mebsûta, Zamme-i hafife-i makbûza, Zamme-i sakîle-i mebsûta, Zamme-i sakîle-i makbûza] nâmını alırlar fakat ihtisâr için:

Zamme-i hafife-i mebsûtaya yalnız – zamme-i mebsûta

Zamme-i hafife-i makbûzaya – zamme-i maksûre

Zamme-i sakîle-i mebsûtaya – zamme-i mefhane

Zamme-i sakile-i makbûzaya – zamme-i memdûde

Tesmiye ederek ol veçhile âtîde misâllerini irâe ederek. Şöyle ki

Zamme-i mebsûta – ya'nî zamme-i hafife-i mebsûta denilen zamme hafif olarak ve dudakları bir miktâr açarak telâffuz ettiğimiz zammedir

[göz, öç, öd, ön, dört, çöl, kör, göz, göç, göl, gök, gön, kök] sözlerinde olan zamme gibidir.

6

Zamme-i maksûra – ya'nî zamme-i hafife-i makbûza denilen zamme dahi hafif olarak fakat dudakları bir miktâr sıkarak söylediğimiz zammedir

[Türk, üç, düz, süt, küp, güç, gün, gül, çürük, kütük, yük] sözlerinde olan zamme gibidir.

Zamme-i mefhame – ya'nî zamme-i sakîle-i mebsûta denilen zamme sakîl olarak ve dudakları oldukça uzatıp açarak söylediğimiz zammedir [o, ot, of, ok, on, bol, boy, don, soy, top, toz, tok, toy, koç, koz, kof, kol, mor, çok] sözlerinde vâki zammeler gibidir.

Zamme-i memdûde - zamme-i sakîle-i makbûza denilen zamme sakîl olarak ve fakat dudakları sıkıp uzatarak söylediğimiz zammedir [uç, un, but, buz, bu, şu, ucuz, kurt, uzun, su, mum, tuz, suç, yurt, çul, kuş] sözlerinde olan zammeler gibidir.

4 – Kâide 1 – Türkçe sözler hafif hareke ile başlarsa diğer harekeleri de hafif ve sakîl hareke ile başlarsa diğer harekeleri de sakîl olur ki bu kâideye [âhenk kâidesi] tesmiye olundu.

[çekecek, güdecek, göstermek, gevşeklik, okuma, uzaklık, ırgalama, korkunç, kurulamak, ucuzluk] gibi.

Tenbîh – bu kâ'ide yalnız Türkçe sözlere mahsûstur ve [kahve, limon, kimyon] gibi sözlerde her ne kadar muvâfik düşmüyorsa da bunlar

7

esâsen Türkçe değil elfâz-ı umûmiyyeden olduklarından kâ'ideye dokunur bir yeri yoktur yalnız [elma] elma sözü muhâlif gibi görünür fakat bununda asıl Türkçede [alma] olmasıyla yine kâ'ideye muvâfakatı anlaşılır.

5 – Ağzın mahreç-i muâyyeninden hareke vâsıtasıyla çıkan sese (harf) denir.

Lisân-ı Osmânîde esâsen otuz bir harf ya'nî [elif, be, pe, te, se, cim, çe, ha, hı, da, zel, ra, ze, je, sin, şın, sad, dad, tı, zı, ayn, gayn, fe, kaf, kef, lam, mim, nun, vav, he, ye] harfleri

müsta'meldir fakat asıl Türkçe olan sözlerde [se, ha, zel, ra, je, dad, zı, ayn, lam] harfleriyle başlayan olmadığı gibi [nun, he] ile başlar sözde pek az bulunur.

6 – İşbu harfler sözü teşkil ettikleri vakitte birbirlerine ulaştırılarak yazılırlarsa da bu ulaşmak maddesinde bazı harflerde muhâlefet vardır ya'nî harflerin bir takımı

kendilerinden evvel gelen harflerle birleşip sonra gelenlerle birleşmezler ve bir takımları da gerek evvelinden gerek âhirinden gelenler ile birleşirler ki bunun birinci kısmına (hurûf-ı infisâl) ve ikinci kısmına (hurûf-ı ittisâl) denir.

Hurûf-ı infisâl – ya'nî kendinden evvel gelenler ile birleşip sonra gelenler ile birleşmeyenler [elif, dal, zel, ra, ze, je, vav.] den ibâret yedi harftir ki evvel gelen harflerle birleştikleri şekilleri şu [ا, د, ذ, ر, ز, ج, و] sûretinde bulunur nitekim : [ekmek, deniz, zâkir, Rif'at, zekî,

8

jâle, vermek] sözlerinde birleşmedikleri ve [bayır, yedek, kezâlik, bayram, çizme, pejmürde, büyük] sözlerinde birleştikleri görülür

Hurûf-ı ittisâl – Ya'nî her ki taraftan birleşen harfler hurûf-ı infisâlin gayrı olan diğer yirmi dört harftir ki bunların sözün başında ortasında sonunda olduklarına göre şekilleri âtîde gösterilmiştir.

Be – baş, bek, sebep, Halep

Pe- pâk, pes, sepet, –

Te – tâç, ters, petek, bit

Se – sâbit, senâ, tesniye, bess

Cim – câhil, cehil, ebced, hac

Çe – çakı, çekirdek, içki, piç

Ha – hâkim, hüküm, mahkeme, rîh

Hı – hâlid, haber, muhbir, râsih

Sin – sâlim, sefer, müslim, nergis

Şın – şâkir, şükrü, müşteki, ıyş

Sad – sâlih, sulh, maslahat, nâkıs

9

Dad – zâbit, zabt, mazbata, gavâmiz

Tı – tâlib, talebe, matlûb, revâbit

Zı – zâhir, zuhur, mazhar, gayz

Ayn – âli, aleyh, ma'lûm, mâni

Gayn – gâlip, galebe, mağlûp, bâliğ

Fe – fâ'ik, fiskıyye, meftûh, nazîf

Kaf – kâdir, kader, mukadder, fâsık

Kef – kâfir, küfür, mektûp, gezmek

Lam – lâzım, lüzûm, melzûm, dâhil

Mim – mâlik, mülk, yemîn, na'îm

Nun – nâmık, neme, bende, emîn

He- hâşim, hûş-yâr, leheb, veleh

Ye – Yazı, yemenî, meymenet, alî

7 – Harflerin telâffuzları için harekeye ihtiyâçları der-kâr ise de ba'zen bir üst taraftaki harfin harekesine i'timât ederek zâhir olur ve bu sûretle yine maksat hâsıl olur ki bundan iki şey tevellüt eder ya'nî yâ harfin kendine mahsûs harekesi bulunur veyâhûd üst tarafındaki harfin harekesine i'timâden söylenir.

Şimdi bir harfin kendine mahsûs harekesi var ise ol harfe [müteharrik] ve üst tarafındaki harfin harekesine i'timât ederse ol harfe de [sâkin] denir [mektep] gibi ki burada mim müteharrik kaf sâkin ve ta müteharrik ba sâkindir.

10

Müteharrik olan harfin harekesi fetha ise ona [meftûh] kesre ise [meksûr] zamme ise [mazzâm] denir nitekim: [munkasım] sözünde mim mazzâm nun sâkin ve kaf meftûh sin meksûr mim sâkindir.

8 – Türkçe sözlerde fetha-i sakîle yerine bir elif ve fetha-i hafife yerine bir he ve kesrelere bedel bir yâ ve zammeler içinde bir vav yazmak kadîmden biri âdet olduğundan iş bu dört harfe ya'nî [elif, vav, he, ye] harflerine [hurûf-ı imlâ] denir

Baş yaz çırak saman güçlük olmaz ucuz

Kazma meleme deve incik çalım alım bıçkı gibi

9 – kâf harfi Türkçede dört sûretle telâffuz olunur ki bunlardan

Birincisi – [kepek, kepenk, külsebek, kişi, kekelemek] sözlerinde olduğu gibi ince okunur ya'nî Arap kâfi misillü söylenerek buna [kâf-ı arabî] denir.

İkincisi – [girme, gergi, güneş, güzel] sözlerinde olduğu gibi kalın okunur ya'nî Fârisî kâfi misillü Söylenir ki buna da [kâf-ı fârisî] denir.

Üçüncüsü – [bana, sana, buyurun, oturun] sözlerinde olduğu gibi nun misillü telâffuz olunandır ki bu harf sözün evvelinde bulunmayıp ortasında veyâ âhirinde olur ki ortasında olanlara [sağır kâf] ve âhirinde olanlara [kâf-ı hitâb] denir.

11

Dördüncüsü – esâsen kâf-ı fârisî olduğu hâlde mu'ahharen fusahâyı Osmâniyye arasında yâ gibi telâffuz edilen ve [bek, eğri, meğer, yiğit] gibi kelimelerde olan kâfdır ki buna da [kâf-ı yâyi] tesmiye eyledik.

10 – Kâ'ide 2 – Türkçede âhirinde sâkin kaf olan sözlerin âhirine (hâsıl-ı masdar edatı olan şın ile mimden başka) bir harf gelir de hasbe'l-îcâb kaf harekelenirse ğayna tebdîl olunur (ayak) dan [ayağım, ayağın, ayağı, ayağımız, ayağa, ayağında] gibi olur fakat hâsıl-ı masdar edâtıyla :

kalk – dan - kalkış

bak - “ - bakış

tak - “ - takım

sık - “ - sıkım

sûretinde yine kaf kalır ve kaf harekelenmezse yine kaf hâlinde bulunur

(ayak) dan ayaklar ve (kabak) dan kabaklar gibi.

Kâ'ide – Birçok kâtiplerin [olmağla, bulmağla, olunmağla, bulunmağla] sûretlerinde ğayn ile yazdıkları bu kelimelerin asılları (olmak, bulmak) olduğundan ve burada kaflar yine sâkin kaldıklarından öyle ğayn ile yazılmaları yanlış olup kaf ile [olmakla, bulmakla, olunmakla, bulunmakla] sûretlerinde yazmak lâzımdır.

11 – Kâ'ide 3 – Türkîde sâkin olan kâf-ı Arabîler harekelendikleri zamanda kâf-ı ya- iye kalb olunurlar. [sevmek] den [sevmeği] gibi ki telâffuzda âdetâ [sevmeyi] gibi edâ olunur.

12

İçmek – den – içmeğe gibi ki telâffuzda (içmeye) gibidir

Gezmek – “ - gezmeye “ “ (gezmeyi)

lakin bunların telaffuz gibi değil kâ'ide gibi kaf-ı ya-i yazılmaları şarttır telâffuz gibi yazmak kâ'idesizliktir.

Bir de [Türk, kürk, köşk] kelimeleri bu kâ'ideden müstesnâ olup bunların âhirlerindeki kâflar harekelendiklerinde yine kâf-ı Ârabî gibi telâffuz olunurlar [Türke, Türkü, Türkün, kürke, kürkü, kürkün, köşke,köşkü, köşkün] gibi.

12 – Kâ'ide 4 – Türkî fi'iller ile ba'zı isimlerde bulunan sâkin talar harekelendiklerinde yazıda dala kalb olunur fakat bu kalb sebebiyle başka bir kelimeye iltibâsı lâzım gelirse ol vakit kalb olunmaz.

Fi'ilde – ditmek – den - diden, didilen

İsimde – dört - “ dörder, dördüncü

gibi olur fakat yapmak ma'nâsına olan [itmek] den iden gelip ortaya kalkmak ma'nâsına olan [itmek] den ise diğerine benzememek için dala kalb olunmayarak [iten] sûretinde yazılır.

Kâ'ide – Gerek bu sûretle kalb edilmiş olan dalların gerekse Türkçe sözlerin diğer dallarının harekeleri müfehham olur veyâhûd kendi sâkin olur da mâkablının

harekesi müfehham bulunursa o vakit dad gibi ve suver-i sâ'irede îcâbına göre dal veyâ ta gibi telâffuz olunurlar nitekim

[kadın, kaldırmak, kandırmak, handa, falânda] gibi sözlerde dad misillü

13

ve [geldi, demek] gibi sözlerde asıl dal gibi ve [süprüntü, bulantı, asdı, kesdi] gibi sözlerde ta gibi söylenir.

Tenbîh – Bundan evvel beyân olunan ikinci üçüncü dördüncü kâ'idelere (kalb-i kavâ'id) denir.

13 – Kâ'ide 5 – Kelimât-ı Türkîyenin âhirlerine edevâtdan bir şey ilhâk olunacağı zamanda ilhâk olunacakları kelimenin harekesine göre hareketlenirlerki bunda dört vecihe vardır ve bu kâ'ideye [kâ'ide-i tahrîk] denir.

Vech-i evvel – Kelimenin âhiri sâkin ve harf lâhikde sâkin ise ol vakit üst taraftaki harekeye bakılır eğer ol üst taraf harekesi fetha kesre ise kelimenin âhiri meksûr kılınır ve eğer zamme ise kelimenin âhirine zamme-i sakîle gelir sonra edât vaz' olunur.

Al - dan - alış ve alım

Çal - “ - çalış ve çalım

Mâkabli meftûh

Gel - “ - geliş

Yed - “ - yetiş

Bil - den - biliş

meksûr

Çık - “ - çıkış

Ol - dan - oluş ve olum

mazmûm

Yüz - “ - yüzüş

Don- “ - donuk

Boz- “ - bozuk

14

Gibi olup ancak bu vecihde:

Dön - den - dönek

Ürk - “ - ürkek

sözleri müstesnâdır.

Vech-i sâni – Kelimenin âhiri sâkin ve harf-i lâhik Mütahharrik olursa yine sâkin olan âhirin mâkablindeki harekeye i'tibâr ile lâhikın harekesi tahavvül ederek ona tâbi olur meselâ : [kün ve gün] den ibâret olan edâtlar âtîde olduğu gibi harekelenirler:

Piş - den - pişkin

Kız - “ - kızgın

Ol - “ - olgun

Düş – “ - düşkün... gibi

Kâ'ide – Edât nisbet olan (li ve lü) dahi bu kâ'ideye tâbidir

Yer - den - yerli

Edirne- “ - edirneli

Zor - “ - zorlu

Öz - “ - özlü... gibi.

Vech-i sâlis – Kelimenin âhiri mütahharrik ve harf-i lâhik sâkin olursa aynıyla kalır:

Ada - dan - adak

Oyna - “ - oynak ve oynaş

15

İste - den - istek

Dile - “ - dilek... gibi.

Vech-i râbi – kelimenin âhiri mütaharrik ve harf-i lâhikde mütaharrik olur da ol âhirin harekesi fetha ve kesre olursa harf-i lâhik meksûr kılınır ve âhirin harekesi zamme ise (behemehâl yâ zamme-i makbûza veyâ zamme-i memdude olacağından) harf-i lâhikın harekesi de onlardan olur.

Âhiri meftuh

Ara - dan - rayış

Meksûr

İste - “ - isteyiş

Acı - “ - acıyış

Mazmûm

Kazı - “ - kazıyış

Çürü - “ - çürüyüş

Oku - “ – okuyuş

Kâ’ide – İşbu kâ’ide-i tahrîkde kesrenin veyâ zammenin vav ile edâ

olduğuna tab’an kesre ile ibtidâ eden eden Türkî kelimelerin ekserisini birinci

Harfden sonra bir yâ ilâve ederek ya’nî [inlemek, dilmek, biçmek, sıkmak] sûretinde yazdığımızdan yasız olarak yazılan ve çend kelimededen ibâret bulunan [istemek, çimdiklemek, tırmalamak, çırpamak] gibi sözleri de yâ ile yazmakta muhassenât olduğundan bunları da yâ ile [istemek, çimdiklemek, tırmalamak, çırpamak] sûretinde yazmalıyız.

14 – Harekelerin ve harflerin tefrîkiyle tefhîmlerini teshîl ve ma’nâyı takviye için yazıda bir takım nokta vesâ’ire isti’mâl olunur ki bunlara [işâret] denir.

16

Ma’nâyı takviyye İçin kullanılan işâretler nahivde beyân olunacaklarından burada hareke ve harflere müte’allik olanları ta’rif olundular:

Harekeye müte'allik işâretler – fethayı beyân için lüzûmu hâlinde harf meftûhun üzerine konulan şu [-] ve kesreyi eş'âr için harf meksûrun altına konulan şu [-] ve zammeyi göstermek için harf mazmûmun Üzerine vaz' olunan şu [°] işâretlerle Arabî kelimelerin âhire konulan [tenvîn] denilen ve iki üstünü gösteren şu [=]ve iki esreyi bildiren şu [_] ve iki ötereyi bildiren şu ['] alâmetten ibârettir bir de harf-i sâkini göstermek için üzerine konulan ve [cezm] ta'bîr edilen şu [°] işâretle Arabî ve Fârisî kelimelerde memdûd eliflerin üzerine konan ve [med] denilen şu [~]işârettir.

Harflere müte'allik işâretler – şekilleri birbirine benzeyen harfleri tefrîk için olan nokta ile Arabîde bir harfi mükerrer okutmak üzere üzerine konulan ve [şedde] ta'bîr olunan şu [°] işâretlerden ve [hemze] tesmiye olunan bu [ء] bu şekilden ibârettir.

15 – Harflerin ictimâ'ıyla hâsıl olan ses bir şeye delâlet ederserse ona [lafz-ı mu'teber] denir ki bu da tamâmen ma'nîdâr olur yâ olmaz.

Eğer tamâmıyla ma'nîdâr olursa Ona [kelime] denir.

Kelime: İsim, fi'il, edât olarak üç nev'dir ki edâtlar nahivde beyân olunacaklardan işbu sarf kitâbında isimle fi'il ahvâlinden bahs olunmuştur binâ'en aleyh işbu kitâp bu mukaddimeden başka iki makale üzerine tahrîr ve tedvîn olundu.

17

Birinci makâle

İsim

16 – Zamândan mücerred olarak müstakil bir ma'nâya delâlet eden kelimeye [isim] denir. [çiçek, ağaç, armut, çalgı, konak, süzgülü, ol, bu, şu, ben, sen, biz, kim, ne] kelimeleri gibi ki işbu kelimelerin hâllerine dikkat olunursa bir takımının ya'nî çiçek ağaç armut gibilerin açıktan açığa delâletleri ma'lûm olum diğerlerinde ba'zı mertebe gizlilik bulunur ki işbu gizlilikte mütenevvi' olduğundan isimler ma'nâlarına delâleti cihetiyle [müzhir, müzmir, mübhem, kinâye] nâmlarıyla esâsen dört nev'e ayrılıp bir de [isim-i ma'nâ] teşa'üb ettiğinden işbu makâle bunların cümlesinden ya'nî [mazharât, Muzmerât, mübhemâ, Kinâyât, isim-i ma'nâ] dan bahs etmek üzere beş bâb üzerine tedvîn olundu.

Birinci bâb

Mazharât

17- Mevzû olduğu ma'nâya bilâ vâsita ve açıktan açığa delâlet eden isme [ism-i mazhar] denir. [ağaç, armut, çalgı, konak] gibi ki bunlardan çalgı ve konak kelimelerine dikkat olunursa birinin çalmak işine ve diğzerinin konmak fi'iline ta'allukları olduğu ya'nî bunların mâdde-i fi'ile münâsebetleri bulunduğu anlaşılır diğzerlerinde ya'nî ağaçla armut

18

sözlerinde ise böyle bir münâsebet görülmez binâ'en aleyh İsm-i mazharlar mâdde-i fi'ile

mensûb olmadıklarına iki nev' olmaları lâzım gelir ki bunlardan mâdde-i fi'ile mensûb olmayanlar [ism-i câmid] ve mâdde-i fi'ile Mensûb olanlara da [ism-i müştak] işbu ism-i müştaklar fi'ile mü'teallik olan ikinci makâlede mezkûr olduklarından burada esmâ-i câ'mideden bahs olunacaktır.

Burada zikr olunacak isimler [ism-i ilim, ism-i cins] ile mâdde-i fi'ile mensûb olmayan [ism-i mekân, ism-i zamân , ism-i tasgîr, ism-i âlet, sıfat] denilen isimlerden ibârettir.

İsm-i ilimler

18 – Eşhâs ve eşyâdan bir ferd-i mu'ayyen delâlet eden isme [ilim] denir nitekim: [İbrahim, İstanbul, Fırat] sözlerinden İbrahim insânlardan birinin İstanbul şehirlerden birinin ve Fırat ırmaklardan birinin olup bunlar söylendikde hâtıra başka şey gelmeyip mutlakâ müsemmaları olan şeyler anlaşılır.

Ve kezâ [Ararat, Asya, atranus, Afrika, Amerika, Asur, Babil, Bandırma, bayındır, Paris, Tataristan, çaldıran, Canik, Zanta, sardunya, Saksunya, Şam, tanca, Faris, Fas, Kabil, kâbil, Sâlih, Kıbrıs,Çemen] sözleri mu'ayyen birer şeye delâlet ettiklerinden bunlar ve emsâli olan isimler hep ilim nev'indedir.

İsm-i cinsler

19 – Efrâd-ı kesireyi ifâde eden isimlere [ism-i cins] denir

19

[hayvân, insân, ada, kuş, ırmak] gibi ki canlı olan ve hareket eden mahlûkatın cümlesine hayvân ve bizim gibi olan mahlûkatın cümlesine insân ve her tarafı su ile muhât olan karaların cümlesine ada ve hayvânâtta kanatlarıyla uçanların cümlesine kuş ve yer yüzünde akan suların cümle büyüklerine ırmak denir.

Ya'nî [Ahmed, Ali, Hasan, Ömer] ilimleriyle tefrîk edilmiş olan adamların cümlesine insân ve [İstanbul, Viyana, Paris, İzmir, Şam] ilimleriyle belli edilmiş olan memleketlerin cümlesine [şehir] ve kezâ [Tuna, Arda, Meriç, Tunca, Vardar, Seyhan, Fırat, Dicle, Nil] ilimleriyle belenmiş olan büyük suların cümlesine [ırmak] veyâ [nehir] denir.

20 – İhtâr-ı mühim: B'azı lisânlarla bizim mü'elliflerin ba'zılarının eserlerinde ism-i cinslere [ism-i Âm] ve ism-i ilimlere [ism-i Hâs] denilmiş ise de bu ta'bîrlere göre hem hayvân hem insân kelimeleri ism-i âm olup hâlbuki insân hayvân da dahil olduğundan mübtedilerce defâten insân hayvâna nisbetle hâs zan olunmakta ve bu husûs (hayvân, kuş) ve (nebât, çemen, Çiçek) ve emsâli kelimelerde de olmakta idüğünden bu müşkilâtı def' etmek ve Müdakki-i A'zam (İmam sibeveyh) hazretlerinin Kavî-i Muhikkânesi eserinde bulunmak üzere biz kitâbımızda âm hâs sözlerini terk ile (ism-i ilim ve ism-i cins) ta'bîrlerini ihtiyâr eyledik.

21 – İsm-i cinslerin bi tanesine (müfred) ve birden ziyâdesine (cem') denir ve Türkçede bir müfredi cem' yapmak için fetha-i lam İle âhirine bir [lar] getirilir

20

Müfred	Cem'
Kuş	Kuşlar
Ada	Adalar
Irmak	Irmaklar... gibi.

İsm-i mekânlar

22 – Bir mekâna delâlet eden isme (ism-i mekân) denir ki aslî ve kıyâsî olarak iki nev'dir.

Aslî olanlar – İsm-i cinslerden [ev, yuva, kümes, saray, köşk, kulübe, kule] gibi doğrudan doğruya bir mekân ifâde eden kelimelerdir.

Kıyâsî olanlar – Fi'iller ile ism-i cinslerden kâide ile yapılanlardır.

Fi'ilerden olanlar – Aşağıda fi'il bahsinde görülecektir.

İsimlerden olanlar – İsm-i cinslerin hafif harelili olanlarının âhirlerine kesr-i lam ile [lik] ve sakîl harelililerin âhirine yine kesr-i lam ile [lık] ilâvesiyle yapılır.

1 çiçek - den - çiçeklik

kül - “ - küllük

2 çalı - “ - çalılık

Kuş - “ - kuşluk

gibi ise de lisân- ı Osmânide müsta'mel Arabî ve Fârisî kelimeleriyle diğer ba'zı isimlerde hem hafif hem sakîl hareke olduğundan ol vakit son

21

Harekeye i'tibâr olunur ya'nî ism-i mekân yapılacak kelimenin son harekesi sakîl ise (lık) hafif ise (lik) getirilir.

mezâr - dan - mezârlık

kandîl - “ - kandîllik ... gibi.

23- Bu sûretle yapılan ism-i mekânlar müfred olup bunları cem' kılmak için yine âhirlerine [ler] ilâve olunur.

1 kümes - den - kümesler

Kule - “ - kuleler

2 çiçeklik - “ - çiçeklikler

kuşluk - “ - kuşluklar

3 mezâr - “ - mezârlık

Kandillik - “ - kandillik

İsm-i zamânlar

24 - Bir zamâna delâlet eden isimlere [ism-i zaman] denir ki bu da aslî ve kıyâsî olarak iki nev'dir.

Aslî olanlar - İsimlerden [ay, gün, gündüz, gece, kış, yaz, hafta, yıl, sâ'at] gibi doğrudan doğruya bir zamâna delâlet edenlerdir.

Kıyâsî olanlar – Fi'illerden yapılanlardır ki aşağıda fi'il bahsinde beyân olunacaklardır.

22

25 - İsm-i zamânlar da diğer isimler gibi cem' yapırlar

Ay - dan - aylar

Gün - “ - günler... gibi.

İsm-i tasgîr

26 - Müsemmasının küçüklüğünü beyân etmek üzere isimler kâ'ide ile tasgîr olundukda ol isme (ism-i tasgîr) denir ki bunda dört sûret vardır:

Birincisi - Âhirinde kaf ile kef bulunmayan isimlerin hafif hareketlerinin âhirine kesr-i cim ile (cik) ve sakîl hareketli olanlarının âhirine (cık) ilâve etmektir.

1 dere - den - derecik

kedi - “ - kedicik

2 oda - “ - odacık

kadın - “ - kadıncık... gibi.

ikincisi - Âhirinde kaf ve kef olmayan isimlerin harekâtı hem hafif hem sakîl ise son harekeye göre amel etmektir ya'nî son hareke hafif ise (cik) sakîl ise (cık) ilâve etmektir.

kandîl - den - kandîlcik

limon - “ - limoncuk... gibi.

Üçüncüsü - İsim heceden ibâret ise harekesi hafif olunca feth-i cim ve kesr-i kef ile (ceğiz) ve harekesi sakîl ise (cağız) ilâve olunur.

23

ev - den - evceğiz

yer - “ - yerceğiz

1 köy - “ - köyceğiz

söz - “ - sözceğiz

kız - “ - kızcağız

2 kuş - “ - kuşcağız

dal - “ - dalcağız... gibi.

dördüncüsü - İsm-in âhirinde kaf veyâ kef bulunursa edât tasgîrden ol evvel kaf ve kef hazf olunmaktadır

1 döşek - den - döşecik

eşek - “ - eşecik

2 dudak - “ - dudacık

kulak - “ - kulacık... gibi.

27 - İşbu ism-i tasgîrler dahi sâ'ir isimler gibi cem' kılınırlar

derecik - den - derecikler

odacık - “ - odacıklar

kızcağız - “ - kızcağızlar

köyceğiz - “ - köyceğizler

döşecik - “ - döşecikler

dudacık - “ - dudacıklar... gibi.

İsm-i Âlet

28 - Bir âlet ma'nâsını veren isme [ism-i âlet] denir ki bu da aslî ve kıyâsî olarak iki nev'dir.

24

Aslî olanlar - [Anahtar, bıçak, balta, kürek, çapa] gibi dorudan doğruya âlete delâlet eden isimlerdir.

Kıyâsî olanlar - Fi'illerden yapılanlardır ki fi'il bahsinde görüleceklerdir.

İsm-i âletler dahi diğer isimler gibi cem' yapırlar [bıçaklar, baltalar] gibi.

Sıfat

29 - Bir ismin hâl ve şânını bildiren kelimeye sıfat ve ol isme [mevsûf] denir (güzel yüz) gibi ki burada güzel sözü yüzün hâl ve şânını bildirdiğinden buna sıfat ve yüz ismine de mevsûf denir. Sıfatlar aslî ve kıyâsî olarak iki nev' olup bir de tefrît taklîl tefrît takdîl edilmeleri ahvâli olduğundan bu mebhas üç fasıl üzerine tafsîl olundu.

Birinci fasıl

Sıfat-ı asliyye

30 - Doğrudan doğruya ve hâl-i aslîsi üzere bir ismi vasf eden lafza [sıfat-ı aslî] denir ki buda [elfâz-ı vasfiyye] ve [esmâ-i a'dad] dan ibârettir.

31 – Elfâz-ı vasfiyye ma'nâlarında sıfat hâli olup işitilip bellenmekle bilinen semâi bir takım elfâzdır ki der-hâtır olunabilenleri şu:

25

[Aç, acı, az, ağır, ak, al, alaca, ayrı, eski, eğreti, iyi, obur, orta, ucuz, uzun, başka, bayağı, berâber, berhây, belli, buz, bol, pek, çapraz, çakır, tek, çift, çil, çevre, çiy, şaşı, dinç, sarı, sıkı, sağ, sağlam, şen, dar, kaba, katı, kart, kara, kırmızı, kısa, kızıl, mor, yalnız, yassı, yeşil...] sözleri gibidir.

32 - Fâ'ide: Ma'nâ-yı vasfının tamâmî-i beyânı için sıfatın evvelki harfi tekrar ve ekserîya (pe) yâhut (sin) ve yâhut (mim) ile bir kelime teşkîl olunup ol sıfatın önünde îrâd olunur ki buna [mü'ekked sıfat] denir:

[Apaçık, apal, upuzun, sapsarı, sapsağ, kapkara, çepçevre, kıpkırmızı]

[Basbeyân, basbayağı, tastamam, dasdar, kaskatı, masmavi, besbelli, mosmor]

[Bambaşka, çamçakır, yamyassı, temtek, yemyeşil, simsiyâh, dimdik, sımsıkı, bomboz] gibi.

33 - Esmâ-i A'dâd : Türkçede birden nihâyete kadar olan [bir iki üç dört beş... on yirmi otuz... yüz... bin...] gibi adedler ise birden küçük miktârı beyân eden ve [kesriyye] denilen [yarım, üçte bir, dördte bir, beşte bir...ilh.] lafızları dahi sıfat-ı asliyyedendir nitekim [bir para, iki kuruş, yarım gün] denildikde bir lafzı parayı iki dahi kuruşu ve yarım dahi günü vasf ederler.

26

İkinci fasıl

Sıfat-ı kıyâsiyye

34 - Fi'illerle isimlerden kâ'ide ile yapılan sıfatlara [sıfat-ı kıyâsiyye] denir.

Fi'ilerden olanlar - Aşağıda fi'il bahsinde görülecektir.

İsimlerden olanlar - İsimlerle esmâ-i a'dâddan kavâ'id-i mahsûsasıyla yapılanlardır ki isimlerden yapılanlara [sıfât-ı nisbiye] ve esmâ-i a'dâddan olanlara [a'dâd-ı vasfiyye] ve [a'dâd-ı tevzî'iyye] denip cümlesi de ber-vech-i âtî ta'rîf olunurlar.

35 - Sıfat-ı nisbiye: İsimlerin âhirlerine [ce, ci, lü, li, msi, deş, lik, luk] edâtlarının ilâvesiyle nisbet ma'nâsını mutazammın olarak yapılan sıfatlardır ki bunlardan:

Ce - edâtı bir ismin âhirine ilhâk olundukda nisbet ma'nâsını ifâde eder bir sıfat olur

Arapça, Rumca, Fransızca... gibi ki

Arapça söz, Rumca yazı, Fransızca kitâp... denir.

Ci- edâtı isimlerin âhirine kullanıldıkda bir iş ile iştigâli gösterir bir nev' sıfat-ı nisbiyye yapar

Sütçü, sebzeçi, mûmçu, yoğurtçu... gibi.

Lü-li- edâtları isimlerin âhirine geldikde ol isme mensûb bir ferde delâlet ma'nâsını verir bir sıfat yapar ki buna (ism-i mensûb) dahi denir ve bu edâtların harekesi hafif olan kelimeye "ya" lısı ve sakıl olana "vav" lısı dâhil olur

Yerli, Selanikli, Üsküdarlı,

İstanbulu, Sokullu, zorlu, dağlı... gibi.

Msı -kadîmen (sı) edâtı isimlere lâhik oldukda ma'nâ-yı teşbîhi mutazammın bir sıfat yapardı fakat isti'mâl-ı cedîde göre bir de mim ziyâde kılındı

Ormanımsı, mahallemsi, abdâlımsı... gibi.

Deş- edâtı isimlere iltihâk ettikde birlik ma'nâsına bir sıfat yapar ki sakıl harekelilerde bu edât (daş) sûretine girer ve kelimenin âhiri dal olursa ol dal hazf olunur

1- Pir - den - pirdeş

2- Yol - " - yoldaş

3- Ad - " - adaş

gibi olup (kardaş) lafzıda [karındaş] dan muhaffef olarak yine bu kâ'ideye tâbidir.

Lik-lık: - edâtları ism-i adedler ile aslî olan ism-i zamân ve ism-i mekânlara lâhik olarak onları sıfat yaparlar ve hafif harekelilere keflisi sakîllere kalfısı gelir

İsm-i adedlerde - beşlik, onluk, yirmilik, altılık

İsm-i mekânlarda - cennetlik, cehennemlik, sobalık

İsm-i zamânlarda - aylık, yıllık, günlük... gibi.

28

36- A'dâd-ı vasfiyye: Türkî esmâ-i a'dâddan âhirlerine (ncl) ilâvesiyle yapılan adedlerden ibârettir [birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci... İlh] gibi.

37- A'dâd-ı tevzi'yye: Türkçe adedlerden âhirleri sâkin olanlara bir (Er) ve müteharrik olanlara (şEr) ilâvesiyle yapılan vasfilerdir.

1- Birer, üçer, dörder, beşer, sekizer, dokuzar, onar.

2- İkişer, altışar, yedişer gibi.

38- İhtâr-ı mühim: Türkçe sıfatlar mevsûflarıyla birlikte zikir olunurlarsa mevsûfları cem' dahi olsa sıfatlar cem'lenmezler fakat mevsûfları cem' oldukları hâlde mahzûf bulunurlarsa onlara delâlet etmek için sıfatlar isimler gibi cem'lenirler ya'nî

Güzeller gözler	güzel gözler
	denilmeyip
Karalar kaşlar	kara kaşlar

Denir fakat:

Falân siyâh libâslar giyinmiş... yerinde mevsûfun hazfıyla falân siyâhlar giyinmiş... denir.

Üçüncü fasıl

Sıfatların tasgîr, taklîl, tefrît, tafdîl edilmeleri.

39- Bir sıfatın tasgîri isimlerde olduğu gibi (cik, cık) edâtlarının ilâvesiyedir

29

1- Ustacık, kalfacık

2- Câhîlcik, âlimcik

gibi olup ism-i tasgîrlerde cereyân eden vücûhât burada da cârîdir nitekim

Büyük - den hazf-i kef ile - büyüçük

Küçük - den “ “ “ - küçücük... denir.

40- Taklîl-i sıfat ise bir sıfatın azaltılması demektir ki bu da sıfatların âhirlerine [cA ve msI] ilâvesiyle olur

1 Abdâl - dan az abdâl ma'nâsına - abdâlca

Uzun - “ “ uzun “ - uzunca

2 Ekşi - den az ekşi ma'nâsına - ekşimsi

Tatlı - “ “ tatlı “ - tatlımsı... gibi.

41- Tefrît ise sıfatların mübâlâğası matlûb olduğu yerlerde evvelerine [pek, çok, ziyâde, gâyet] sıfatlarının ilâvesiyle olur [pek derin, çok güzel, gâyet ucuz, ziyâde fenâ] gibi.

42- Tafdîl dahi birinin diğerine fazl ve rüchânını göstermek murâd olundukda sıfatların evvelerine [en, daha] edâtlarının vaz'ıyla olur

1- Bunların en güzeli budur

2- Bu şundan daha güzel... gibi.

İkinci bab

Muzmerât

43- Bir ismin müsemâmını iş'âr ile ol ismin yerini tutan

30

kelimeye [zamîr] denip yerini tutduğu isme de (merci) ta'bîr olunur [ben, sen, o] sözleri gibi ki (ben) zamîrinin mercii söyleyen adam olup buna mütekellim denir ve (sen) zamîrinin mercii söyleyen adamın karşısında bulunan adamdır ki buna da [muhâtab] denir ve (o) zamîrinin mercii orada mevcût olmayan bir adamdır ki buna da [gâ'ib] tesmiye olunur.

Türkî zamîrler yerini tuttıkları isimlerin hâllerine ve iş'âr ettikleri müsemâm ma'nâlara göre [şahsî, izâfî, nisbî, fi'li, vasfî] nâmlarıyla beş takım olduğundan cümlesi bir-vech-i âtî ta'rîf olundu.

Zamîr-i şahsî

44- Bir şahsın yerini tutan zamîrlere [zamîr-i şahsî] denir ki mütekellim muhâtab gâ'ib ahvâliyle müfred ve cem' olmaları şu:

Müfred-i mütekellim için - ben

“ muhâtab “ - sen

“ gâ'ib “ - o

Cem'-i mütekellim “ - biz

“ muhâtab “ - siz

“ gâ'ib “ - onlar

Ya'nî [ben, sen, o - biz, siz, onlar] dan ibârettir.

45- Lisânımızda ta'zîm kâsd olunduğu sıralarda zâten cem' olan [biz, siz] zamîrleri bir kere daha (lAr) ile cem'lenip [bizler, sizler] demek câ'izdir.

31

Zamîr-i izâfî

46- Bil izâfe temellük ve nisbet beyân eden [m, n, I, mIz, nIz] harflerine [zamîr-i izâfî] denir ki bunlardan

Müfred-i mütekellim için - m

“ muhâtab “ - n

“ gâ'ib “ - I

Cem-i mütekellim “ - mIz

“ muhâtab “ - nIz

“ gâ'ib “ - I... sûretleri muhassasdır.

47- İşbu zamîr-i izâfîler isimlerin âhîrine gelip nisbet ve temellük ma'nâsını verirler ki dâhil olacakları isimlerin âhîrlerinde hurûf-ı imlâdan birisi bulunursa gâ'ib

sûretlerinde işbu zamîrden evvel bir de (s) getirilir ve ism-i cem'lere dahi dâhil olurlar.

- Âhiri hurûf-ı imlânın gayrı müfrede misal -

Müfred mütekellim - kızım, kalemim

“ muhâtab - kızın, kalemin

“ gâ'ib - kız, kalemi

Cem-i mütekellim - kızımız, kalemimiz

“ muhâtab - kızınız, kaleminiz

“ gâ'ib - kız, kalemleri

32

- Âhiri hurûf-ı imlânın gayrı cem'e misâl -

Müfred mütekellim - kızlarım, kalemlerim

“ muhâtab - kızların, kalemlerin

“ gâ'ib - kızları, kalemleri

Cem'-i mütekellim - kızlarımız, kalemlerimiz

“ muhâtab - kızlarımız, kalemleriniz

“ gâ'ib - kızları, kalemleri

- Âhiri hurûf-ı imlâdan olduğuna misâl -

Müfred mütekellim - babam, kapım, yalım, derem

“ muhâtab - baban, kapın, yalın, deren

“ gâ'ib - babası, kapısı, yalısı, deresi

Cem'-i mütekellim - babamız, kapımız, yalımız, deremiz

“ muhâtab - babanız, kapınız, yalınız, dereniz

“ gâ’ib - babası, kapısı, yalısı, deresi.

48- İşbu zamâ’ir-i izâfiyye zamâ’ir-i şahsiyyeye dahi dâhil olup nisbet ve temellük ma’nâsını verirse de (mLz ve I) kullanılmayıp mütekellimlerde mim ve muhâtab gâ’ibde (kef) isti’mâl olunur

ben - den - benim

sen - “ - senin

o - “ - onun (anın)

biz - “ - bizim

siz - “ - sizin

onlar - “ - onların... gibi.

33

49- Zamâ’ir-i izâfiyye[ye] dâhil olup da ta’zîm kasd olduğu yerlerde müfred makâmında cem’leri isti’mâl olunur ya’nî (sâyemde, sâyende, sâyesinde) diyecek yerde ta’zîm kasdıyla (sâyemizde, sâyenizde, sâyelerinde) denir.

50- İşbu zamâ’ir-i izâfiyye (efendi) lafzına dâhil oldukda mütekellimlerle müfred muhâtabda bunun yası hazf olunup:

Müfred mütekellimde - efendim

“ muhâtabda - efendin

“ gâ’ibde - efendisi

Cem’-i mütekellimde - efendimiz

“ muhâtabda - efendiniz

“ gâ’ibde - efendisi (efendileri)... denir.

51- Fâ’ide: Ba’zı kere birtakım adamlara mensûb birşey veyâ bir cinsten olarak her birine mensûb olan şeyler gösterilmek lâzım gelir ki birinci hâlde zamâ’ir-i izâfiyye yalnız yadan ibâret olup ikinci hâlde ise cem’ edâtıyla berâber (IArI) sûretinde olmak

lâzımdır meselâ: [onların kitâbı] denildikde o adamların cümlesinin bir kitâbı demektir fakat her birinin başka başka kitâpları murâd olunursa [onların kitâpları] demek îcâb eder.

Zamîr-i nisbî

52- Fi'illerle isimlere lâhik olarak nisbet beyân eden mim ve za-yı sâkine ile [sIn, sInIz, dIr, dIrlAr] harflerinden ibârettir ki:

34

Müfred mütekellimde - m

“ muhâtabda - sIn

“ gâ'ibde - dIr

Cem'-i mütekellimde - z

“ muhâtabda - sInIz

“ gâ'ibde - dIrlAr yâhut lAr dIr

sûretlerinden ibârettir.

53- İşbu zamâ'ir-i nisbiyye isimlerle zamâ'ir-i şahsiyyeye dâhil olduklarında isimlerin âhirlerinde hurûf-ı imlâ bulunursa mütekellim sûretlerinde zamîrden evvel bir yâ ziyâde olunur.

- Âhiri hurûf-ı imlâdan olmayan isimlerde emsâli -

Müfred mütekellimde - âlimim uzunum

“ muhâtabda - âlimsin uzunsun

“ gâ'ibde - âlimdir uzundur

Cem'-i mütekellimde - âlimiz uzunuz

“ muhâtabda - âlimsiniz uzunsunuz

“ gâ'ibde - âlimdirler uzundurlar

- Zamîr-i şahsîlerde misâli -

Müfred mütekellimde - benim

“ muhâtabda - sensin

“ gâ'ibde - odur

35

Cem'-i mütekellimde - biziz

“ muhâtabda - sizsiniz

“ gâ'ibde - onlardır

- Âhirlisinde hurûf-ı imlâ bulunan isimlerde misâli -

Müfred mütekellimde - balayım med'ûyüm efendiyim bendeyim

“ muhâtabda - balasın med'ûsun efendisin bendesin

“ gâ'ibde - baladır med'ûdur efendidir bendedir

Cem'-i mütekellimde - balayız med'ûyuz efendiyiz bendeyiz

“ muhâtabda - balasınız med'ûsunuz efendisiniz bendesiniz

“ gâ'ibde - baladırlar med'ûlardır efendidirler bendelerdir

54- Bunlarda cem'-i gâ'ib sûretlerinde görülen [dİrlAr ve lArdİr] sûretlerinden eğer bilinen şey olur ya'nî mâdde-i ma'rife bulunursa [lArdİr] ve eğer bilinmeyen şey olur ya'nî nekre ise [dİrlAr] sûreti isti'mâl olunur ki bu meselede ilm-i nahivde güzel anlaşılacaktır.

Zamîr-i fi'li

55- Fi'lerde iltihâk eden (m, n, I, “İk, Ik“ ,I, nIz) harfleridir ki

Müfred mütekellimde - m

“ muhâtabda - ñ

“ gâ’ibde - I

Cem’-i mütekellimde - İk- İk

“ muhâtabda - ñİz

“ gâ’ibde - I

36

Olup misâlleri fi’l bahsinde görüleceği vechile

Müfred mütekellimde - yazdım gezdim

“ muhâtabda - yazdın gezdin

“ gâ’ibde - yazdı gezdi

Cem’-i mütekellimde - yazdık gezdik

“ muhâtabda - yazdınız gezdiniz

“ gâ’ibde - yazdılar gezdiler... gibidir.

Zamîr-i vasfî

56- İsimlerle zamâ’ir-i şahsiyyeye lâhik olup sıfat ma’nâsını verdiren (ki) harfinden ibârettir [benimki, seninki, evdeki, köydeki, evvelki] gibi.

Üçüncü bâb

{Mübhemât}

57- İşâret karînesiyle veyahut âlet tarafının delâletiyle bir ma’nâyâ dal olan kelimelere [mübhem] denir ki [ism-i işâret ve ism-i mevsûl] den ibârettir.

İsm-i işâretler

58- Kendisiyle bir şeye işâret olunan söze [ism-i işâret] ve ol işâret olunan şeye de [müşârün-ileyh] denir [bu kitâp] gibi ki burada bu lafzı ism-i işâret ve kitâp ismi de müşârün-ileyhdir.

Türkî ism-i işâretler [bu, şu, o- bura, şura, ora- böyle, şöyle, öyle] kelimelerinden ibârettir ki bunlardan:

37

Bu, şu, o - kelimeleri zâta ve sıfatın gayrı eşyâya

Bura, şura, ora - “ bir mahalle

Böyle, şöyle, öyle - “ sıfat ve hâle işâret içindir yine bunlardan:

Bu, bura, böyle - kelimeleri karîbe

Şu, şura, şöyle - “ mutavassıta

O, ora, öyle - “ ba’îde işâret içindir

Daha karîbe işâret için (işbu) ve daha ba’îd için de (ta öte, ta ora, ta şura) sözleri isti’mâl olunur.

Yine ism-i işâretlerden (bu, şu, o) kelimeleri cem’lenir ve tasgîr edilirler fakat edevâtan evvel bir nun ziyâde edilir

Cem’ - bunlar, şunlar, onlar(anlar)

Tasgîr - buncağız, şuncağız, oncağız... gibi.

[bura, şura, ora] kelimeleri dahi cem’ ve tasgîr edilirler

Cem’ - buralar, şuralar, oralar

Tasgîr - buracık, şuracık, oracık... gibi.

İsm-i mevsûl

59- Mercii olmayan zamîr-i gâ’ib-i şahsîler ile müşârün-ileyhi olmayan ism-i işâretlerin karîne mevzû olanları ile [ol, şol] kelimelerine [ism-i mevsûl] denir.

1- İnsâniyyet odur ki ni’met kadrini bile

38

2- Âdet budur ki büyükler meclise herkesten sonra gelir

- 3- Şu söz ki sana denildi pek nâfidir
 4- Ol ana ki çocuğuna bakmaz ondan ne fâ'ide beklenir
 5- Şol çocuk ki pederine âsî olur halka ne yapmaz

gibi ki işbu ism-i mevsûllerin daha ziyâde tafsilâtı nahivle ma'ânî fenlerinde görüleceğinden burada yalnız bu kadarcık bellemek kâfidir.

Dördüncü bâb

{Kinâyât}

60- Kinâyê sûretinde bir şahsa veyâ bir şeye delâlet eden kelimelere [kinâyât] denir ki Türkçede [ism-i tecrîd, kelime-i istifhâm, kelime-i kesret] denilen şeylerden ibâret olup ber vech-i âtî tahrîr olundular:

İsm-i tecrîd

61- Başka bir şeye karışmaksızın bir zât ibhâm eden [kendi ve kendü] lafızlarına [ism-i tecrîd] denir fakat bunlardan vav'lısı artık lisânımızdan mehcûr olduğu cihetle hâlen müsta'mel olan yâ'lısı hakkında ma'lûmât-ı âtîye tahrîr olundu şöyle ki:

“kendi“ kelimesi gâ'ib sûretinden ibâret olup âhirine zamâ'ir-i izâfiyyenin cümlesi sırasıyla ilâve olunarak tasrîf olunur fakat bunda da efendi lafzı gibi müfredlerde yâ'lar hazf edilip

39

Müfred mütekellimde - kendim

“ muhâtabda - kendin

“ gâ'ibde - kendisi

Cem'-i mütekellimde - kendimiz

“ muhâtabda - kendiniz

“ gâ'ibde - kendileri... gibi olur.

Kelime-i istifhâm

62- İstifhâma mahsûs olarak Türkçede [kim, ne, kaç, kaçan, kanı, kangı] kelimeleri vardır ki bunlardan [kaçan] sözü şimdi lisânımızdan mechûr olduğundan burada ondan bahse lüzûm görmedik ve [kanı ile kangı] sözleri hâlâ [hani, hangi] sûretlerinde isti'mâl olunuklarından bizde o sûretle cümlesini tahrîr eyledik.

63- Kim: lafzı zevil ukûldan istifhâm eder bir kelime olup cem' dahi olur

Kim geldi? O kim oluyor?

Kimleri gördük? Kimler geldi?... gibi.

İşbu lafza zamâ'ir-i izâfiyye ve nisbiyye dâhil olur

Zamâ'ir-i izâfiyye Zamâ'ir-i nisbiyye

kimim kimim

kimin kimsin

kimi kimdir

40

Zamâ'ir-i izâfiyye Zamâ'ir-i nisbiyye

kimimiz kimiz

kiminiz kimsiniz

kimleri kimlerdir... gibi.

İşbu kelime ba'zen istiğrâk ve ibhâm ve tekrâr edilerek ba'zı ma'nâlarına da gelir

İstiğrâk- [kim olursa olsun] gibi ki her kim olursa olsun demektir

İbhâm- Kim geldi bilmiyorum

Ba'zı- Kimi böyle dedi kimi böyle diyor... gibi.

[kimse, kimesne] lafızları dahi bundan mütevellid olup bunun [kimesne] si hâlâ lisânımızda mehcûrdur yalnız kimse kullanılır ve zamâir-i izâfiyyede olur.

[kimsem, kimsen, kimesesi, kimsemiz, kimseniz, kimseleri] gibi.

64- Ne: Zevi'l ukûlun gayrı şeyleri istifhâm için olan bu lafız istifhâmdan başka istiğrâk ve ibhâm ma'nâsını da verir

İstifhâm- Ne oldu, ne oluyor, ne olacak

İstiğrâk- (ne olursa olsun) ki (her ne olursa olsun) demektir

İbhâm- Ne oldu bilmem... gibi.

İşbu kelimeye zamâ'ir-i izâfiyye ve nisbiyye dâhil olundukda eşhâsdanda istifhâma delâlet ederler.

42

Zamâ'ir-i izâfiyye Zamâ'ir-i nisbiyye

nem neyim

nen nesin

nesi nedir

nemiz neyiz

neniz nesiniz

neleri nedirler... gibi.

İşbu kelime ekseriyyâ [ler, dir, ce, ye] edâtları ve [sûretle, vech, kadar, asıl, için] kelimeleriyle birleşip yine istifhâm ma'nâsında bir takım kelimeler hâsıl eder ki bunlar kadîmen muttasıl yazılırlar idi mu'ahharen ba'zılarını munfasıl yazmakda fâ'ide gördüklerinden öyle yazdılar binâ'en aleyh bunların muttasıl munfasıl sûretleriyle makbûl cihetleri ber vech-i âtî irâ'e olundu:

munfasıl muttasıl makbûl

nere nere nere

neler neler neler

nedir nedir nedir

nece nece nice

ne sûretle ne sûretle ne sûretle

ne vechile ne vechile ne vechile

ne asıl nasıl nasıl

ne kadar ne kadar ne kadar

ne içün neçün niçün

42

gibi olup bunların her biri birer şeyden istifhâm ettiği gibi [nere] mekândan istifhâm eder [nerelisiniz, nereden geliyorsunuz, kitâp nerededir, onu nerede bulabilirim] gibi yine bunlardan [nasıl] sözü tıpkı ne gibi istifhâm istiğrâk ibhâm ve ba'zen de teşbîh ma'nâsına gelir

İstifhâm- Nasıl oldunuz

İstiğrâk- Nasıl olursa olsun

İbhâm- Nasıl oldu bilinmiyor

Teşbîh- (nasıl ettik ise öyle buldun) ya'nî (ettiğin gibi buldun) demektir.

Nice: Dahi nasıl gibidir fakat hâlen mehcûr lafızlardan sayılır.

65- Kaç: Adet istifhâmı için kelimedir ki istiğrâk ve ibhâm ifâde ettiği gibi ba'zen kesret dahi beyân eder

İstifhâm- Kaç kuruluşunuz var

İstiğrâk- Kaç olursa olsun

İbhâm- Kaç kişidir bilmiyorum

Kesret- Size kaç kere geldim bulamadım... gibi.

66-Hani: Kelimesi (kanı) nın muhaffefidir fakat Türkçede ha harfi hiç bir yerde hareke-i sakîle almayacağından (hani) olmak lâzım gelir ancak üdebâ-yı cedîde

nezdinde (hani) sûretinde yazıldığından şâz olarak böyle ha ile kabûl olunmuştur ma'nâsıda (nerede) demektir ba'zen [hani ya] sözü [ne oldu] ma'nâsını müfid olduğu gibi bir şey ta'rîf içinde isti'mâl olunur [Hani yâ falan adam yok mu?, İşte bu kitâp onundur.] gibi.

43

67- Hangi: Bu dahi (kanı) muhaffefî olup hani gibi şâzdır istifhâm istiğrâk ibhâm ma'nâlarına gelir.

İstifhâm- Hangi gün geldiniz

İstiğrâk- Hangisi olursa olsun

İbhâm- Hangisi olduğunu bilmiyorum... gibi.

Kelime-i kesret

68- İbhâm tarîkiyle bir şeyin kesretini bildiren [neçe, hayli] sözlerine kelime-i kesret denilir ki bunlardan [neçe] sözünün aslı [niçe] ise de nasıl ma'nâsına olan [niçe] den tefrîk için üdebâ-yı cedidemiz bunu söylendiği gibi [neçe] sûretini kabûl ettiklerinden böylece yazılmalıdır bu iki söz mü'ekked sûretle de isti'mâl olunurlar

1 Falanın neçe dostları vardır

Falan haylî zengindir

2 Rabbim neçe neçe senelere kavuştursun

Haylîden haylî yorulduz... gibi.

Beşinci bâb

{İsm-i ma'nâ}

69- İsimlerin medlûlleri nefisleriyle kâ'im olarak ağaç ve taş gibi his ile veyahut melek cennet cehennem gibi akıl ile idrâk olunursa onlara [ism-i ayn] yâhût [ism-i zât] denir ki buraya kadar beyân edilmiş olan isimlerin kâffesi bu nev'den idi.

44

Amma medlûl isim nefsiyle kâ'im olmayıp ancak akıl ile idrâk olunursa ol isme [ism-i ma'nâ] denir [gezmek, sevmek, yorulmak, dolmak] gibi ki bunların her biri birer nev-i hadese delâlet edip hades beyân eden fi'llerin cümlesi kendilerinden zuhûr ettiğinden ıstılâh-ı sarfda [masdar] nâmıyla tesmiye olunurlar

Masdarlar aksâm-ı kelimenin cümlesinden mühim oldukları için bu mebhasda bilhâssa onların ahvâli tafsîl olundu.

Masdar

70- Fenn-i sarfda zât ve zamâna nisbetten biri olarak ma'nâyı hadese mevzû olan kelimeye

[masdar] denir.

Türkî masdarlar lafızda [mak ve mek] ile müntehî olan kelimelerdir. [yazmak, sevmek] gibi ki bunlar mak ve mek ile müntehî oldukları misillü ma'nâlarında zât ve zamâna ta'alluk etmeyerek birinde tahrîr ve diğesinde muhabbet hadeslerine delâlet vardır.

71- Masdarlardaki [mak,mek] harflerine edât-ı masdar ve edât-ı masdar kalktıktan sonra kalan kısmına [mâdde-i asliyye] ve bu mâdde-i asliyyede hurûf-ı imlânın gayrî olan harflere [cevher kelime] ve [mak] ile müntehî masdarlara [masdar-ı sakîl] ve [mek] ile müntehî olanlara [masdar-ı hafîf] denir.

Nitekim [yazmak] masdarı sakîl olup bundaki [mak] edât-ı masdar ve [yaz] parçası mâdde-i asliyye ve bu mâdde-i asliyyede elif harf-i imlâ olup

45

diğerleri ya'nî [yâ] ile [zâ] dahi cevher kelimedir ki işbu ta'rîfatı îzah için emsile-i âtiye dahi tahrîr olundu

masdar	edât-ı masdar	mâdde-i asliyye	cevher kelime
--------	---------------	-----------------	---------------

Hafîflerde masdarları delmek	mek	del	dal lam
------------------------------	-----	-----	---------

ezmek	mek	ez	elif ze
-------	-----	----	---------

	dimek	mek	di	dal
	denemek	mek	dene	dal nun
Sakîllerde masdarları kazımak	mak		kazı	kaf ze
	varmak	mak	var	vav ra
	dalamak	mak	dala	tı lam
	bunamak	mak	buna	be nun

72- Asıl hadesi beyân eden mâdde-i asliyye olduğu cihetle her hâlde buna dikkat olunarak masdarın imlâsını ona tevfiik etmek olmağla bu mütâla'âttan ber vech-i âtî iki usûl tevellüd eder.

Birinci usûl- Ahenk kâ'idesine tevfiik-i mu'âmele için mâdde-i asliyyenin harekesi hafif olanlarına [mek] ve sakîl olanlarına [mak] edâtını komak lâzımdır

Düzlemek, oturmak... gibi.

İkinci usûl- İmlâyı mazbût kılmak ve sühûletle okutup iltibâsattan kurtarmak için mâdde-i asliyyenin âhiri sâkin olanlarda doğrudan doğruya ve müteharrik olup da fetha-i hafife olanlarda bir hâ

46

fetha-i sakîle olanlarda bir elif ve kesre olanlarda bir yâ ve zamme olanlarda bir vav ilâve ettikten sonra edât masdarı getirmek lâzımdır

- 1 süzmek, konmak
- 2 türemek, bilemek
oynamak, bunamak
- 3 erimek
ağrımak, tanımak
- 4 sürümek, ürümek

kurumak, ulumak... gibi.

73- Masdarlarda mâdde-i asliyyenin cevherinden ve hurûf-ı imlâdan fazla bir harf bulunmazsa onlara [mücerred masdar] lar denir buraya kadar beyân olunan masdarlar gibi.

Ve eğer bunlardan başka bir veyâ ziyâde harf bulunursa onlara [mezîd masdar] lar denir. [yazdırmak] gibi ki bunun aslı [yazmak] olup bununda cevheri [ye ze] olduğundan bunlardan ve harf-i imlâ olan elifden başka dal ile ra bulunduğundan işbu [yazdırmak] masdarı mezîdlerdendir.

İşbu mezîdler biraz aşağıda beyân edilecek olan [müte'addî-i kıyâsî, lâzım-ı kıyâsî, mechûl, mutâva'at-ı kıyâsî ve iştirâk] sûretlerinden ibâret olup mahallerinde görüleceklerinden burada tahrîr edilmediler.

Mücerred masdarlarda ise cevher-i bir harften ibâret olanlara

47

[firâdî] iki olanlara [senâî] üç olanlara [sülâsî] dört olanlara [rubâ'î] denir ve bundan yukarısı yok gibidir.

Firâdî- demek, yemek, komak

Senâî- gelmek, delmek, yazmak

Sülâsî- benzemek, beklemek, yaratmak

Rubâ'î- ürpermek, örselemek, yalvarmak... gibi.

74- Ma'nâ-yı hadesi icrâ edene [fâ'il] ve o hadesi âhire sirâyet ve tecâvüz ederse ol âhirede [mef'ûl] denir meselâ kırmak masdarının hadesiyle bir kalemin kırıldığı beyân olursa ol kalemi kıran her kim ise ona fâ'il ve kırılan kalem olup kırmak hadesi kaleme te'sîr ettiğinden kalem dahi mef'ûl olur.

İlm-i nahivde görüleceği vechile mef'ûlun envâ'ı var ise de işbu sarf ilminde iki türlüünü bilmek lâzım olduğundan ber vech-i âtî ta'rîf olundular şöyle ki hades ba'zen iki şeye suver-i muhtelifle ile tecâvüz eder ya'nî [mektûbu postaya vermek] de vermeklik hadesi evvelâ mektûbu sonra da postaya ta'alluk ettiğinden vermeğin iki

mef'ûlu olmuş olur ki işbu mef'ûllerden hadesin neyi müte'essir ettiğini bildirene [mef'ûlün bih] ve neye te'sîr ettiğini beyân edene de [mef'ûlün ileyh] denir.

Bunların daha sühûletle anlaşılması için hadesin tasavvuru hâlinde eğer zihne [neyi, kimi] gibi su'âl vârid olursa ol vakit [mef'ûlün bih] olur ve eğer [neye, kime] su'âli vârid olursa ol zamân da mef'ûlün ileyh

48

olur. mesalâ yazmak hadesi tasavvur olundukda evvelâ [neyi yazmak] su'âli vârid olur ki buna [kitâbı yazmak, mektûbu yazmak] gibi cevâplar verildiğinden işbu [kitâbı, mektûbu] sözleri mef'ûlün bih olur ve kezâ yazmak hadesinin ikinci bir tasavvurunda kitâbı veyâ mektûbu kime yazıyor su'âli dahi vârid olup buna da [falâna] cevâbı verilir ki bu da mef'ûlün ileyh olur.

İmdi hadesin işbu mef'ûllere sûret-i te'sîr ve nisbetiyle masdarın ma'nâsında ihtilâf zuhûr edeceği gibi sübût ve adem-i sübûtla âmm u hâs olmak cihetleriyle masdarlarda [müte'addî, lâzım] – [âmm, hâs] – [müsbet, menfî] – [ma'lûm, meçhûl] – [mutâva'at, şirket] hâlleri zuhûr ettiğinden bu beş hâl ile daha ba'zı kavâ'id-i mühimmeyi mufassalan beyân için bu masdar bâbını altı fasıl üzerine tedvîn eyledik.

Birinci fasıl

Müte'addî lâzım

75- Fâ'ilin fi'li mef'ûlün bihe tecâvüz eder ya'nî fâ'ilden sâdır olan hades-i âhire te'sîr eyleser ona [müte'addî] eğer fâ'ilin fi'li mef'ûlün bihe tecâvüz etmez ya'nî hades fâ'ilin nefsinde kalırsa ona da [lâzım] denir.

[urmak] hadesi urulan şeye ya'nî mef'ûlün bihe tecâvüz ettiğinden müte'addî olur fakat [düşünmek] hâli âhire tecâvüz etmeyip fâ'ilin nefsinde kaldığından lâzımdır.

Müte'addî ve lâzım olmak aslî ve kıyâsî olarak ikişer nev'dir.

49

76- Müte'addî-i aslî: Aslında müte'addî olanlar: [atmak, itmek, açmak, ditmek, satmak, dürtmek] gibi.

77- Müte'addî-i kıyâsî: Aslında lâzım olanların kıyâsî ile müte'addî kılınmasından ibârettir [düşünmek] lâzım iken bunu kâ'ide ile [düşündürmek] sûretine koyup müte'addî yapmak gibi.

Müte'addî-i kıyâsî ya lâzım aslîlerden veyâ isimlerle ba'zı sıfatlardan yapılır.

78- Lâzım aslîlerden müte'addî yapmakta kâ'ide budur ki cevher kelime bir harften ibâret ise mâdde-i aslîyenin âhirine (dir) ve bir harften ziyâde olduğu ve âhiri müteharrik bulunduğu hâlde bir (ta) ve sâkin olduğu sûrette (dir) ilhâk olunur ve eğer mezkûr harf âhir sâkin (ra ile lam) olursa yine (ta) ilâve olunur

Demek - den - dedirmek

Oynamak - “ - oynatmak

Sezmek - “ - sezdirmek

Durmak - “ - durdurmak

Darılmak - “ - darıltmak

Gibi olup ancak mâdde-i aslîyyesinin âhiri müteharrik olan hafif masdarlarda fetha alâmeti olarak vaz' edilmiş olan hâlara müte'addî olacağı zamân lüzûm kalmayacağından onlar hazf olunarak ber vech-i bâlâ edevât-ı ta'diye ilâvesiyle iktifâ olunur

Esnemek - den - esnetmek

gibi bu ki son fıkra ya'nî edevât ilâvesinde hânın hazfı mes'elesi bundan sonra zikir olunacak ahvâlin cümlesinde cârîdir.

50

79- Fâ'ide: Bu mes'ele hakkında lisânımızın mü'esses kavâ'id-i olan Cevdet Paşa Hazretleri kavâ'id-i osmâniyye nâm eser-i âlilerinde gâyet mühim bir fıkra derc eylediklerinden buraya tahrîr eyledik şöyle ki:

[Şâz olarak dır yerine ta ile akmak - dan - akıtmak

sapmak - “ - sapıtmak

sarkmak - “ - sarkıtmak

korkmak - “ - korkutmak

denildiği gibi [kalkmak] kelimesinin müte’addisinde hazf-i kaf ile [kaldırmak] denip [emmek] müte’addisinde dahi bir kâ’ide [emdirmek] denildiği misillü [emzirmek] dahi denir. Ve zîrdeki kelimelerde edât-ı ta’diye olan (dır) ın dalı hazf olunarak ve ma-kabli icâbına göre tahrîk edilerek

İçmek - den - içdirmek - yerine - içirmek

Uçmak - “ - uçdurmak - “ - uçurmak

Artmak - “ - artdırmak - “ - artırmak

Aşmak - “ - aşdırmak - “ - aşırmaq

Üşmek - “ - üşdürmek - “ - üşürmek

Batmak - “ - batdırmak - “ - batırmak

Bitmek - “ - bitdirmek - “ - bitirmek

Pişmek - “ - pişdirmek - “ - pişirmek

Çıkmak - “ - çıkdırmak - “ - çıkarmak

Düşmek- “ - düşdürmek - “ - düşürmek

51

Şaşmak - dan - şaşdırmak - yerine - şaşırmak

Taşmak - “ - taşdırmak - “ - taşırmak

Doğmak - “ - doğdurmak - “ - doğurmak

Duymak - “ - duydurmak - “ - duyurmak

Doymak - “ - doydurmak - “ - doyurmak

Kopmak - “ - kopdurmak - “ - koparmak

Kaçmak - “ - kaçırmak - “ - kaçırmak

Geçmek - “ - geçdirmek - “ - geçirmek

Göçmek - “ - göçdürmek - “ - göçürmek

Denir ve [azmak, sızmak, çökmek] mâddelerinin müte’addîleri ber-kâ’ide [dIr] ile geldiği misillü [azıtmak, sızdırmak, çökmek] dahi gelir ve [görmek] masdarı rü’yet ve tesviye-i maslahat ma’nâsına olursa müte’addîsi ber-kâ’ide [gözdürmek] gelip fakat müşehâde ma’nâsına alınırsa müte’addîsi [göstermek] gelir ki (irâ’e) demek olur].

80- Aslında müte’addî olanlar bu kâ’idelere tevfikân bir kere daha ta’diye ettirilebilir ki ol vakit onlar iki mef’ûle tecâvüz ederler

Okumak - dan - okutmak

gibi ki bunun tafsilâtı nahivde görülecektir.

81- Müte’addî-i kıyâsî olanlar bir kere daha ta’addî ettirilir ya’nî ta ile ta’addî edenlere bir (dIr) ve (dUr) ile ta’addîye edilmiş olanlara bir (ta) ilâvesiyle ikinci derecede bir müte’addî olurlar ki ol vakit fâ’ilin ta’addüdünü gösterirler.

52

Uyumak - dan - uyutmak - bundan da - uyutdurmak

Düşünmek – den – düşündürmek – bundan da – düşündürmek gibi.

82- İsimlerden müte’addî masdar yapmak için kâ’ide harekesi hafif olanların âhirlerine [le] sakîlleri âhirine [lâ] ilâvesinden sonra hafiflere mek ve sakîllere mak edâtını getirmekten ibârettir ki bu sûretle yapılan masdarlara [masdar ismi] dahi denir

Diş - den - dişlemek

Göz - “ - gözlemek

Taş - “ - taşlamak

Yağ - “ - yağlamak... gibi.

83- Sıfatlardan müte'addî masdar yapmak bundan evvel ki mâddede beyân olunan isimlerden yapmak usûlünün aynıdır ki bunlara da [masdar-ı vasfî] denir

Yeşil - “ - yeşillemek

Pek - “ - peklemek

Alaca - “ - alacalamak

Kara - “ - karalamak... gibi.

84- Lâzım-ı aslî: Aslında lâzım olan [gülmek, esnemek, ağlamak, yatmak] gibi masdarlardan ibârettir.

85- Lâzım-ı kıyâsî: Aslında müte'addî olanlarla ism-i zamân-ı aslîlerden ve esmâ-i esvât ile ba'zı sıfatlardan yapılanlardır ki ber vech-i âtî beyân olunurlar.

53

86- müte'addîlerin lâzım kılınması kavâ'id-i mahsûsuna tâbî'dir bunlardan âtîde beyân olunacak olan [mechûl, mutâva'at, şirket] sûretleri zâhir olacağından onlarda çend mâdde aşağıda yazılmış olduklarından burada tafsîl edilmedi.

87- İsm-i zamân-ı aslîlerden masdar-ı lâzım yapmak için hafif harekelilere (le) sakîllere (la) ilâvesinden sonra yine hafiflere mek sakîllere mak edât masdariyelerinin iltihâkı lâzımdır ki bunlarda bir nev' [masdar ismi] olurlar

Sabâh - dan - sabâhlamak

Akşam - “ - akşamlamak

Gündüz - “ - gündüzlemek

Gece - “ - gecelemek... gibi.

88- Esmâ-i esvâtdan masdar-ı lâzım yapmakta iki usûl vardır.

Birincisi: Esmâ-i esvât senâ-i iseler ism-i zamânlarda olduğu gibi olur

Üf - den - üflemek

İN - “ - inlemek

Çağ - “ - çağlamak... gibi.

İkincisi: Esmâ-i esvât senâ-iden ziyâde iseler hafiflere (de) sakîllere (da) ilâvesi ve ba’dehu edât-ı masdarın ilhâkıyla olur

54

İnil - den - inildemek

Çatır - “ - çatırdamak

Tangır - “ - tangırdamak

gibi ki bunlarda bir nev’ [masdar ismi] kabilindedir.

89- Ba’zı sıfatlardan masdar-ı lâzım yapmakta üç usûl vardır.

Birincisi: Ahiri müteharrik olan sıfatlara bir lâm-ı sâkine ve âhiri sâkin olan sıfatların hafiflerine (le) ve sakîllerine (la) ilâvesinden sonra edât-ı masdarın ilhâkıyla olanlardır

Müteharrik sivri - den - sivrilmek

ince - “ - incelmek

Sâkîn peltek - “ - pelteklemek

kart - “ - kartlamak... gibi.

İkincisi: âhiri sâkin olan sıfatların son harfleri (kaf,kef) olursa bunlar ya’nî kaf ile kef hazf olunduktan ve yalnız lâm-ı sâkine ilâve olunup üst tarafı harekelendikten ve edât-ı masdar ilhâk olunduktan sonra olanlardır

Küçük - den - küçülmek

Ufak - “ - ufalmak

Alçak - “ - alçalmak

Yüksek - “ - yükselmek... gibi.

Üçüncüsü: İkinci üçüncü harfleri (ra) olan sıfatlarda lâm-ı

55

sâkine yerine (ar) ilâve olunup ve sıfatta radan sonra bir harf var ise hazf edilip edât-ı masdarın ilhâkıyla olanlardır

Mor - dan - morarmak

Kara - “ - kararmak

Sarı - “ - sararmak

gibi ki şâz olarak:

Kırmızı - “ - kızarmak

Semiz - “ - semirmek

gelip bunlar dahi birer nev’ [masdar-ı vasfî] dirler.

İkinci fasıl

Âmm hâs

90- Eğer hades bir fi’l-i mahsûsa delâlet ederse onun masdarına [masdar-ı hâs] denir. [yazmak, yatmak, uyumak, kalkmak] ... gibi.

Ve eğer cem’-i ef’âle şâmil olursa onun masdarına [masdar-ı âmm] denir ki [eylemek] ile yine bu ma’nâyâ olan [etmek] ve [bulmak, kılmak, yapmak] ve bunların lâzımları olan [olmak, bulunmak, kılınmak, yapılmak] masdarları âmmdır ve bunların gayrı olanlar hep hâssadandır.

Üçüncü fasıl

Müsbet menfî

91- Kendisinde varlık ma’nâsı olanlara [müsbet] yokluk iş’âr

56

edenlere [menfî] denir ki buraya kadar beyân olunan masdarların cümlesi müsbet olup bunları menfî kılmak için hafiflerde mâdde-i aslîyyenin âhirine (me) ve sakîllerde (ma) getirilmekle hâsıl olur.

Müsbet Menfî

gelmek gelmemek

gezmek gezmemek

dilemek dilememek

bilemek bilememek

yazmak yazmamak

kalmak kalmamak

oynamak oynamamak

kuşanmak kuşanmamak... gibi.

Dördüncü fasıl

Ma'lûm mechûl

92- Hades fâ'ile isnâd olunursa [ma'lûm] ve fâ'il meskût-u anh kalırsa [mechûl] denir ki müte'addîlerde umûmiyyetle fâ'ile isnâd olunduğu gibi lâzımlar zâten fâ'ilin hâlini mübeyîn olup isnâd esâsen kendilerinde bulunduğundan bunların ya'nî müte'addî ve lâzımların ikisi de gerek aslî gerek kıyâsî olsunlar ma'lûmdurlar. Fakat ba'zen [söz kesildi] terkîbinde olduğu gibi kesmek fâ'ili meskût-u anh kalarak ve lâzımlarda da [falân yere varıldı] gibi isnâd mef'ûle olarak varîd olur ki bundan [kesilmek varılmak] misillü bir lâm

57

ilâvesiyle mechûl masdarların zuhûru anlaşıldığından masdarların kıyâs ile mechûl kılındıkları tebeyyün eder ki bir vech-i âtî kâ'idesi beyân olunur.

Mechûl kılmakta kâ'ide budur ki: [edât-ı masdarın mâ-kabli lâmdan başka bir harf sâkin ise harekelenip ona bir lâm ilâve olunur ve eğer ol mâ-kabl lâm ise veyahud başka bir harf müteharrik ise nun ilâve olunur ve eğer müteharriklerin âhirinde hâ bulunursa ol hâ hazf olunur].

Ma'lûm Mechûl

1. yazmak yazılmak
çözmek çözülmek
2. bilmek bilinmek
kılmak kılınmak
3. aramak aranmak
demek denmek
4. istemek istenmek
bilemek bilenmek

gibi olup her hâlde müte'addîlerden fâ'ilin meskût-u anı kalması lâzım gelenler ile lâzımlardan mef'ûlün ileyhe ta'alluk edenler bu kâ'ide ile mechûl kılınırlar ancak [itmek] masdarı eylemek ma'nâsına ise mechûlü [idilmek] ve öteye kakmak ma'nâsına ise mechûlü [itilmek] sûretinde gelir.

58

Beşinci fasıl

mutâva'at şirket

93- Fâ'il hadesi kabûl eder ya'nî fi'ilin te'sîrini fâ'il kabûl ederse ona [mutâva'at] ve eğer bir hadeste birden ziyâde fâ'il bulunursa ona [müştâreket] denir. [didinmek, kaşınmak] masdarları mutâva'at ve [çekişmek, ağlaşmak] masdarları dahi müştârekettir.

94- Mutâva'at yapmak için kâ'ide budur ki: [mâdde-i aslîyenin cevherî isim ve sıfatın gayrı olarak hadese müte'allik mevâddan ise âhiri sâkin olanları îcâb gelmeye göre harekelendikten sonra bir lâm veyahud şın veyahud bir nun ilâve etmek ve eğer mâdde-i aslîyye isim ve sıfat ise bir lâm nun veyahud bir lâm şın getirmekle olur]

- 1 dikmek - den - dikilmek
bozmak - “ - bozulmak

- 2 savmak - “ - savuşmak
katmak - “ - katışmak
- 3 ditmek - “ - didişmek
aramak - “ - aranmak
- 4 ev - “ - evlenmek
pek - “ - peklenmek
- 5 iyi - “ - iyileşmek
hoş - “ - hoşlaşmak

59

gibidir ki işbu kâ’ideye muvâfık görünmeyen [özenmek, gücenmek, yaslanmak, yaklaşmak] masdarları [özlenmek, gücülenmek, yasılanmak, yakınlaşmak] masdarlarının muhaffefi olarak o sûretle isti’ mâl olundukları gibi

Yutmak - dan - yutkunmak

Dağıtmak - “ - dağılmak

Kurtarmak - “ - kurtulmak

suretleri de şâz olarak böylece isti’ mâl olunurlar.

95- Müşâreket yapmakta kâ’ide budur ki [mâdde-i aslîyesi hades olanların âhirleri sâkin olanlarda harekelendikten sonra ve müteharrik olanlarda doğrudan doğruya bir şın-ı sâkine ve isimlerle sıfatların âhirlerine bir lâm şın ilâvesi lâzımdır]

- 1 çekmek - den - çekişmek
kaçmak - “ - kaçışmak
- 2 inlemek - “ - inleşmek
ağlamak - “ - ağlaşmak
- 3 söz - “ - sözleşmek

ahid - “ - ahidleşmek

4 bir - “ - birleşmek

bol - “ - bollaşmak

gibi olup yalnız:

60

Dokunmak - dan - dokuşmak

Sarmak - “ - sarmaşmak

masdarları müstesnâ olarak böylece müsta'meldir.

96- Fâ'ide mutâva'atla mechûlde lâm ile nun ve ba'zı mutâva'atlarla müşâreketlerde lâm şın ilâvâtı müşterek olduğundan bunların mechûl veyâ mutâva'at veyâ şirketten hangisine â'id olduğu def'aten bilinmeyeceğinden bu bâbta lisânımızın mü'esses kavâ'idi Cevdet Paşa Hazretlerinin Kavâ'id-i Osmâniyyelerine derc etmiş oldukları fikarât-ı âtiyeyi mütâla'a lâzımdır. Şöyle ki:

[mâdde-i aslîyyenin âhiri müteharrik olduğu sûretlerde mutâva'atla mechûl sîgaları lafzen müttehid olup ancak karîne ile ma'lûm olur. Meselâ: Şurasını burasını aradı makâmında [arandı] denilirse mutâva'at falân şeyi aradılar makâmında [arandı] denirse mechûl olur.

Kezâlik bir adam için [söylendi durdu] denirse mutâva'at ve bir [söz söylendi] denirse mechûl olur.

Ve kezâ bir adam kendi kendine yıkanmak mutâva'at ve elbise yıkanmak mechûldür. Lâm ile müstâ'mel olan mutâva'at sîgası dahi lafzen mechûle müşâbih olup karîne ile fark olunur meselâ: Bir adam ayak üzerine dikilmek mutâva'at ve yere ağaç dikilmek mechûldür.

Kezâlik lâm nun ile mutâva'atla mechûller dahi karîne ile fark olunurlar meselâ: Araba çekilmek mechûl ve bir adam kendi kendine bir köşeye çekilmek mutâva'attır].

61

İşbu husûsât mutâva'atla şirkette nâdiren vâki' olur ki o da isti'mâlden neş'et eder bir keyfiyettir meselâ: [savuşmak] esâsen şirket iken örfen mutâva'at gibi dahi isti'mâl olunur nitekim [savuşalım] da şirket ve [falân buradan savuştı] da mutâva'attır.

97- Fâ'ide-i uhrâ: [mechûl, mutâva'at, şirket] sûretleri esâsen lâzım ise de müşâreket fi'leri ba'zen kavâ'id-i sâbıkaya tatbiken müte'addî-i kıyâsî sûretine ifrâğ olunurlar

Barışmak - dan - barıştırmak

Kapışmak - “ - kapıştırmak... gibi.

Altıncı fasıl

Masdarlara müte'allik ma'lûmât-ı mühimme

98- Buraya kadar beyân olunan masdarlar ki ezmine-i selâseye ve zâta ta'alluk etmeyip mücerred zihinde mutasavvir olan bir ma'nâyı hadesi iş'âr ederler bunlara [masdar-ı aslî] denir bunların cem'leri câ'iz olmaz fakat mücerred hâllerinde sıfat gibi isti'mâl olunur ve mef'ûlün ileyh dahi olurlar.

Mücerref – böyle yazı yazmak hünerdir

Mef'ûlün bih – güzel söylemeği herkes ister

Mef'ûlün ileyh – bunun okumağa hevesi var... gibi.

İşbu masâdir-ı aslîyyenin edâtları olan [mak] ve [mek] üzerlerinde ba'zı tebeddülât icrâsıyla [kelime-i ta'lîl, masdar te'kîdi, masdar tahfîfi

62

hâsıl-ı masdar, ism-i masdar, isim fi'lî] nâmlarıyla altı nev' kelime zuhûr eder ki ber vech-i âtî ta'rîf olunurlar.

99- Aslî masdarlara için ma'nâsını ilâve eden [In ve ile] edâtları ilâve oldukça kelime-i ta'lîl hâsıl olur fakat ilenin elif yası hafz ile [le] sûretinde ilâve olunur.

1 Kesmek - den - kesmeğin = gibi ki kestiği için demektir.

- Yazmak - “ - yazmağın = “ yazdığı “ “
- 2 Gelmek - “ - gelmekle = “ geldiği “ “
- Olmak - “ - olmakla = “ olduğu “ “

Fakat bunlardan [In] ile olanlarda [olmağın, bulmağın] gibi bir iki kelimededen mâ-adâsı hâlâ lisânımızdan mehcûr olup (le) ile olanları isti'mâl olunurlar.

Masdar te'kîdi

100- Aslî masdarların âhirlerine kesr-i lâm ile hafiflerde (lik) sakîllerde (lık) ilâve olunarak ma'nâyı masdariyi mü'ekked bir kelime hâsıl olur ki ona [masdar te'kîdi] denip cem' edilmez fakat mücerred hâliyle isti'mâl olunduğu gibi mef'ûlün bih mef'ûlün ileyh ve kelime-i ta'lîl dahi olup âhîrine zamâir-i izâfîyye ilâve olunur.

Mücerred hâli gezmek - den - gezmelik

kalkmak - “ - kalkmalık

63

mef'ûlün bih – boş gezmekliği sevmem

mef'ûlün ilyh – beyhûde dolaşmaklığa vaktim yok

ta'lîl – boş durmaklıkla zarûrete dûçâr olduk

zamîrli – gezmekliğim, gezmekliğin, gezmekliği

gezmekliğimiz, gezmekliğiniz, gezmekliği... gibi.

İşbu masadır-ı mü'ekkedenin menfî sûretleri masadır-ı aslîyye gibi ise de ba'zen kaf ile kef harfleri za'ya kalb olunarak nefs-ül emirde olmayan bir fi'ili izhâr etmek ma'nâsını mutazammın olur

Görmemezlikten geldi

İşitmemezlikten geliyor

Tanınamazlıktan geldi... gibi.

101- Fâ'ide bâlâda beyân olunan fi'li izhâr etmemek ma'nâsında ba'zen [urmak] masdarı dahi isti'mâl olunur [hastalığa urmak, deliliğe urmak] gibi.

Masdar tahfifi

102- Edât-ı masdarların kafla kefini hâya tebdîl ile hâsıl olan kelimeye [masdar tahfifi] denip cem'lenirler ve mef'ûlün bih oldukları gibi zamâ'ir-i izafiyye dahi alırlar

Mücerred hâli gezmek - den - gezme

kalkmak - “ - kalkma

64

Cem'i süzmeler

bakmalar

Mef'ûlün bih – hastanın sokakta gezmesi olamaz

Zamîrli gezmem, gezmen, gezmesi

gezmemiz, gezmeniz, gezmeleri... gibi.

103- Fâ'ide: İşbu masâdır-ı hafife kıyâsî ile her masdardan yapılırsa da isim ve sıfat gibi kullanılanlardan der-hâtır edilebilenleri teksir-i menfa'at zımmında misâlleriyle berâber âtiye derc olundu

Fetha-i sakîle ile başlayanlar

Atma = atma pamuk, atma yemeni, atma giriş.

Atlama = atlama taşı.

Adama = adama kurbân.

Artma = her şeyden artma.

Azadlama = azadlama köle veyâ câriye veyâ kuş.

Azma = falân şeyden azma.

Aşırma = aşırma taban.

Asma = asma sâ'at. [bir üzüm ağacı için yapılan çardak]

Akıtma = bâr-gîrlerin alnındaki beyazlık bir nev'i tatlı.

Basma = basma kitâp. [bir de ma'hûd kumâşın ismi]

Saçma = saçma söz. [bir de kurşundan küçük mermî]

65

Sarma = [bir nev' ta'âm] , [bir nev' nakış]

Sağma = sağma inek veyâ koyun.

Takma = takma şeyler.

Tarama = [harîtalarda müsta'mel dağ işâretleri]

Kaplama = gümüş kaplama, altın kaplama sâ'at

Kazma = [ma'lûm âletin ismi]

Kalma = akşamdan kalma – kalma kız.

Kakma = [bir nev' sîm iplik]

Kaynatma = [lehimleme gibi bir usûl-i ilsak]

Kabartma = bir nev' hak ve nakış

Karalama = mübtedîlerin yazıları bir şeyi kara etmek.

Yapıştırma = gelin yüzlerine yapıştırılan elmas vesâ'ire

Yarma = yarma olarak

Yanaşma = [bir nev' çiftlik hademesi] [hamâm hademesinden biri]

Fetha-i hafife ile başlayanlar

Ezme = ezme şeker, ezme reçel.

Eleme = eleme un, eleme şeker.

Besleme = besleme kız ve oğlan ve hayvân.

Bekleme = yollarda ve derbendlerde yapılan zâbıta mahâlleri

Çekdirme = [bir nev' gemi].

Çevirme = [bir nev' et yemeği]

66

Seçme = seçme mâl, seçme üzüm ve sâ'ire

Şekerleme = [bir nev' şeker]

Kertme = kertik olarak yapılmış mâddeler

Germe = gergin şeyler

Kesme = kesme taş.

Kesre-i sakîle ile başlayanlar

İsmarlama = ismarlama elbise ve kundura vesâ'ire

Isıtma = ma'lûm hastalık ismi

Hırlama = uykudaki hâl-i ma'lûmun ismi

Sıkma = bir nev' yelek

Kıvırma = ilm-i hendesede bir nev' münhanî ismi

Kırma = kırma taş, kırma arpa, kırma yem

Kızartma = bir nev' ta'am

Kıyma = kıyılmış et

Kesre-i hafife ile başlayanlar

İşleme = sırma ipek gümüş vesâ'ire ile işlenmiş şey

İnme = bir nev' mühlik hastalık

Bindirme = mi'mârîde müsta'meldir bindirme kiriş vesâ'ire

Çıkma = hamâm takımından bir kısmı

67

Zamme-i mebsûta ile başlayanlar

Bölme = iki mahâl arasındaki hâciz

Çözme = dest-gâh ıstılâhındandır

Döşeme = mefrûşât

Dönme = dönme dolap mühtedî

Gözleme = bir nev' hamurlu ta'am

Zamme-i maksûre ile başlayanlar

Burma = mahsûsen burulmuş eşyâ büklüm büklüm edilmiş

Bükme = bir nev' ipek iplik.

Püskürme = püskürme benler.

Sürçme = ayağın kayması

Süzme = süzme yağ vesâ'ire mâyi'ât

Yüzme = sibâhat.

Zamme-i mufahhame ile başlayanlar

Oturtma = bir nev' ta'am

Okunma = bir nev' şiş.

Oyma = bir nev' hak

Boşanma = bir kocadan boşanma

Doğrama = bir nev' ahşâb işi

Doğurma = tevlîd.

68

Dolama = bir nev' libâs, bir nev' çıban.

Dolma = birkaç türlü ta'am isimleri.

Koşma = bir nev' şarkı.

Kulaçlama = yüzerken bir nev' hareket.

Yorgalama = bâr-gîrlerde bir nev' yürüyüş.

Yontma = oyma gibi bir iş.

Zamme-i memdûde ile başlayanlar

Uçurtma = ma'lûm olan oyuncak.

Bulama = bir nev' pekmez ve ta'am.

Kurma = kurma sâ'at, kurma iş.

Hâsıl-ı masdar

104- Ma'nâ-yı masdarının hâlet-i hâriciyesine delâlet eden elfâza [hâsıl-ı masdar] denir ki edât masdarın yerine tahrîk kâ'idesine ri'âyet ma'lûm ve mechûllerin cümlesinde bir şın-ı sâkine ve ba'zı ma'lûmlarda bir mim-i sâkine ve ba'zı nunlu mechûllerde gayn cim veyahud bir cim-i sâkine ilâvesiyle olur

1 aramak - dan - arayış

okumak - “ - okuyuş

bozmak - “ - bozuş

vurmak - “ - vuruş

yazmak - “ - yazış

girmek - “ - giriş

69

2 almak - dan - alış ve alım

bükmek - “ - büküş ve büküm

3 atlanmak - “ - atlangıç

gülünmek - “ - gülünç

gibi ki bunlardan şınlılar kıyâsî ve şınlının gayrı olanlar bir dereceye kadar mahdûd ve nev-ummâ semâ-i olduklarından der-hâtır olunabilenleri ber vech-i âtî tahrîr olundu.

Mimli olan hâsıl-ı masdarlar

Atım = bir atım barut.

Alımlı = alımlı güzel.

Çalım = çalımlı delikanlı.

Satım = alım satım yok

Saçım= düğüm saçım

Ezim = Ezim ezim ezildi.

Sevim = sevimli adam.

Kesim = kesimli vücûd.

Sıkım = Bir sıkımlık cânı var.

Kıvrım = Kıvrım kıvrım kıvrıyor.

Kırım = domuz kırımı.

70

Yıkım = ev yıkımı.

Dönüm = Beş dönüm şu kadar dönümlük yer.

Büküm = Büküm büküm bükülüyor.

Boğum = boğum boğmak bir şey.

Koşum = araba bâr-gîrlerine mahsûs takım.

Uçurum = kesme yarlar.

Kurum = ocaklarda islerden mütehasıl mâtde.

Gıç ile olan hâsıl-ı masdarlar

Atlangıç = atlangıç taşı (atlama taşı gibi).

Başlangıç = mukaddime.

Patlangıç = oyuncak nev'inden tabanca.

Dolangaç = dolanık yol.

Yalnız cimle olan hâsıl-ı masdarlar

Kazanç = kâr ma'nâsına

Sevinç = sürûr ”

Ödünç = deyn ve karz

Gülünç = müdhik ma'nâsına.

Usanç = kesel “

İşbu hâsıl-ı masdarların şın ve mimlileri cem'lenip mef'ûlün bih mef'ûlün ileyh oldukları gibi zamâ'ir-i izâfiyye dahi alırlar.

71

Cem' – o güzel bakışlar levendâne çalımlar.

Mef'ûlün bih – bu duruşu beğendim, şu çalımını beğenmedim.

Mef'ûlün ileyh – şu bakışa bayıldım, şu çalıma diyecek yok.

Zamîrli bakışım, bakışın, bakışı

bakışımız, bakışınız, bakışları... gibi.

İsm-i masdar

105- Mak ve mek edâtlarından ârî olarak ma'nâyı masdâriyi hâ'iz olan kelimeye yâhûd ta'bîr-i dîğerle ma'nâyı masdara isim olan kelimeye [isim masdar] denir ki semâ'î ve kıyâsî olarak iki tûrlüdür.

Semâ'î olan ism-i masdarlar [örgü, sevgi, gergi, içki, -baskı, -çalgi, -saklı, tütsü, korku, yardım, oynaş, saygi] gibi kelimelerdir.

Kıyâsî olanlar iki sûretle olurlar:

Birincisi – Esvâtdan dal ile teşkîl olunan masdarlardaki [de ve da] meksûr dala tahvîl ve edât-ı masdar hazf olunarak bir yâ getirmekle olanlardır.

Patırdamak - dan - patırtı

Cayırdamak - “ - cayırtı

Çatırdamak - “ - çatırtı

Çağıldamak - “ - çağıldı

Çıtırdamak - “ - çıtırtı

72

Hırıldamak - dan - hırıldı

Şapırdamak - “ - şapırtı

Şakırdamak - “ - şakırtı

Takırdamak - “ - takırtı

Tıkırdamak - “ - tıkırtı

Kıpırdamak - “ - kıpırtı

İnildemek - “ - inilti

İkincisi – Sıfatlara [lik ve lık] edâtlarının ilâvesiyle olanlardır

Güzel - den - güzellik

Çirkin - “ - çirkinlik

Boş - “ - boşluk

Aç - “ - açlık... gibi.

Her nev’ ism-i masdarlar cem’lendikleri gibi mef’ûlün bih ve mef’ûlün ileyh olup zamâ’ir-i izâfiyye de alırlar

cem’ – baskılar, inilti, boşluklar

Mef’ûlün ileyh – o cayırtıya bakılmaz.

Zamîrli korkum, korkun, korkusu

korkumuz, korkunuz, korkuları... gibi.

İsm-i fi’lî

106- Hadesin mütealliki olan şeyin ismine [ism-i fi’lî] denir “süprüntü” gibi ki bu söz süpürmek hadesinden hâsıl olan şeyin ismidir.

73

İsm-i fi’li teşkîl için ma’lûm masdarların edâtını kaldırıp yerine bir [ndI] getirmek lâzımdır

Süpürmek - den - süprüntü

Kazımak - “ - kazıntı

korumak - “ - koruntu

gibi olup bunlar her ne kadar kâ’ideten her masdardan teşkîl olunabilirlerse de pek çoğu ma’nâsız kalıp lisânda mahall-i isti’mâlleri olmadığından kesîru’l-isti’mâl olanlardan der-hâtır olunabilenleri ber vech-i âtî tahrîr olundu.

[aşıntı, asıntı, akıntı, çakıntı, çalkantı, saçıntı, sarkıntı, kazıntı, kaşıntı, beslenti, girinti, gezenti, gezinti, sızıntı, çırpıntı, sıkıntı, kırpıntı, yıkıntı, çıkıntı, silinti, büzüntü, büküntü, bürüntü, bulantı, kuruntu, kusuntu, yayıntı].

İşbu ism-i fi'lîler cem'lendikleri gibi mef'ûlün bih mef'ûlün ileyh ve sıfat olup zamâ'ir-i izâfiyye olurlar.

Cem' – kırpıntılar, çıkıntılar

Mef'ûlün bih – duvardaki çıkıntıyı gördüm

Mef'ûlün ileyh – akıntıya kürek çekiyor

Sıfat – kuruntulu adam, sıkıntılı çocuk

Zamîrli sıkıntım, sıkıntın, sıkıntısı

sıkıntımız, sıkıntınız, sıkıntılarını... gibi.

107- Fâ'ide: Türkî masdarlardan aslında lâzım müte'addî olanlarla

74

kıyâsî olup da isti'mâl olunan müte'addî ve lâzımları ve zebân-zed olan mechûl ve mutâva'at ve müşâreket sûretlerini bunlardan da ta'diye ettirilerek lisânda cârî olanları teksîr-i emsile ile tezyîd-i menfa'at zımında buracığa derc eyledik ve asıl iştikâk göstermek için asılları satır başına yazdığımız gibi ba'zı mehcûr masdarları da mu'terize içinde gösterdik.

İlk harekesi fetha-i sakîle olan masdarlar

[abamak], abanmak, abandırmak.

Apışmak, apıştırmak.

Atmak, attırmak, atılmak, atışmak, atıştırmak.

Atlamak, atlatmak, atlattırmak.

Atlanmak, atlandırmak.

Atkılamak, atkılatmak.

Açmak, açtırmak, açdırtmak, açılmak, açınmak.

Açıklamak, açıklatmak.

Acımak, acıtmak, acıttırmak, acınılmak, acındırmak.

Acıkmak, acıktırmak.

[acırganmak].

Adamak, adatmak, adanmak, adaşmak.

Adımlamak, adımlatmak, adımlanmak.

Aramak, aratmak, arattırmak, aranılmak, araşmak, araştırmak, araştırılmak.

75

Aralamak, aralatmak, aralanmak, aralaşmak, aralandırmak.

Arpalamak, arpalatmak.

Artmak, [arttırmak], artırmak.

Arşınlamak, arşınlatmak, arşınlanmak.

Argaçlamak, argaçlatmak, argaçlanmak.

Arkalamak, arkalatmak, arkalanmak.

Armalamak, armalatmak.

[Arımak, arıtmak, arılmak], arınmak.

Azadlamak, azadlanmak.

Azalmak, azaltmak.

Azarlamak, azarlatmak, azarlanmak.

Azmak, azınmak, azdırmak, azdırtmak, azdırılmak, azılmak, azışmak, azışdırmak.

Astarlamak, astarlanmak.

Aşağılamak, aşağılatmak, aşağılanmak.

Aşınmak, aşındırmak.

Aşmak,[aşdırmak], aşırnak, aşırılmak.

Aşılmak, aşılattmak, aşılattırmak, aşılanmak.

Ağarmak, ağartmak, ağardılmak.

Ağrımak, ağrıtmak.

Ağlamak, ağlatmak, ağlanmak, ağlaşmak, ağlaştırmak.

76

[Ağıllamak], ağıllanmak “kamer hakkındadır”

Ağırlamak, ağırlatmak, ağırlanmak, ağırlaşmak.

Aktarmak, aktartmak, aktarılmak.

Akmak, [aktırmak], akıtmak, akıttırmak, akıtılmak.

Aksamak, aksatmak.

Akşamlamak, akşamlanmak.

Aksırmak, aksırtmak, (bunların aslî ansırmaktır)

Anmak, andırmak, anılmak.

Anırmak (yek şahsîdir tasrif olunmaz)

Anlamak, anlatmak, anlaşmak, anlaşılmak, anlandırmak.

Alacalamak, alacalatmak, alacalanmak.

[alazlamak] alazlanmak.

Almak, aldırmak, aldirtmak, alınmak.

Alışmak, alıştırmak.

Anaçlamak, anaçlaşmak.

Andlaşmak.

Avlamak, avlanmak.

[avumak], avutmak, avutdurmak.

Ayarmak, ayartmak, ayartılmak.

Ayarlamak, ayarlatmak, ayarlanmak.

[aydınlamak], aydınlatmak, aydınlanmak.

77

Ayırmak, ayırtmak, ayrılmak.

Aymak, ayılmak, ayılmak.

Batmak [bandırmak] batırmak.

Badanalamak, badanalanmak, badanalamak.

[badaşmak].

Barışmak, barıştırmak, barışılmak.

[barmak], barınmak, barındırmak.

Bâzârlaşmak.

[başarmak, başarılımak].

Başlamak, başlatmak, başlattırmak, başlanmak, başlanılmak.

Bağdaşmak.

Bağırmak, bağirtmak, bağırışmak.

Bağışlamak, bağışlatmak, bağışlanmak.

Bağlamak, bağlatmak, bağlattırmak, bağlanmak, bağlaşmak.

Bakmak, baktırmak, bakılmak, bakınmak, bakışmak, bakıştırmak, baktırılmak.

Baltalamak, baltalatmak.

Ballamak, ballanmak, ballatmak, ballandırmak.

Banmak,bandırmak.

Bayılmak, bayıltmak.

Bayatlamak, bayatlatmak, bayatlanmak, bayatlaşmak.

78

Parçalamak, parçalatma, parçalanmak. [bunun âhiri hafif harekeli olduğuna göre “mek” ile (parçalamak) gelmesi lâzım ise de lisânda böylece sakîl söylendiğinden “mak” ile yazılmak lâzımdır bundan sonra gelecek mastarlarda da bu gibi ahvâl zuhurunda iş bu hâle işâret için alt tarafına bir mim harfî vaz” edilmiştir].

Parlamak, parlatmak.

[paslamak], paslatmak, paslanmak, paslandırmak.

Palazlanmak.

Paylamak, paylatmak, paylanmak, paylaşmak, paylaştırmak.

Parmaklamak, parmaklatmak.

camlamak, camlatmak, camlanmak.

Canlanmak.

Cayırdamak, cayırdatmak.

Caymak, caydırmak.

Çabalamak, çabalanmak.

Çapalamak [mim] çapalatmak, çapalanmak.

Çapraşmak ”yek şahsîdir”.

79

Çapullamak, çapullanmak.

Çatmak, çatırtmak, çatılmak, çatışmak.

Çatlamak, çatlatmak.

Çatırdamak, çatırdatmak.

Çarpmak, çarptırmak, çarpılmak, çarpınmak, çarpışmak, çarpıştırmak.

Çağlamak, çağlatmak.

Çakmak, çaktırmak, çakılmak, çakıştırmak.

Çalmak, çaldırmak, çalınmak.

Çapışmak, çapıştırmak.

Çalkamak, çalkatmak, çalkanmak.

Çamurlamak, çamurlatmak, çamurlanmak.

Çapaklanmak, çapaklamak.

Çatallamak, çatallanmak.

Hâzırlamak, hâzırlatmak, hâzırlanmak.

Hallanmak, [mim] hallaşmak.

Haklamak, haklaşmak.

Helâllaşmak, [mim] helâllaştırmak.

Harlamak, harlaşmak [yek şahsîdir]

Haşlamak, haşlatmak, haşlattırmak, haşlanmak.

80

Hatırlamak, hatırlatmak, hatırlanmak.

Hamlamak, hamlatmak, hamlaşmak.

Harcamak, harcanmak.

Hastalatmak, [mim], hastalanmak.

Hayırlaşmak 'feth-i hâ ve kesr-i yâ iledir kesr-i hâ ile olursa asvâtdan olur'

Danışmak, danışılmak.

Râhatlatmak, râhatlanmak, râhatlandırmak, râhatlaşmak.

Rastlamak,

Rastıklamak, rastıklanmak.

Zarlamak, zarlanmak, zarlandırmak.

Zağlamak, zağlatmak, zağlanmak.

Siraclamak, siraclatmak, siraclattırmak.

Sakatlamak, saklanmak.

Şapırdamak, şapırdatmak, şapırdanmak.

[Şâhlamak], şâhlanmak, şâhlandırmak.

Şaşalamak.

Şaşırmak, şaşırtmak.

81

Şaşkınlatmak, şaşkınlaşmak.

Şaşmak, şaşılmak.

Şaşılatmak, şaşılanmak, şaşılaşmak.

Şakırdamak, şakırdatmak.

Şaklamak, şaklatmak.

Şakullamak, şakullatmak, şakullanmak.

Şakalaşmak.

Şartlatmak, şartlaşmak.

Sapmak, sapıtmak, sapdırmak.

Saplamak, saplatmak, saplattırmak, saplanmak.

Sâbûnlamak, sâbûnlatmak, sâbûnlattırmak, sâbûnlanmak.

Sataşmak, sataştırmak.

Sanmak, sandırmak, sanılmak.

Saçmak, saçtırmak, saçıştırmak, saçılmak, saçmalamak.

Sararmak, sarartmak, sarılaşmak, sarılanmak.

Sarsmak, [sarstırmak], sarsınmak, sarsılık.

Sarkmak, [sarktırmak], sarkıtmak.

Sarmak, sardırmak, sarılmak, sarmaşmak, sarmaştırmak.

[sağalmak, sağaltmak]

Sağlamak, sağlatmak.

82

Sağlamlamak, sağlamlatmak, sağlamlanmak.

Sağmak, sağdırmak, sağılmak.

Saklamak, saklatmak, saklattırmak, saklanmak.

Sakınmak, sakındırmak.

Sallamak, sallanmak, sallandırmak.

Salmak, saldırmak, salınmak.

Sanmak, sanılmak.

Savurmak, savurtmak, savurulmak.

Savmak, savuşmak, savuşturmak, savulmak.

Saymak, saydırmak, sayışmak, sayılmak.

Sayıklamak.

Sabâhlamak, sabâhlatmak.

Tapmak, taptırmak, tapınmak.

Dadanmak “buradaki ta dal-ı mufahhame gibi okunur”

[tartaklamak]

Tatmak, tattırmak.

Tartmak, tarttırmak, tartışmak, tartılmak.

Tasarlamak, tasarlanmak.

Taslamak.

Tasımlamak.

Taşmak, (taşurmak) taşırtmak.

83

Taşlamak, taşlatmak, taşlattırmak, taşlanmak, taşlanılmak.

Taşımak, taşıtmak, taşınmak.

Dağıtmak, dağıttırmak, dağıtılmak, dağılmak, dağınmak, “ta’lar dal-ı mufahhame gibidir.”

Takırdamak, takırdatmak.

Takmak, taktırmak, takınmak, takılmak.

Dalamak, dalanmak, “ta’lar dal-ı mufahhame gibi okunur.”

Dalmak, daldırmak, “ta’lar dal-ı mufahhame gibi okunur.”.

Tanımak, tanıtmak, tanıtırmak, tanışmak, tanılmak.

Tavlamak, tavlatmak, tavlanmak, tavlandırmak.

Dayamak, dayatmak, dayanmak, “ta’lar dal-ı mufahhame gibi okunur.”.

Taramak, taratmak, taranmak.

Taraklamak, taraklatmak.

Gagalamak.

Kabuklanmak.

Kapmak, kaptırmak, kapılmak, kapışmak.

Kaplamak, kaplatmak, kaplanmak.

Katlamak, katlanmak, katlatmak.

Katmak, kattırmak, katıştırmak, katılmak.

[Katılmak], katılanmak, katılaşımak.

Kaçmak,[kaçdırmak] , kaçırarak, kaçırarak,kaçışmak, kaçınmak.

84

Kartalmak, kartlanmak, kartlaşmak.

Karışmak, karıştırmak.

Karşılama, karşılatmak, karşılaşmak, karşılaştırmak.

Kazanmak, kazandırmak, kazanılmak.

Kaşımak, kaşıtmak, kaşınmak.

Kasmak, kastırmak, kasılmak.

Kaşamak.

Kakmak, kaktırmak, kakılmak, kakışmak, kakıştırmak.

Kalıplamak, kalıplatmak, kalıplanmak.

Kalmak, kaldırmak, kaldırılmak, kalınmak.

Kalkmak, kalkınmak, kalkışmak.

Kalınlamak, kalınlılatmak, kalınlanmak.

Kanamak, kanatmak.

Kanmak, kandırmak.

Kanıksamak, “kanıksımak”, kanımak.

Kavramak, kavratmak.

Kavurmak, kavurtmak, kavurulmak.

Kavuşmak, kavuşturmak.

Kayırmak, kayılmak.

Kaymak, kaydirmek.

Kaynamak, kaynatmak, kaynattırmak.

85

Kabarmak, kabartmak, kabartılmak.

Kapamak, kapatmak, kapanmak.

Kapulanmak, kapulandırmak.

Katrânlamak, katrânlılatmak, katrânlılanmak.

Kalafatlamak, kalafatlatmak, kalafatlanmak.

Kamaşmak, kamaştırmak.

Mandallamak, mandallılatmak.

Mavlamak “yek şahsîdir”.

Mayalamak [mim], mayalatmak, mayalanmak, mayalandırmak.

Varmak, vardırmaq, varılmak.

Haykırmak.

Havalamak”yek şahsîdir”

Yapmak, yaptırmak, yapılmak.

Yapışmak, yapıştırmak.

Yatmak, [yattırmak], yatırmak, yatışmak, yatılmak.

[yadırganmak]

Yaramak, yaranmak, yaraşmak, yaraştırmak.

Yaratmak, yaradılmak.

86

Yarmak, yardırmaq, yarılmak.

Yaralamak.

Yaralanmak[mim]

Yazmak, yazdırmak, yazdırtmak, yazılmak.

Yaşmaklamak, yaşmaklanmak, yaşmaklatmak.

[yaslamak], yaslanmak, yaslandırmak.

Yağmak, yağdırmak.

Yağlamak, yağlatmak, yağlattırmak, yağlanmak.

Yakmak, yaktırmak, yakılmak.

Yakışmak, yakıştırmak.

Yaklaşmak, yaklaştırmak.

Yakalamak, yakalatmak, yakalanmak.

Yanılmak, yanılmak.

Yalamak, yalatmak, yalaşmak, yalanmak.

Yalvarmak, yalvartmak.

Yamamak, yamatmak, yamalamak.

Yanaşmak, yanaştırmak, yanaşılmak.

Yanmak (müteaddisi yakmaktır).

Yapmak, yaptırmak, yapılmak.

[yaylamak], yaylanmak.

Yavaşlamak, yavaşlatmak, yavaşlanmak.

87

İlk harekesi fetha-i hafife olan masdarlar

Etekleme, etekletmek.

Erimek, eritmek, eridilmek.

Ezberlemek, ezberletmek, ezberlenmek.

Ezmek, ezdirmek, ezilmek, ezdirtmek.

Eskimek, eskitmek

Esmek, estirmek.

Esnemek, esnetmek

Esirgemek, esirgenmek.

Eşmek, eşdirmek, eşlenmek.

Eşinmek.

Eşelemek, eşeletmek.

Ekşimek, ekşitmek.

Eklemek, ekletmek, eklettirmek, eklenmek, ekleşmek.

Eğrilmek, eğriltmek.

Eğerlemek, eğerletmek.

Eksilmek, eksiltmek.

Eğmek, eğdirmek, eğilmek.

Ekmeek, ektirmek, ekilmek.

Eğirmek, eğirtmek.

Eğelemek, eğeletmek, eğelenmek.

88

Elemek, eletmek, elenmek.

Ellemek, ellenmek, elleşmek.

Emmek, emdirmek, emzirmek, emilmek.

Emeklemek, emekletmek.

Evlenmek, evlendirmek.

Eylemek bunu eylemek suretinde yazmak lazım ise de kesîrül-istimâl olup hep bu sûretle hâ sız kullanıldığından şâz olarak böylece zabt olundu.

İyileşmek.

Becermek, becertmek.

Berâberleşmek, berâberleştirmek.

Berelemek, bereletmek, berelenmek.

Bezlemek, bezdirmek.

[bezemek, bezenmek]

Beslemek, besletmek, beslenmek.

Benzemek, benzetmek, benzetilmek.

Beklemek, bekletmek, beklenmek.

Beğenmek, beğendirmek, beğenilmek.

Belirmek, belirtmek.

Bellemek, belletmek, bellenmek.

Benimsemek.

89

Penbelenmek, penbeleşmek.

Perçînlemek, perçînlenmek.

Perdâhlamak, perdâhlatmak.

Perdelemek, perdeletmek.

Perkitmek

Pekleşmek, pekleştirmek.

Pelteklemek.

Peltelenmek.

Pençeleşmek.

Peyleşmek.

Terlemek, terletmek.

Tekerlemek, tekerletmek, tekerlenmek.

Tellemek, telletmek, tellenmek.

Temizlemek, temizletmek, temizlenmek.

Çerezlenmek.

Çekmek, çektirmek, çekişmek, çekilmek, çekinmek.

Çelmek, çeldirmek, çelinmek.

Çenberlemek, çenberletmek.

Çentmek, çenttirmek, çentilmek.

Çentiklemek.

90

Çengelemek, çengellenmek.

Çevirmek, çevirtmek, çevrilmek.

Tepmek (dal ta gibi okunur), teptirmek, tepinmek, tepişmek.

Deşmek, deştirmek, deşilmek.

Değmek.

Değişmek, değiştirmek.

Delmek, deldirmek, delinmek.

Denemek, denenmek.

Düşürmek, düşürtmek, düşürölmek.

Zedelemek, zedelenmek.

Zincirlemek.

Sepilenmek

[Sepimek, sepişmek].

Seçmek, seçtirmek, seçilmek.

Serpemek [serptirmek] serpitmek, serpilmek, serpiştirmek.

Sertlemek, sertlenmek, sertleşmek.

Sermek, serdirmek, serilmek.

Sersemlemek, sersemletmek, sersemlemek, sersemleşmek.

Sezmek, sezdirmek, sezilmek, sezilmek.

91

Seslemek, seslenmek.

Sekmek, sektirmek.

Seğirmek, seğirtmek.

Selâmlamak, selâmlatmak, selâmlanmak, selâmlaşmak.

Semirmek, semirtmek.

Semizlemek, semizlenmek.

Senetleşmek.

Sevmek, sevdirmek, sevişmek, sevilme, sevinmek, sevindirmek.

Şerbetlemek.

Şekerlemek, şekerletmek, şekerleşmek.

Getirmek, [getürmek] getirtmek.

Gecikmek, geciktirmek.

Geçıştirmek.

Geçmek, [geçürmek], geçirtmek, geçilmek.

Germek, gerdirmek, gerilmek, gerinmek.

Gezmek, gezdirmek, gezdirtmek,gezilmek, gezinmek.

Kesmek, kestirmek, kesilmek, kesişmek.

Keskinleşmek.

Kekremek.

Kekelemek, kekeletmek.

92

Gelmek, gelinmek.

Geğirmek, geğirtmek.

Genişlemek, genişletmek, genişlenmek.

Kemirmek, kemirtmek.

Giymek, giydirmek, giyinmek, giyilmek [bu kefleri meksur okuyanlarda var]

Gevremek.

Gevelemek.

Mektûblaşmak.

Melemek, meletmek.

Nefeslemek, nefesletmek, nefeslenmek.

Nekeslenmek [aslî nâ-keslenmekdir].

Yetişmek, yetiştirmek.

Yetmek.

Yedmek, yeddirmek.

Yermek, yerinmek.

Yeşermek, yeşertmek.

Yeşillenmek.

Yeninmek, yenilmek, yenişmek, yeniştirmek.

Yenilemek, yeniletmek, yenilenmek.

93

Yiğitlenmek, yiğitleşmek.

Yelpazelemek, yelpazeletmek, yelpazelenmek.

Yeltenmek, yeltenilmek.

Yellemek, yellenmek.

İlk harekesi kesre-i sakîle olan masdarlar

[ırgalamak].

İsmarlamak, ismarlatmak, ismarlanmak.

Ihlamak.

[ısımak], ısıtmak, ısınmak, ısındırmak.

Isırmak, ısırtmak.

[ıslamak], ıslatmak, ıslanmak.

İkinkmak, ikındırmak.

İlmak, ılıtmak.

Bırakmak, bıraktırmak, bırakılmak.

Bıkmak, bıktırmak, bıkılmak (kaideten bığılmak yani gayn ile yazılmak lâzım ise de şazdır)

Bıyıklanmak.

Çıtlamak, çıtlatmak.

Çırpamak, çırpıtmak, çırpılmak, çırpınmak, çırpıştırmak.

Çırpılamak.

94

Çıldırmaq, çıldirtmek.

Hırlamak.

Hızlanmaq, hızlandırmak.

Sıçramak, sıçratmak.

Sırtarmak.

Sırtırmak.

Sızmaq, sızdırmak, sızılmak.

Sızlanmaq, sızlattırmak, sızlaşmak.

Sığamak, sığanmak.

Sıkmak, sıktırmak, sıkılmak, sıkışmak, sıkıştırmak, sıkınmak.

Sıklaşmak, sıklaştırmak.

Sıkılamak, sıkılatmak.

Sınmak, sındırmak.

Sıvamak, sıvatmak, sıvaşmak, sıvatmak, sıvışmak.

Sıyırmak, sıyırtmak, sıyılmak.

Tırmalamak, tırmalatmak, tırmalanmak, tırmalaşmak.

Tırmanmaq, tırmandırmak, tırmaşmaq.

95

Tırmıklamak, tırmıklatmak, tırmıklanmak.

Tırtıklamak, tırtıklaşmak, tırtıklanmak.

Tıkamak, tıkatmak, tıkanmak.

Tıkmak, tıktırmak, tıkiştırmak, tıkınmak.

Tınmak [ekseriya menfisi müstameldir]

Tınlamak, tınlatmak.

Gıcırdamak, gıcırdatmak.

Gıdıklamak, gıdıklanmak.

Fırçalamak, fırçalatmak, fırçalanmak.

Fırlamak, fırlatmak.

Fırıldamak.

Fışkırmak, fışkırtmak.

Fıslamak, fıslatmak.

Fısıldamak, fısıldanmak.

Kıpranmak,[kıprandırmak], kıpratmak.

Kıpırdamak, kıpırdatmak, kıpırdanmak.

Kırpmak, kırptırmak.

Kışkırmak, kışkırtmak, kışkırtılmak.

96

Kımıldamak, kımıldatmak, kımıldanmak.

Kıvırmak, kıvırtmak, kıvrılmak.

Kırmak, kırdırmak, kırılmak, kırınmak, kırışmak.

Kızarmak, kızartmak, kızarılmak.

Kızmak, kızdırmak, kızışmak, kızıştırılmak, kızılmak.

Kışlamak, kışlatmak, kışlanmak.

Kısmak, kısaltmak.

Kısmak, kıstırmak, kısılmak.

[kısırganmak].

Kıskanmak, kıskandırmak, kıskanılmak.

Kılmak, kıldırma, kılınmak.

Kıymak, kıydırmak, kıyılmak.

Vızlamak, vızlatmak, vızlanmak.

Yıpramak, yıpratmak, yıpranmak.

Yırtmak, yırttırmak, yırtılmak.

Yıkmak, yıktırmak, yıkılmak.

Yılmak, yıldırma.

Yılışmak.

97

İlk harekesi kesre-i hafife olan masdarlar

İhrâmlanmak.

İpeklenmek.

İtmek, itilmek, itişmek.

İçmek, [içtirmek] içirmek, içilmek, içişmek.

Erme, erdirmek, erilmek, erişmek, eriştirmek.

İstemek(kadim imlâsı ya'sız istemek ise de yanlıştır).

İstetmek, istenmek, istenilmek. Bunları eylemek gibi istemek yazmak lâzımdır.

İslemek, isletmek, islenmek.

İşlemek, işletmek, işlenmek.

İşitmek, işitilmek, işittirmek.

İğrenmek, iğrendirmek, iğrenilmek.

İğnelemek, iğneletmek.

İkilemek, ikiletmek, ikileşmek.

İlişmek, iliştmek.

İliklemek, ilikletmek, iliklenmek.

İmrenmek, imrendirmek.

İnanmak, inandırmak, inanılmak.

[incimek], incitmek, incinmek, incinilmek.

İnmek, indirmek, indirtmek, inilmek.

98

Birlemek, birleşmek, birleştirmek.

Bitlenmek.

Bitişmek, bitıştmek.

Bitmek, bitürmek [bitirmek]

Biçmek, biçtmek, biçilmek.

Bilmek, bildirmek, bildirtmek, bilişmek, bilinmek.

Bilemek, biletmek, bilenmek.

Binmek, bindirmek, bindirtmek, binilmek

Pirelenmek.

Pislemek, pisletmek, pislenmek.

Pişmek, pişürmek [pişirmek], pişirtmek.

Titsinmek (kadîm imlası ve doğrusu tiksinektir)

Çiftlemek, çiftleşmek.

Çillenmek.

Çimdiklemek.

Çimmek, çimdirmek.

Çizmek, çizdirmek, çizilmek.

99

Çıkmak, çıkarmak, [çıkdırmak], çıkartmak, çıkarılmak, çıkılmak.

Çivilemek, çiviletmek, çivilenmek.

Ditmek, ditdirmek, didilmek, didinmek, didişmek.

Demek, dedirmek, denilmek, denmek.

Diremek, direnmek.

Dermek.

Dizmek, dizdirmek, dizdirtmek, dizilmek.

Dişlemek, dişletmek, dişlenmek.

Dikmek, diktirmek, dikilmek.

Dinmek, dindirmek.

Dilmek.

Dilemek, dilenmek.

Dilimlemek, dilimlenmek.

Silmek, sildirmek, silinmek.

Silkmek, silktirmek, silkinmek.

Sinmek.

Sivrilmek, sivriltmek.

Sivişmek.

Şişmek, [şişdirmek] şişirmek.

100

Şişlemek, şişletmek.

Girmek, girilmek, girişmek, girişilmek.

Gizlemek, gizletmek, gizlenmek.

Kilîdlemek, kilîdletmek, kilîdlenmek.

Vermek, verdirmek, verilmek (bunların vav'ları telâffuzda meftûhdur).

Yemek, yedirmek, yenilmek (bunların ya'ları talâffuzda meftûhdur).

Yıkamak, yıkatmak, yıkanmak.

İlk harekesi zamme-i mebsûta olan masdarlar

Öpmek, öptürmek, öpüşmek, öpüştürmek, öpülmek.

Ötmek, öttürmek, ötüşmek.

Ödemek, ödetmek, ödeşmek, ödenmek.

Örtmek, örttürmek, örtülmek, örtünmek.

Örmek, ördürmek, örülmek.

Örselemek, örseletmek, örselenmek.

Örümek (yek şahsîdir).

Örümceklenmek.

Özlenmek.

101

Özenmek, özendirmek, özenilmek.

Öfkelenmek, öfkелendirmek.

Öğretmek, öğrenmek.

Öksürmek, öksürtmek.

Öğmek, öğdürmek, öğülmek, öğünmek.

Öğütmeк, öğüttürmek, öğdürmek.

Öğürmek.

Ölçmek, ölçdürmek, ölçülmek, ölçüşmek.

Böceklenmek.

Bölmek, böldürmek, bölünmek, bölüşmek.

Çöplенmek.

Çöreklenmek.

Çözmek, çözdürmek, çözülmek.

Çökmek, [çökdürmek] çökertmek.

Çömelmek, çömelteк.

Döşemek, döşetmek, döşettirmek, döşenmek.

Dökmek, dökdürmek, dökülmek.

Döğmek, döğdürmek, döğülmek

102

Dönmek, döndürmek, dönülmek.

Sözleşmek.

Sökmek, sökdürmek, sökülme.

Sönmek, söndürmek.

Söylemek, söyletmek, söyleşmek, söylenmek.

Kötülemek, kötüleşmek, kötülenmek.

Körlemek, körletmek, körlenmek.

Köşelemek, köşletmek.

Görmek, gördürmek, görülmek, görüşmek, görüşdürmek.

Gözlemek, gözletmek, gözlenmek.

Gözükmek.

Göstermek, gösterilmek.

Göllenmek.

Gömmek, gömdürmek, gömülmek.

İlk harekesi zamma-i maksure olan masdarlar

Ütülemek,ütületmek, ütülenmek.

Üçlemek, üçletmek, üçleşmek, üçlenmek.

Ürpermek, ürpertmek.

Ürkmek, [ürkdürmek] ürkütmek.

103

Üremek, üretmek.

Üzmek, üzdürmek, üzülmek.

Üstelemek.

Üşmek, [üşdürmek] üşürmek, üşüşmek.

Üşümeek, üşütmek.

Üflemek, üfletmek.

Üfürmek, üfürmek, üfürölmek.

Üleşmek, üleşdirmek.

Bürümek.

Büzmeek, büzdürmek, büzölmek.

Bükmeek, bükdürmek, bükölmek.

Büyümek, büyötmek.

Püskürmek, püskürtmek.

Tütmeek, tütdürmek.

Tütsilemek, tütsiletmek, tütsülenmek.

Tütünlemek.

Türemeek, türetmek.

Tüketmek, tükenmek.

Tümselmek.

Tünemek, tünetmek.

104

Tüneklemeek, tünekletemek.

Tüylenmek.

Çürüme, çürütme.

Dürtme, dürdülme, dürtülme.

Dürme, dürülme.

Düzleme, düzleşme.

Düşme, düşdürme, düşürme.

Düşünme, düşündürme, düşütülme.

Süpürme, süpürtme, süpürülme.

Sütlenme.

Sürçme, sürçdürme.

Sürüme, sürütme, sürünme.

Süzme, süzdürme, süzülme.

Gütme, güdüme.

Küsmek, küsdürme.

Gülme, güldürme, gülünme.

Gülüşme, gülüşdürme.

Gündüzleme.

Güneşletme.

105

Yücelme, yüceltme.

Yürüme, yürütme, yürüdülme.

Yüreklenme, yüreklendirme.

Yüzme, yüzdürme.

Yüzlemek, yüzleşmek, yüzleştirmek.

Yükselmek, yükseltmek.

Yüklemek, yükletmek, yüklenmek.

İlk harekesi zamme-i mufahhame olan masdarlar

Otarmak.

Otlamak, (yek şahsîdir) otlatmak, otlanmak.

Oturmak, oturtmak, oturulmak, oturdulmak.

Ortalamak.

Ortaklaşmak.

Oğmak, oğdurmak, oğulmak, oğuşdurmak, oğunmak.

Oğalamak, oğalatmak, oğalanmak.

Okşamak, (kadimde ohşamak yazılırdı.) okşanmak, okşandırmak, okşanmak.

Okumak, okutmak, okunmak.

Onmak, ondurmak.

Olmak, oldurmak, olunmak.

Oyalamak, oyalatmak, oyalanmak, oyalandırmak.

Oyalamak, oyalatmak.

106

Oymak, oydurmak, oyulmak.

Oynamak, oynatmak, oynaşmak, oynanmak, oynatdırmak.

Borçlanmak, borçlatmak.

Bozmak, bozdurmak, bozulmak, bozarmak, bozuşmak, bozuşturmak.

Boşamak, boşatmak, boşatdırmak, boşanmak.

Boşalmak, boşaltmak.

Boşlamak, boşlatmak.

Boğmak, boğdurmak, boğuşmak, boğuşdurmak, boğulmak.

Boğçalamak, boğçalatmak.

Bollatmak, bollaşmak, bollanmak, bollaşdırmak.

Boyamak, boyatmak, boyatdırmak, boyanmak.

Boylamak, boylatmak, boylanmak.

Porsumak.

Posalanmak.

Tozlamak, tozlatmak, tozlanmak, tozlandırmak.

Coşmak, coşdurmak.

Çoğalmak, çoğaltmak.

107

Çoklaşmak, çoklaştırmak, çoklanmak.

Hortlamak(yek şahsîdir).

Hoşlanmak, hoşlandırmak, hoşlaşmak.

Zorlamak, zorlatmak, zorlanmak.

Sormak, sordurmak, sorulmak, soruşturmak.

Soğumak, soğutmak.

Soğuklamak, soğuklatmak.

Soymak, soydurmak, soyundurmak, soyunmak, soyulmak.

Toparlamak, toparlatmak, toparlanmak.

Topallamak, topallatmak, topallanmak.

Doğramak, (dal gibi telaffuz olunur.) doğratmak, doğranmak.

Doğrulamak “ doğrultmak.

Doğmak “ doğurmak, doğurtmak.

Dokumak “ dokundurmak, dokunmak.

Dokanmak “ dokandırmak.

Tokuşmak “ tokuşturmak

Donmak “ dondurmak.

Dolamak “ dolanmak, dolandırmak.

110

Ulumak(yek şahsîdir.)

Ummak, umdurmak, umulmak.

Unutmak, unutturmak, unutulmak.

Utanmak, utandırmak.

Uymak, uydurmak, uyuşmak, uyuşdurmak, uyulmak.

Uyumak, uyutmak, uyuklamak.

Budamak, budatmak, budanmak, budaklanmak.

Budanmak.

Burmak, burdurmak, burulmak.

Buruşmak, buruşdurmak.

Burkulmak.

Bulamak, bulanmak, bulandırmak, bulaşmak, bulaşdırmak.

Bulmak, buldurmak, buluşmak, buluşdurmak, bulunmak, bulundurmak.

Bunamak, bunalmak, bunaltmak.

Pullamak, pullatmak, pullanmak.

Hûylanmak, huylandırmak.

Huysuzlanmak

Rûhlanmak.

Rûzgârlamak, rûzgârlatmak, rûzgârlanmak.

111

Susmak, susdurmak.

Sulamak, sulatmak, sulanmak, sulandırmak.

Sunmak.

Tutmak, tutdurmak, tutuşmak, tutuşdurmak, tutulmak, tutunmak.

Durmak ,(dal gibi okunur) durdurmak, durulmak.

Duraklamak(bu dahi)

Tuzlamak, tuzlatmak, tuzlanmak.

Duymak, (dal gibi okunur) duyurmak, [duydurmak],duyulmak.

Kurcalamak, kurcalatmak, kurcalanmak, kurcalaşdırmak.

Kurmak, kurdurmak, kurulmak.

Kurulamak, kurulatmak, kurulanmak.

Kurumak, kurutmak, kurunmak.

Kuşatmak, kuşanmak, kuşandırmak.

Kuşkulanmak.

Kullanmak, kullandırmak, kullanılmak.

Yutmak, yutdurmak, yutulmak-yutulmak.

Yumaklamak, yumaklanmak.

Yummak, yumdurmak.

Yumuşamak, yumuşatmak.

112

İkinci makâle

Fi'l

108-Hem zamâna taâlluk hem zâta delâlet eden kelimelere [fi'l] denir [yazdı,yazıyor,yazacak] sözleri gibi ki bunların birincisinden bir zâtın evelce yazmış olduğu ve ikincisinden söz söylenirken bir zâtın yazmakta olduğu ve üçüncüsünde bir zâtın ileride yazacağı ma'nâlar münfelim olup üç zamandan biriyle bir şahsa ta'alluk ettiklerinden bunlara fi'l dinür

109-.Türkî fi'iller masdarlardan yapırlar ki bu yapılmak usû lğne iştikâk dinür ve iştikâkla hâsıl olan fi'ile [sîga] tesmiye olunur ve bir sîganın müfred ve cem'i olmak itibarıyla mütekillim muhâtab gâib suretlerine tatbik edilmesine [tasrîf] dinür ve bir masdardan hâsıl olan sîgaların mecmuuna [emsile-i muhtelif] ve yalnız bir sîganın tasrîfine [emsile-i muttaride] tesmiye olunur.

110-ezmine-i selase denilen şeyler zamân-ı hâle nisbetle geçen ve gelecek olan iki zamânla nefsi hâlden ibâret olan bir üçüncü zamandan ibâretdir.her ne kadar hâl dinilen zamânın hakikatde vücudu olmayub ya'nî söylenürken kimi geçmiş kimi gelecek olduğundan bunun cidden vücudu yok isede buradaki maksad hikmet vaz' olmayub ihbâr-ı keyfiyet olduğundan bir şeyin söylendiği zamâna [hâl] denilmiş ve bunun mukaddimine mâzî âtîsinede istikbâl nâmı verilmiştir.

113

Türkî fi'illerin işbu üç zamâna ta'allukları i-tibâratıyla kendülerinde hâl sîgası ve istikbâle delâlet iden [emir,nehiy,vücûbi,itizâmî, istikbâli] nâmlarıyla beş sîga ve hem hâl hem istikbâle delâlet iden muzârî' nâmıyla bir sîga ve zamân-ı mâzîye ta'alluk iden nev' mâzî sîgası vardır ki cümlesi [emir, nehiy, vücûbi, iltîzami, istikbâl, hâl, muzari', mâzî-i, naklî,mâzî-i, suhudî] nâmlarıyla dokuz nev'den ibâret olub bunların her birinin emsile-i muttarideleri vardır ancak [anırmak, kişnemek] gibi si'illerin ma'nâlarını mütekkellim ve muhataba atıf câiz olmadığından bunların yalnız gâib suretleri kalır ki bu gibilere [fi'il-i yek şahsî] denir.

111-Türkî masdarlardan daha bir takım sîgalar yapılıır ki bunların bir takımlarının emsile-i muttarideleri olmayıp yalnız ma'nâ-yı fi'li mutazammın birer kelimedirler ve bir takımları da isim ve sıfat manâsını verir ki şu hâle göre müştakât üç türlü olur.

Birincisi- zât ve zamâna delâlet iden ve emsile-i muttaridesi bulunan sîgalardır ki bunlara [zât fi'il] denir ki bâlada muharrer dokuz sîga bundandır.

İkincisi- emsile-i muttaridesi olmayarak ma'nâyı fi'ili muntazammın olan sîgalardır ki bunlara da [hususî sîgalar]denir.

Üçüncüsü- isim ve sıfat ma'nâsını viren sîgalardır ki bunlara da [füru-ı fi'l] dinür.binâ'en,aleyh, bu makâle bunların ahvâlini tafsîl etmek üzere üç bâb üzerine tahrîr olundu.

114

112-Tenbîh Türkçe istikâk her türlü masdardan bir sûretle hâsıl olup ba'zı mertebe vâki olan tebeddülât-ı müsbet ve menfîlerde olduğundan ve Türkî fi'illerin istifhâm sureti de iştikâkda bir kâ'ideye tâbi' bulunduğundan aşağı doğru zikrolunan istikâk kavâ'idinde evvelen müsbet sâniyen menfî sâlisen istifhâm sûretleri der-mîyân edilmiş ve iştikâkda telâffuzu fasih olan der-sa'âdet lisânı esâs tutulmuştur.

Birinci bâb

Zât-ı fi'l

113-Türkî zât-ı fi'lleri bir masdardan ve yahud bir masdarla bir isimden veyâ iki masdardan tahassul ederler ki [basit ve mürekkeb] nâmlarıyla iki nev'dirler binâ'en aleyh bu bâb iki nev' üzerine tahrîr ve tedkîk olundu.

Nev'-i evvel

Basit fi'ller

114-Bâlâda beyân olunduğu vech ile zât-I fi'ller [istikbâl,hâl,hâl ve istikbâl,mâzî] zamânlarına delâlet etmek üzere dört sınıftır.

Sınıf-ı evvel

İstikbâle delâlet edenler

115- ma'nâları müstakbele âid olan fi'ller[emir,nehiy,

115

Vücûbî, iltizâmî, istikbâl] dinilen beş nev' sîgadır ber vech-i âtî ta'rîf olunurlar.

Emir Sîgası

116- bir işin icrâsını emredici kelimelere [kelime-i emir] dinürki bunlarda hâzır gâ'ibe emir olunmak i'tibâratıyla emr-i hâzır ve emr-i gâ'ib nâmlarıyla iki türlüdür.

Emr-i hâzır- muhataba bir fi'lin icrâsını âmir olan kelimelerdir.[yaz, oku] gibi.

Emr-i hâzır yapmak için müsbet masdarların mâdde-i asliyyelerini almak kifâyet eder.Ya'nî hâzırlar müsbet masdarların mâdde-i asliyelerinden ibâretdir.

Yazmak - dan - yaz

Okumak - ” - oku

Gelmek - ” - gel

Gitmek - ” - git...gibi.

Bu sûretle hâsıl olan emr-i hâzırlar müfred olup bunların âhirlerine birer sağır kaf ilâve olundukda cem'leri hâsıl olur ancak bu ilâvâtda kâide-i tahrik ahkâmına ri'âyet lâzımdır.

Müfred	cem'
Yaz	yazın
Oku	okuyun
Gel	gelin
Git	gidin...gibi.

116

Ba'zen ricâ ve temenni için müfred makâmında cem' sîgası olup âhirine bir (di) ilâve olduğu gibi şiddet ta'zîm kasd olunan mahâllelerde de cem'lerin âhirlerine bir (ze) harfi ilâve olunur.

Temennî için	ta'zîm için
Yazındı	yazınız
Okuyundu	okuyunuz
Gelindi	geliniz
Gidindi	gidiniz...gibi.

Emr-i gâ'ib -Gâ'ibe bir fi'lin icrâsını âmir olan kelimedir[yazsın,okusun] gibi emr-i gâ'ib yapmak için emr-i hâzırın müfredinin âhirine son harekesi sâkin ve fetha ve kesre olanlarda [sIn] ve zamme olanlarda [sUn] ilâve olunub müfredi ve bu müfredin âhirine [lAr] ilâvesiyle cem' hâsıl olur.

Müfred	cem'
Yazsın	yazsınlar
Okusun	okusunlar...gibi.

Nehiy sîgası

117-bir fi'ilin icrâsını nehy eden kelimelere (kelime-i nehy) dirler ki bu da muhâtab ve gâ'ibe göre [nehy-i hâzır ve nehy-i gâ'ib] nâmlarıyla iki nev'dir.

Nehy-i hâzır -muhâtabı bir fi'lin icrasından nehyeden kelimedir

117

[yazma,gelme] gibi nehyi hâzırlarda menfî masdarların mâdde-i asliyyeleri alınırsa müfredleri olup cem'leride emr-i hâzırlar gibi olur.

Müfred	cem'
Yazmamak - dan - yazma	yazmayın, yazmayınız
Gelmemek - ” - gelme	gelmeyin, gelmeyiniz
Okumamak - ” - okuma	okumayın, okumayınız
Gezmemek - ” - gezme	gezmeyin, gezmeyiniz... gibi.

Nehy-i gâ'ib- Gâibi bir fi'lin icrasından nehyeden kelimedir(yazmasın,okumasın) gibi. İşbu nehyi gâ'iblerin nehyi hâzırların âhirlerine (sIn, sUn)ilâvesiyle müfredleri ve bu müfredlere [lAr] ilâvesiyle cem'leri hâsıl olur.

Müfred	cem'
Yazmasın	yazmasınlar
Okumasın	okumasınlar... gibi.

Fi'l-i iltizâmî

118-Ma'nâ-yı masdarının vukû'u mütেকellimîn mültezem ve matlubu olduğuna delâlet etmek üzere yapılan sîgaya [iltizâmî] denir [yazalım] gibi ki yazmaklığımız lâzımdır demek olur.

Bu sîgayı teşkil için müsbet menfî ve istifhâm sûretlerine göre üç usûl vardır,

118

Müsbet sûretini teşkil için müsbet masdarlarda mâdde-i asliyenin âhiri sâkin ise meftûh kılınıp bir ha getirilerek mütéharrık olanlara ha yerine (ye) ilâve olunarak müfred gâ'ibi tahsil olunub ba'dehu [lAr] ilâvesiyle cem'-i gâ'ibi ve zamâ'ir-i nisbiyye ile mütেকellim ve muhâtab sûretleri hâsıl olur. Ya'nî:

Sâkinlerde	Yazmak - dan - yaza
	Gezmek - ” - geze
Müteharrıklarde	tıkamak - ” - tıkaya
	Denemek - ” - deneye
	Erimek - ” - eriye
	Okumak - ” - okuya

Gibi müfred gâ'ibler tahsil olunup [lAr] ilâvesiyle ve zamâ'ir-i nisbiyye ilhâkında kâide-i tahrîkede ri'âyetle emsile-i muttaridesi olan şu

	Mütekellim	muhâtab	gâ'ib
Yazmaktan müfred - yazayım		yazasın	yaza
	Cem' - yazalım	yazasınız	yazalar
Gezmekten müfred - gezeyim		gezesin	geze
	Cem' - gezelim	gezesiniz	gezeler
Tıkamaktan müfred - tı kayayım		tıkayasın	tıkaya
	Cem' - tı kayalım	tıkayasınız	tıkayalar

119

Denemekden müfred - deneyeyim		deneyesin	deneye
	Cem' - deneyelim	deneyesiniz	deneyeler
Kazı makdan müfred - kazı yayım		kazıyasın	kazıya
	Cem' - kazıyalım	kazıyasınız	kazıyalar
Erimekten müfred - eriyeyim		eriyesin	eriye
	Cem' - eriyelim	eriyesiniz	eriyeler
Okumaktan müfred - okuyayım		okuyasın	okuya

Cem'- okuyalım	okuyasınız	okuyalar
Yürümekden müfred - yürüyeyim	yürüyesin	yürüye
Cem'- yürüyelim	yürüyesiniz	yürüyeler

Sûretleri hâsıl olur.

Menfî sûretine teşkil için menfî masdarlarda nefiy edâtı olan [ma ve me] yi [meye] suretine tahvîl ile müfred gâ'ibi hâsıl olub ba'dehu müsbetler gibi diğêr sîgaları yapılır.

Yazmamakdan müfred - yazmayayım	yazmayasın	yazmaya
Cem'- yazmayalım	yazmayasınız	yazmayalar
Gezmemekden müfred - gezmeyeyim	gezmeyesin	gezmeye
Cem'- gezmeyelim	gezmeyesiniz	gezmeyeler

120

Tıkamamakdan müfred - tıkamayayım	tıkamayasın	tıkamaya
Cem'- tıkamayalım	tıkamayasınız	tıkamayalar
Denememekden müfred - deneneyeyim	denemeyesin	denemeye
Cem'- denemeyelim	denemeyesiniz	denemeyeler
Kazımamakdan müfred - kazımayayım	kazımayasın	kazımaya
Cem'- kazımayalım	kazımayasınız	kazımayalar
Erimemekden müfred- erimeyeyim	erimeyesin	erimeye
Cem'- erimeyelim	erimeyesiniz	erimeyeler
Okumamakdan müfred - okumayayım	okumayasın	okumaya
Cem'- okumayalım	okumayasınız	okumayalar
Yürümekden müfred - yürümeyeyim	yürümeyesin	yürümeye

Cem' - yürümeyelim yürümeyesiniz yürümeyeler ...
gibi.

İstifhâm sûreti ise yalnız mütekellim ve gâ'iblerine mahsûs olup bunlardan da mütekellimde âhirine [mi] edâtını ilhâkı ve gâ'iblerde müsbet için emr-i gâ'ibin ve menfî için nehy-i gâ'ibin âhirine yine mezkûr [mi] getirmekle olur ki bunlar emri su'âl için bir nev' sîgalardan ibâret olurlar.

	Müfred	cem'
Müsbetde	mütekellim - yazayım mı	yazalım mı
	Gâ'ib - yazsın mı	yazsınlar mı
121		
Menfide	mütekellim - yazmayayım mı, yazmayalım mı	
	Gâ'ib - yazmasın mı, yazmasınlar mı	gibi olup sair ef'âlde de bu sûretle tasrîf olunurlar.
Fi'l-i vücûbî		

119- Bir işi işlemek için fâ' ile lüzûm gösteren sîgaya [vücûbî] denir [yazmalı] gibi ki yazmak gerek ma'nâsını müş'irdir. Bu sîga dahi müsbet ve menfî ve istifhâm sûretlerine göre üç sûretle teşkil olunur.

Müsbet sûretinin teşkili için müsbet masdarların sakîllerinde edât-ı masdarı [malı] ve hafiflerinde [meli] ye tahvil idince müfred gâ'ibi olur. Buna [lAr] ilâve etdikte cem' gâ'ibi zâhir olub zamâ'ir-i nisbiyye ilâvesiyle de muhâtab ve mütekellim sûretleri çıkar. Şu:

	Mütekellim	muhatap	gâ'ib
Yazmaktan müfred - yazmalıyım		yazmalısın	yazmalı
	Cem' - yazmalıyız	yazmalısınız	yazmalılar
Ezmekten müfred - ezmeliyim		ezmelisin	ezmeli
	Cem' - ezmeliyiz	ezmelisiniz	ezmeliler

Oynamakdan müfred - oynamalıyım	oynamalısın	oynamalı
Cem' - oynamalıyız	oynamalısınız	oynamalılar
Okumakdan müfred - okumalıyım	okumalısın	okumalı
Cem' - okumalıyız	okumalısınız	okumalılar

122

Erimekten müfred - erimeliyim	erimelisin	erimeli
Cem' - erimeliyiz	erimelisiniz	erimeliler
Denemekden müfred - denemeliyim	denemelisin	denemeli
Cem' - denemeliyiz	denemelisiniz	denemeliler...

gibi.

Menfî sûretini teşkil için gerek sakîl gerek hafiflerde edât-ı masdarı [mAlI] ya tahvîl ile ve ba'dehu müsbetde olduğu gibi [lAr] edatının ve zamâir-i nisbiyyenin ilâvesiyle olur.

Yazmamakdan müfred - yazmamalıyım	yazmamalısın	yazmamalı
Cem' - yazmamalıyız	yazmamalısınız	yazmamalılar
Ezmemekten müfred - ezmemeliyim	ezmemelisin	ezmemeli
Cem' - ezmemeliyiz	ezmemelisiniz	ezmemeliler...

gibi

İstifhâm sûretinde ise zamâ'irden evvel [mI] edâtını getirmek lâzımdır.

Müsbetde müfred - yazmalı mıyım	yazmalı mısın	yazmalı mı
Cem' - yazmalı mıyız	yazmalı mısınız	yazmalılar mı
Menfide müfred - yazmamalı mıyım	yazmamalı mısın	yazmamalı mı
Cem' - yazmamalı mıyız	yazmamalı mısınız	yazmamalılar mı

ve

Müsbetde müfred- ezmeli miyim	ezmeli misin	ezmeli mi
Cem'- ezmeli miyiz	ezmeli misiniz	ezmeliler mi
Menfide müfred- ezmemeli miyim	ezmemeli misin	ezmemeli mi
Cem'- ezmemeli miyiz	ezmemeli misiniz	ezmemeliler mi
... gibi		

İşbu vücûbî sîgasının müsbetindeki mütekellim sûretleri mütekellime â'id bir nev' emir olduğu gibi menfisinin mütekellim sûretleri dahi mütekellime müte'allik

123

Bir nev' nehiy olduğundan ya'nî [yazmalıyım,ezmeliyim] sözlerinde mütekellimin nefesine emir ve [yazmamalıyım,ezmemeliyim] de yine mütekellimin nefisini nehiy ma'nâsı müstefâd olur ki şu îzâhâtdan bunun ve bundan evvelki mâddede beyân olunan âhval-i istifhâmiye ile iltizâmî sîgasının emir ve nehiy sîgalarına fevka'l-ade bir münâsebetleri olduğu istidlâl olunur.

Fâ'ide - Olmak masdarından yapılan fi'l-i vücûbîde ihtimâl ma'nâsı mündemiç olduğundan ya'ni [olmalı] sözünde [olmak ihtimali var] ma'nâsı bulunduğundan yalnız buna [fi'l-i ihtimâli] demek lâzımdır.

Fi'il-i istikbâl

120- Gelecek zamâna delâlet iden sîgaya [istikbâl] denir [gelecek] gibi ki ileride ya'nî bundan sonra geleceğini müş'ir bir kelimedir.

İstikbâl sîgasını teşkil için müsbetlerde fi'l-i iltizâmî müsbetinin müfred gâ'ibi âhirine ve menfilerde yine fi'l-i iltizâmî menfisinin müfred gâ'ibi âhirine feth-i cim ile sakîllerde [cak] ve hafiflerde [cek] ilâve olundukda müfred gâ'ibi olup buna [lAr] getirildikde cem' gâ'ibi zamâir-i nisbiye ilâvesiyle mütekellim ve muhâtab sûretleri zuhur ettiği gibi istihâm sûretide zamâirden evvel [ml] edatının getirilmesiyle olur ancak kalb kavâ'idinde ri'âyet lâzımdır.

Müsbetde yaza - dan - yazacak

Eze - ” - ezecek

124

Menfide yazmaya - ” - yazmayacak

Ezmeye - ” - ezmeyecek

istifhâmda yazacak mı

ezecek mi

gibi olup emsile-i muttarideleride ber vech-i âfîdir.

Müsbet

	Mütekellim	Muhâtab	Gâ'ib
Yazmaktan	yazacağım	yazacaksın	yazacak
	yazacağız	yazacaksınız	yazacaklar
Ezmekten	ezeceğim	ezeceksin	ezecek
	ezeceğiz	ezeceksiniz	ezecekler

Menfi

Yazmamaktan	yazmayacağım	yazmayacaksın	yazmayacak
	yazmayacağız	yazmayacaksınız	yazmayacaklar
Ezmemekten	ezmeyeceğim	ezmeyeceksin	ezmeyecek
	ezmeyeceğiz	ezmeyeceksiniz	ezmeyecekler

İstifhâm

Müsbet	yazacak mıyım	yazacak mısın	yazacak mı
	yazacak mıyız	yazacak mısınız	yazacaklar mı
	ezecek miyim	ezecek misin	ezecek mi
	ezecek miyiz	ezecek misiniz	ezecekler mi

125

Menfi	yazmayacak mıyım	yazmayacak mısın	yazmayacak mı
	yazmayacak mıyız	yazmayacak mısınız	yazmayacakla r mı
	ezmeyecek miyim	ezmeyecek misin	ezmeyecekmi
	ezmeyecek miyiz	ezmeyecek misiniz	ezmeyecekler mi... gibi.

Sınıf-ı sâni

Hâle delâlet idenler

121- zamânı hâlde birişin vukû'unu beyân için olan kelimeye[fi'il-i hâl] dinürki lisân-ı türkîde bunun için mahsus bir fi'il vardır ya'nî [geliyor] gibi ki bu söz söylenirken o adamın dahi gelmekte olduğu anlaşılır.fi'il-i hâl teşkili için gerek müsbet gerek menfide mâtde-i asliyenin âhiri sâkin olsun mühteharrik olsun meksûr kalındıktan ve alâmet-i kesre olarak bir "ya" getirdikten sonra âhenk kâ'idesine bakmayarak gerek sakîllere gerek hafiflere [yor] ilâve idülüb müfred gâ'ibi olur ve buna [lAr] ilâvesiyle cem' gâ'ibi zamâ'ir nisbiye ilhâkıylada diğerk sîğaları hâsıl olur nîkekim

Yazmak - dan - yazıyor

Tıkamak - " - tıkıyor

Denemek - " - deniyor

Kazımak - " - kazıyor

Erimek - " - eriyor

Okumak - " - okuyor

Yürğmek - " - yürüyor

Sûretinde müfred gâ'ibi olub edevât ilhâkıylada emsile-i muttaridesi şu

126

Müsbet

Yazmakdan	yazıyorum	yazıyorsun	yazıyor
	yazıyoruz	yazıyorsunuz	yazıyorlar

Ezmekden	eziyorum	eziyorsun	eziyor
	eziyoruz	eziyorsunuz	eziyorlar

Tıkamakdan	tıkıyorum	tıkıyorsun	tıkıyor
	tıkıyoruz	tıkıyorsunuz	tıkıyorlar

Denemekden	deniyorum	deniyorsun	deniyor
	deniyoruz	deniyorsunuz	deniyorlar

Kazımakdan	kazıyorum	kazıyorsun	kazıyor
	kazıyoruz	kazıyorsunuz	kazıyorlar

Erimekten	eriyorum	eriyorsun	eriyor
	eriyoruz	eriyorsunuz	eriyorlar

Okumakdan	okuyorum	okuyorsun	okuyor
	okuyoruz	okuyorsunuz	okuyorlar

Yürümekden	yürüyorum	yürüyorsun	yürüyor
	yürüyoruz	yürüyorsunuz	yürüyorlar

Menfi

Yazmamakdan	yazmıyorum	yazmıyorsun	yazmıyor
	yazmıyoruz	yazmıyorsunuz	yazmıyorlar

Ezmemekden	ezmiyorum	ezmiyorsun	ezmiyor
------------	-----------	------------	---------

	ezmiyoruz	ezmiyorsunuz	ezmiyorlar
127			
Tıkamamakdan	tıkamıyorum	tıkamıyorsun	tıkamıyor
	tıkamıyoruz	tıkamıyorsunuz	tıkamıyorlar
Denememekden	denemiyorum	denemiyorsun	denemiyor
	denemiyoruz	denemiyorsunuz	denemiyorlar
Kazımamakdan	kazımıyorum	kazımıyorsun	kazımıyor
	kazımıyoruz	kazımıyorsunuz	kazımıyorlar
Erimemekden	erimiyorum	erimiyorsun	erimiyor
	erimiyoruz	erimiyorsunuz	erimiyorlar
Okumamakdan	okumuyorum	okumuyorsun	okumuyor
	okumuyoruz	okumuyorsunuz	okumuyorlar
Yürümekden	yürümüyorum	yürümüyorsun	yürümüyor
	yürümüyoruz	yürümüyorsunuz	yürümüyorlar
İstifhâm			
Müsbet	yazıyor muyum	yazıyor musun	yazıyor mu
	yazıyor muyuz	yazıyor musunuz	yazıyorlar mı
Menfi	ezmiyor muyum	ezmiyor musun	ezmiyor mu
	ezmiyor muyuz	ezmiyor musunuz	ezmiyorlar mı

İhtâr_mâdde-i asliyenin âhiri müteharr,k olanlarda zâten hareke kesre ise hâliyle ibkâ olunur nitekim bâlâda muharrer tasrifâtdeki [kazımakdan,kazıyorum],[erimekten,eriyorum] böyledir ve mazmûm veyâ meftûh ise vav ile ha yâhûd elif ya'ya kalb olunur[okumakdan,okuyor,

128

Denemekden,deniyor,aramakdan,arıyor] gibi ve bu fi' il hâlin âhenk kâ'idesine adem-i muvâfakatı şâz olarak kabul olunmuşdur.

Sınıf-ı sâlis

Hâl istikbâle delâlet iden

122-Türkçede hem hâl hem istikbâle delâlet eder bir fi' il vardır ki buna [fi' il-i muzâri] tesmiye olunur[yazar] gibi ki bundan [yazıyor,yazacak] her ikiside anlaşılır.

Fi' il-i muzâri teşkîli için müsbet menfî ve istifhâma göre kavâ'id muhtelif olduğundan ber vech-i âtî cümlesi başka başka ta'rîf olundu. Şöyle ki müsbetlerden muzâri yapmakda kelimenin hâline göre iki usul vardır

Birincisi_mâdde-i asliyenin âhîri müteharrîk olanların umumunda bir (ra) harfî ve mâdde-i asliyenin âhîri sâkin olanların senailerinde âhirleri meftûh kılındıktan ve sakîllere (ar) ve hafîflere yine (ra)harfî ilâve olunduktan sonra edât-ı cem'le zamâir-i nisbiye ile sîgaları hâsıl olur. Nitekim:

Müteharrîklerde tıkamak_dan_tıkar

Denemek - ” - dener

Kazımak - ” - kazır

Erimek - ” - erir

Okumak - ” - okur

Yürümek - ” - yürür

129

sâkinlerde Yazmak - ” - yazar

Bozmak - ” - bozar

Ezmek - ” - ezer

Sevmek - ” - sever

Tarzında müfred gâ'ibleri hâsıl olub edât-ı cem' ve zamâ'ir-i nisbiye ile de emsile-i muttarideleri şu:

Tıkamakdan	tıkarım	tıkarsın	tıkar
	tıkarız	tıkarsınız	tıkarlar
Denemekden	denerim	denersin	dener
	deneriz	denersiniz	denerler
Kazımaktan	kazırım	kazırsın	kazır
	kazırız	kazırsınız	kazırlar
Erimekten	eririm	erirsin	erir
	eririz	erirsiniz	erirler
Okumaktan	okurum	okursun	okur
	okuruz	okursunuz	okurlar
Yürümekten	yürürüm	yürürsün	yürür
	yürürüz	yürürsünüz	yürürler

Sûretleri hâsıl olurki senailerden şâz olarak

Bilmek - den - bilir

Almak - ” - alır

Sanmak - ” - sanır

Kalmak - ” - kalır

Gelmek - ” - gelir

130

Muzârieleri “ya” ile olmak lâzım geliyor âhiri sâkinlerin emsile-i muttarideleride şu:

Yazmaktan yazarım yazarsın yazar

	yazarız	yazarsınız	yazarlar
Bozmaktan	bozarım	bozarsın	bozar
	bozarız	bozarsınız	bozarlar
Ezmekten	ezerim	ezersin	ezer
	ezeriz	ezersiniz	ezerler
Sevmekten	severim	seversin	sever
	severiz	seversiniz	severler

Vechile tasrif olunur.

İkincisi_mâdde-i asliyesinin âhiri sâkin olan sülâsîlerde üç harfin bir harekesi var ise hafiflerin âhiri meftûh kılındıktan ve sakillerde bir de elif getürdükden sonra bir [ra] harfi ilâvesiyle müfred gâ'ibi olur ve eğer üç harfin birden ziyâde harekesi var ise son harekeye göre âhenk kâlidesine tatbîken âhirin harekesini tebdil edib ba'dehu [ra] ilâvesiyle olur ve rubâ'îlerde de böyle olub ba'dehu cem' edâtı ve zamâ'ir-i nisbiye ile emsile-i muttarideleri hâsıl olur nitekim:

Bir harekeli sülâsîlerde Ölçmek - den - ölçer

Ürkmek - ” - ürker

Korkmak - ” - korkar

Yırtmak - ” - yırtar

131

İki harekeli sülâsîlerde Kıvırmak - ” - kıvırır

Kızarmak - ” - kızarır

Kesilmek - ” - kesilir

Oturmak - ” - oturur

Rubâîlerde Ürpermek - den - ürperir

Yalvarmak - ” - yalvarır

Sûretinde müfred gâ'ibleri zuhur idüb bunlarda edât-ı cem' ve zamâ'ir-i nisbiye ilâvesiyle emsile-i muttarideleri şu:

Ölçmekden	ölçerim	ölçersin	ölçer
	ölçeriz	ölçersiniz	ölçerler
Oturmakdan	otururum	oturursun	oturur
	otururuz	oturuşunuz	otururlar
Yalvarmakdan	yalvarırım	yalvarırsın	yalvarır
	yalvarırız	yalvarırsınız	yalvarırlar

Vechile tasrif olunur.

Menfî suretinden muzâri yapmak için mim-i nafiyyeyi sakillerde [maz] hafiflerde (mez) suretlerine tahvil itmekden ibâretdir ancak esnâ-yı tasrîfde müfred mütekellimden (ze) harfini hazf idüb [yazmazım,ezmezim] yerine [yazmam,ezmem] dinür ve cem' mütekellime bir de “ya” ziyâde kılınub emsile-i muttaridesi âtîdeki vechile olur:

Yazmamakdan	yazmam	yazmazsın	yazmaz
	yazmayız	yazmazsınız	yazmazlar

132

Ezmemekden	ezmem	ezmezsın	ezmez
	ezmeyiz	ezmezsınız	ezmezler
Ölçmemekden	ölçmem	ölçmezsın	ölçmez
	ölçmeyiz	ölçmezsınız	ölçemezler
Oturmamakdan	oturmam	oturmazsın	oturmaz
	oturmayız	oturmazsınız	oturmazlar

Yalvarmamakdan	yalvarmam	yalvarmazsın	yalvarmaz
	yalvarmayız	yalvarmazsınız	yalvarmazlar

İstifhâm suretinden muzâri yapmak ef'âl-i sâbıkada olduğu gibi isede menfinin müfred mütekellimi kıyâsın îcâb itdiği tarzda [yazmazım,ezmezim] suretlerini istifhâma tahvil ile [yazmazmıyım] suretinde tasrif lazım gelirken emsile-i muttarideleri ber veçhi âtî tahrîr olundu:

Müsbet	yazar mıyım	yazar mısın	yazar mı
	yazar mıyız	yazar mısınız	yazarlar mı
Menfi	yalmaz mıyım	yalmaz mısın	yalmaz mı
	yalmaz mıyız	yalmaz mısınız	yalmazlar mı
Müsbet	oturur muyum	oturur musun	oturur mu
	oturur muyuz	oturur musunuz	otururlar mı
Menfi	oturmaz mıyım	oturmaz mısın	oturmaz mı
	oturmaz mıyız	oturmaz mısınız	oturmazlar mı
Müsbet	keser miyim	keser misin	keser mi
	keser miyiz	keser misiniz	keserler mi

133

Menfi	kesmez miyim	kesmez misin	kesmez mi
	kesmez miyiz	kesmez misiniz	kesmezler mi...gibi.

Sınıf-ı râbi'

Mâziye delâlet idenler

123- geçmişdeki hadesi beyân eden fi'illere [fi'il-i mâzî] denir [gitdi,gitmiş] gibi ki bunlardan gitmek hadesinin evvelce vâkî' olduğu anlaşılır.

Lisân-ı türkîde mâzî-i şuhudi mâzî-i nakli nâmlarıyla iki nev' mâzî sîgası olduğundan ber vech-i âtî başka başka ta'rîf olundular

Mâzî-i şuhudi

124- mütakellimin bin nefis görmüş olduğu hadesin geçdiğini haber vermek üzere istîmâl eylediği sîgaya [mâzî-i şuhudi] denir. Mâzî-i şuhudi teşkil etmek için her nev' masdarda mâdde-i asliyenin âhirine meksûr bir dal ilâvesi ve ba'dehu zamâir-i fi'liye iltihâkı cem' edatının mahalline getirilmesiyle olur ancak menfîlerin hafflerinde vâki' ha' lar hafs olunur. İstifhâmları da ef'âli sâbıka gibidir nitekim emsile-i âtîyeden heyfîyet münfehem olur:

Yazmakdan	yazdım	yazdın	yazdı
	yazdık	yazdınız	yazdılar

134

Ezmekden	ezdim	ezdin	ezdi
	ezdik	ezdiniz	ezdiler

Tıkamakdan	tıkadım	tıkadın	tıkadı
	tıkadık	tıkadınız	tıkadılar

Denemekden	denedim	denedin	denedi
	denedik	denediniz	denediler

Kazımakdan	kazıdım	kazıdın	kazıdı
	kazıdık	kazıdınız	kazıdılar

Okumakdan	okudum	okudun	okudu
	okuduk	okudunuz	okudular

Yürümekden	yürüdüm	yürüdün	yürüdü
	yürüdük	yürüdünüz	yürüdüler

Menfi

Yazmamakdan yazmadım yazmadın yazmadı

yazmadık yazmadınız yazmadılar

Ezmemekden ezmedim ezmedin ezmedi

ezmedik ezmediniz ezmediler

Tıkamamakdan tıkamadım tıkamadın tıkamadı

tıkamadık tıkamadınız tıkamadılar

Denememekden denemedim denemedin denemedi

denemedik denemediniz denemediler

Kazımamakdan kazımadım kazımadın kazımadı

kazımadık kazımadınız kazımadılar

135

Okumamakdan okumadım okumadın okumadı

okumadık okumadınız okumadılar

Yürümemekden yürümedim yürümedin yürümedi

yürümedik yürümediniz yürümediler

İstifhâm

Müsbet yazdım mı yazdın mı yazdı mı

yazdık mı yazdınız mı yazdılar mı

Menfi yazmadım mı yazmadın mı yazmadı mı

yazmadık mı yazmadınız mı yazmadılar mı

Müsbet ezdim mi ezdin mi ezdi mi

	ezdik mi	ezdiniz mi	ezdiler mi
Menfî	ezmedim mi	ezmedin mi	ezmedi mi
	ezmedik mi	ezmediniz mi	ezmediler mi

Mâzî-i naklî

125- mütekellimin işittiği bir şeyi haber vermek üzere kullandığı sîgaya [mâzî-i naklî] denir.

Bunun teşkili için her nev' masdarda mâdde-i asliyye âhiline kesr-i mim ile [mİş] ve ba'dehu zamâ'ir-i nisbiyye ve edât-ı cem' ilavesinden ibarettir. Ancak istifham sûretinde edat-ı nefh mâdde-i asliyye ile zamâir arasında bulunur. Nitekim emsile-i âtiyeden cümlesi ma'lûm olur.

136

müsbet

Yazmakdan	yazmışım	yazmışsın	yazmış
	yazmışız	yazmışsınız	yazmışlar
Ezmekden	ezmişim	ezmişsin	ezmiş
	ezmişiz	ezmişsiniz	ezmişler
Tıkamakdan	tıkamışım	tıkamışsın	tıkamış
	tıkamışız	tıkamışsınız	tıkamışlar
Denemekden	denemişim	denemişsin	denemiş
	denemişiz	denemişsiniz	denemişler
Kazımaktan	kazımışım	kazımışsın	kazımış
	kazımışız	kazımışsınız	kazımışlar
Okumaktan	okumuşum	okumuşsun	okumuş
	okumuşuz	okumuşsunuz	okumuşlar

Yürümekden	yürümüşüm	yürümüştün	yürümüş
	yürümüştüz	yürümüştünüz	yürümüşler

Menfi

Yazmamakdan	yazmamışım	yazmamışsın	yazmamış
	yazmamışsınız	yazmamışsınız	yazmamışlar

Ezmemekden	ezmemişim	ezmemişsin	ezmemiş
	ezmemişsınız	ezmemişsiniz	ezmemişler

Tıkamamakdan	tıkamamışım	tıkamamışsın	tıkamamış
	tıkamamışsınız	tıkamamışsınız	tıkamamışlar

137

Denememekden	denememişim	denememişsin	denememiş
	denememişsınız	denememişsiniz	denememişler

Kazımamakdan	kazımamışım	kazımamışsın	kazımamış
	kazımamışsınız	kazımamışsınız	kazımamışlar

Okumamakdan	okumamışım	okumamışsın	okumamış
	okumamışsınız	okumamışsınız	okumamışlar

Yürümemekden	yürümemişim	yürümemişsin	yürümemiş
	yürümemişsınız	yürümemişsiniz	yürümemişler

İstifhâm

Müsbet	yazmış mıyım	yazmış mısın	yazmış mı
	yazmış mıyız	yazmış mısınız	yazmışlar mı

Menfi	yazmamış mıyım	yazmamış mısın	yazmamış mı
-------	----------------	----------------	-------------

	yazmamış mıyız	yazmamış mısınız	yazmamışlar mı
Müsbet	ezmiş miyim	ezmiş misin	ezmiş mi
	ezmiş miyiz	ezmiş misiniz	ezmişler mi
Menfî	ezmemiş miyim	ezmemiş misin	ezmemiş mi
	ezmemiş miyiz	ezmemiş misiniz	ezmemişle rmi

Nev'i sâni

Mürekkebi fi'iller

126- iki masdardan veyâ bir isimle bir masdardan veyâ bir sıfatla bir masdardan terkîb ile müstâk olan fi'illere [fi'il-i mürekkebi] denir.

138

[yazabilmek, ev yapmak, güzel olmak] gibi ki bunlar [âmme ve hâssa] ünvanlarıyla iki takım olduklarından bir vech-i âtî cümlesi başka başka ta'rîf olundular:

Mürekkebat-ı âmme

127- her hangi bir masdarın maddesiyle [bilmek, virmek] masdarlarından ve bir isim veyâ sıfatla mâdde-i hadesden tereküb eden fi'illere [mürekkebat-ı âmme] denir ki bunlarda [iktidârî ta'cîli, talimi mukarebe istimrârî] nâmlarıyla beş türlü fi'lerden ibâretdir.

Fi'ili iktidârî

128- Fâ'ilin işinde iktidârını göstermek üzere her hangi bir fi'il iltizâmî müfred gâ'ibiyle [bilmek] masdarından terkîb edilen ve usûlü istikâk mezkûr bilmek masdarından icrâ kılınan fi'le [fi'l-i iktidârî] denir ki bunun bilmek masdarına göre her sîğanın emsile-i muttarideleri bir vech-i âtîdir.

Şöyleki [yazmak] masdarının iltizâmî masdar-ı gaibi olan [yaza] sözü bilmek masdarının her sîgasıyla terkib edilmekte:

Emr-i iktidârî

Hâzır - yazabil yazabilin yazabiliniz

Gâ'ib - yazabilsin yazabilsinler

139

Nehy-i iktidâri

Hâzır - yazabilmeye yazabilmeyin yazabilmeyiniz

Gâ'ib - yazabilmesin yazabilmesinler

Vücûbî-i iktidâri

Yazabilmeliyim yazabilmelisin yazabilmeli

Yazabilmeliyiz yazabilmelisiniz yazabilmeliyiz yazabilmeliler

İltizâmi-i iktidâri

Yazabileyim yazabilesin yazabile

Yazabilelim yazabilesin yazabileler

İstikbâl-i iktidâri

Yazabileceğim yazabileceksin yazabilecek

Yazabileceğiz yazabileceksiniz yazabilecekler

Hâl-i iktidâri

Yazabiliyorum yazabiliyorsun yazabiliyor

Yazabiliyoruz yazabiliyorsunuz yazabiliyorlar

Muzâri iktidari

Yazabilirim yazabilirsin yazabilir

Yazabiliriz yazabilirsiniz yazabilirler

Mâzî-i şuhudi-i iktidâri

Yazabildim	yazabildin	yazabildi yazabildik
------------	------------	----------------------

Yazabildiler	yazabildiniz	yazabildiler
--------------	--------------	--------------

140

Mâzî-i nakli-i iktidâri

Yazabilmişim	yazabilmişsin	yazabilmiş
--------------	---------------	------------

Yazabilmişiz	yazabilmişsiniz	yazabilmişler
--------------	-----------------	---------------

Sûretleri müsbet cihetinin tasrîfatını müş'ir olup bunun menfisi ile istifhâm sûretlerinde de hep bilmek masdarında cârî olmak lâzım geliyorsa menfisinde bilmek masdarına hâcet kalmayıb fi'ili iltizâmî müfred gâ'ibin âhiline mim-i sâniye getirdikten sonra fi'il muzâriyi andırarak sûretde bir vech-i zîr istikbâl-i hâl muzâri' ve mâzîleri ta'rif olunur:

İstikbâl-i iktidâri-i menfi

yazamayacağım	yazamayacaksın	yazamayacak
---------------	----------------	-------------

yazamayacağız	yazamayacaksınız	yazamayacaklar
---------------	------------------	----------------

hâl-i iktidâr-i menfi

yazamıyorum	yazamıyorsun	yazamıyor
-------------	--------------	-----------

yazamıyoruz	yazamıyorsunuz	yazamıyorlar
-------------	----------------	--------------

muzâri'i iktidâri-i menfi

yazamam	yazamazsın	yazamaz
---------	------------	---------

yazamayız	yazamazsınız	yazamazlar
-----------	--------------	------------

mâzî-i şühudi-i iktidâri menfisi

yazamadım	yazamadın	yazamadı
-----------	-----------	----------

yazamadık	yazamadınız	yazamadılar
-----------	-------------	-------------

141

Mâzî-i naklî-i iktidârî menfisi

Yazamamışım	yazamamışsın	yazamamış
Yazamamışız	yazamamışsınız	yazamamışlar

Gibi menfî suretleri olub istifham ise bilmekte cari olarak şu:

İstifhâm-ı iktidârî menfisi

Yazabilecek miyim	yazabilecek misin	yazabilecek mi
Yazabilecek miyiz	yazabilecek misiniz	yazabilecekler mi

İstifhâm-ı hâl-i iktidârî

Yazabiliyor muyum	yazabiliyor musun	yazabiiyor mu
Yazabiliyor muyuz	yazabiliyor musunuz	yazabiliyorlar mı

İstifhâm-ı muzâri' iktidârî

Yazabilir miyim	yazabilir misin	yazabilir mi
Yazabilir miyiz	yazabilir misiniz	yazabilirler mi

İstifhâm-ı mâzî-i şühudî-i iktidârî

Yazabildim mi	yazabildin mi	yazabildi mi
Yazabildik mi	yazabildiniz mi	yazabildiler mi

istifhâm-ı mâzî-i naklî-i iktidârî

yazabilmiş miyim	yazabilmiş misin	yazabilmiş mi
yazabilmişmiyiz	yazabilmiş misiniz	yazabilmişler mi ...gibi.

142

Fi'il-i ta'cîli

129- hadesin sür'at acele ile vukuunu ve icrâsını beyân eden fi'illere [fi'il-i ta'cili] tesmiye olunur[yazıvir,kırıvir] gibi fi'il-i ta'cili taşkîl etmek için müsbetinde her hanai bir masdarın mâdde-i asliyyesinin âhîri müteharrik olanlara bir [yi] ve sâkin olanlara yalnız bir [ye] harfi ilâve olunduktan sonra [vermek] fi'ilini katub iştikâki onda yürütmek ile olur nitekim emsile-i muttaridesi bir vech-i âtîdir:

Emr-i ta'cili

Hâzır - yazıver yazıverin yazıveriniz

Gâ'ib - yazıversin yazıversinler

Nehy-i ta'cili

Hâzır - yazıverme yazıvermeyin, yazıvermeyiniz gayrı bunlar

Gâ'ib - yazıvermesin yazıvermeyiniz müsta'meldir.

İltizâmi-i ta'cili

Yazıvereyim, yazıveresin, yazıvere

Yazıverelim, yazıveresiniz, yazıvereler

Vücûbî-i ta'cili

Yazıvermeliyim, yazıvermelisin, yazıvermeli

Yazıvermeliyiz, yazıvermelisiniz, yazıvermeliler

143

Hâl ta'cili

Yazıveriyorum, yazıveriyorsun, yazıveriyor

Yazıveriyoruz, yazıveriyorsunuz, yazıveriyorlar

İstikbâl ta'cili

Yazıvereceğim, yazıvereceksin, yazıverecek

Yazıvereceğiz, yazıvereceksiniz, yazıverecekler

Muzâri' ta'cîli

Yazıveririm, yazıverirsin, yazıverir

Yazıveririz, yazıverirsiniz, yazıverirler

Mâzî-i şühûdî-i ta'cîli

Yazıverdim, yazıverdin, yazıverdi

Yazıverdik, yazıverdiniz, yazıverdiler

Mâzî-i naklî-i ta'cîli

Yazıvermişim, yazıvermişsin, yazıvermiş

Yazıvermişiz, yazıvermişsiniz, yazıvermişler

Gibi olup bunlardan nehiy sîgaları burada olduğu vecihle isti'mâl olunmasıyla zîrde menfî sûretinde beyân olunacak hâlde isti'mâl olunur bir de mâdde-i asliyyenin âhîrine getirilen ya'ları vermek iştikâkatıyla muttasıl ve munfasıl yazmak câ'iz olup her (getirilen) hangisi kolay gelir ve münâsebet alursa (alır) hangisi sûter-i iltibâsa meydân vermezse ol vecihle yazılmak

144

Münâsibdir meselâ: okumaktan alınırsa munfasıl olarak [okuyuvermek] gibi yazılmak lâzımdır.

Bunun menfî sûreti dahî vermek fi'linde icrâ olunmak lâzım gelirse ekser hâletde menfisi gayrı müsta'mel olup yalnız [nehiy, muzâri, mâzî, şühûdî] sîgaların menflerin müsta'mel olduğundan ve Muzâri ta'cîlî-i menfî

bunlardan suret-i nehiy vermek masdarında değil asıl olan mâdde i'tibâr olunarak şu:

Nehiy ta'cîli

Hâzır - Yazmayıver, yazmayıverin, yazmayıveriniz

Gâ'ib - Yazmayıversün, yazmayıversünler

Yazmayıveririm, yazmayıverirsin, yazmayıverir

Yazmayıveririz, yazmayıverirsiniz, yazmayıverirler

Menfi-i mâzî-i şühûdî-i ta'cîli

Yazmayıverdim, yazmayıverdin, yazmayıverdi

Yazmayıverdik, yazmayıverdiniz, yazmayıverdiler

Suretleri zâhir olur.

İstifhâmî-i vücûbî-i ta'cîli

Bunun istifhâm suret-i virmek masdarında cârî olurki emsilesi şu:

Yazıvermeli miyim, yazıvermeli misin, yazıvermeli mi

Yazıvermeli miyiz, yazıvermeli misiniz, yazıvermeliler mi

145

İstihâmî hâl ta'cîli

Yazıveriyor muyum, yazıveriyor musun, yazıveriyor mu

Yazıveriyor muyuz, yazıveriyor musunuz, yazıveriyorlar mı

İstifhâmı istikbâl ta'cîli

Yazıverecek miyim, yazıverecek misin, yazıverecek mi

Yazıverecek miyiz, yazıverecek misiniz, yazıverecekler mi

İstifhâmî muzâri' ta'cîli

Yazıverir miyim, yazıverir misin, yazıverir mi

Yazıverir miyiz, yazıverir misiniz, yazıverirler mi

İstifhâmî mâzî-i şühûdî-i ta'cîli

Yazıverdim mi, yazıverdin mi, yazıverdi mi

Yazıverdik mi, yazıverdiniz mi, yazıverdiler mi

İstifhâmî mâzî-i naklî ta'cîli

Yazıvermiş miyim, yazıvermiş misin, yazıvermiş mi

Yazıvermiş miyiz, yazıvermiş misiniz, yazıvermişler mi

fi'il-i ta'lîmî

130 - Hasb-el icâb(hasbel icab) [mâdde-i fi'il, isim, sıfat, hâsıl-ı, masdar, isim masdar]
ile diğerk bir masdardan terkîb ile yapılan fi'iller

146

1. Yazı yazmak

2. Güzel olmak

ki gibi bunun birincisinde yazı mâdde-i fi'iliyle yazmak masdarından ikincisinde güzel sıfatıyla olmak masdarından tereküb ettiği müşâhede olunabilir bu fi'ilin sûret-i iştikâkı mutazammın olduğu masdarda olup oluna gelen mâdde-i fiil isim sıfat hâsıl-ı masdar isim masdarlar hâlleriyle dâimâ iştikâkın evvelinde zikir olunur ol masdarın iştikâkı ise balada muharrer ef'âl-i basîta da beyân olunan usûlde olduğundan bir vech-i zîr birer misâl tahrîr olundu.

Emr-i ta'lîmî

1. Hâzır - Yazı yaz yazı yazın yazı yazınız

Gâ'ib - Yazı yazsın yazı yazsınlar

2. Hâzır - Güzel ol güzel olun güzel olunuz

Gâ'ib - Güzel olsun güzel olsunlar

3. Hâzır - Gürüldü it gürüldü idin gürüldü idiniz

Gâ'ib - Gürüldü itsün gürüldü itsünler

Neyh-i talîmî

1. Hâzır- Yazı yazma yazı yazmayın yazı yazmayınız

Gâ'ib - Yazı yazmasun yazı yazmasunlar

2. Hâzır - Güzel olma güzel olmayın güzel olmayınız

Gâ'ib - Güzel olmasun güzel olmasunlar

147

İltizâmî-i ta'lîmî

1. Yazı yazayım yazı yazasın yazı yaza

Yazı yazalım yazı yazasınız yazı yazalar

2. Güzel olayım güzel olasın güzel ola

Güzel olalım güzel olasınız güzel olalar

Vücûbî-İ Ta'lîmî

1. Yazı yazmalıyım yazı yazmalısın yazı yazmalı

Yazı yazmalıyız yazı yazmalısınız yazı yazmalılar

2. Güzel olmalıyım güzel olmalısın güzel olmalı

Güzel olmalıyız güzel olmalısınız güzel olmalılar

İstikbâl-i talîmî

1. Yazı yazacağım yazı yazacaksın yazı yazacak

Yazı yazacağız yazı yazacaksınız yazı yazacaklar

2. Kitap alacağım kitab alacaksın kitab alacak

Kitap alacaklar kitab alacaksınız kitab alacaklar

3. Güzel olacağım güzel olacaksın güzel olacaklar

Güzel olacağız güzel olacaksınız güzel olacaklar

Hâl-i ta'lîmî

2.Yazı yazıyorum yazı yazıyorsun yazı yazıyor

Yazı yazıyoruz yazı yazıyorsunuz yazı yazıyorlar

148

3.Güzel oluyorum güzel oluyorsun güzel oluyor

Güzel oluyoruz güzel oluyorsunuz güzel oluyorlar

Muzârî'i ta'lîmî

1.Yazı yazarım yazı yazarsın yazı yazar

Yazı yazarız yazı yazarsınız yazı yazarlar

2.Güzel olurum güzel olursun güzel olur

Güzel oluruz güzel olursunuz güzel olurlar

Mâzî-i şühûdî'i ta'lîmî

1.Yazı yazdım yazı yazdın yazı yaz

Yazı yazdık yazı yazdınız yazı yazdılar

2.Güzel oldum güzel oldun güzel oldu

Güzel olduk güzel oldunuz güzel oldular

Mâzî-i naklî-i ta'lîmî

1.Yazı yazmışım yazı yazmışsın yazı yazmış

Yazı yazmışız yazı yazmışsınız yazı yazmışlar

2. Güzel olmuşum güzel olmuşsun güzel olmuş

Güzel olmuşuz güzel olmuşsunuz güzel olmuşlar

gibi olub bunların istifhâm menfî sûretleri dahi yalnız masdarlarda cârî olub artık ma'lûm keyfiyet olduğundan teksir-i sevâddan ictinâben emsile tahrîrine lüzûm görülmedi.

149

131-Fa'ide masdar âmlardan [etmek eylemek kılmak] masdarları şive-i lisân iktizâsınca fi'il-i ta'lîmî olacakları vakitte yalnız [sıfat isim masdar hâsıl-ı masdar] ile tekerrüb edip mâdde-i fi'il isimle terekküb etmezler ya'nî:

güzel etmek yardım etmek çalım etmek

nâz eylemek cilve eylemek kerem eylemek

acı kılmak çapraz kılmak gülünç kılmak denirsede hiçbir vakitte:

gitmiş etmek yazmış eylemek olmuş kılmak

ev etmek çayır eylemek nerdiban kılmak

denilmezki gibi sözleri lisânın şivesine vâkıf olmayan ecânib söylersede ehli lisânın onlarıda tashîh etmeleri lâzımdır. Ve keza [yapmak] masdarı ekseriya isimlerle birleşüp bazen [güzel fena] gibi sıfatlarla terekküb edersede sairleriyle terkib olunmaz yani:

güzel yapmak fena yapmak ev yapmak- denip

yardım yapmak yazmış yapmak oyun yapmak dinilmez kezâ [olmak] masdarı ekseriye sıfatlarla ve pek çok isimlerle terekküb idüb en ziyâde isti'mâl olunur

keskin olmak adam olmak güzel olmak gibi kesîrül isti'mâl velhâsıl fi'il-i tâlîmî terkîbinde şive-i lisân-ı Osmaniye pek ziyâde dikkat ulunub ona göre terekküb lâzımdır binaen aleyh

150

Frenkçeye taklîd eden bazı adamların hamâma gitmek yerinde hamâm almak emsâli münâsebetsiz lisânımıza tamâmıyla gayrı muvâfık terkîblerinden hazer

Fi'il-i mukârebe

Ma'nâyı fi'ilinin kuvve-i karibeye geldiği iş'âr etmek üzere yazmak masdarının iltizâmî sîgasından başka herhangi bir masdarın iltizâmî müfred gâibiyle mezkûr yazmak masdarının mâzî-i şühûdî ve naklîsinden terkîb edilen iki mâziye fi'il-i

mukârebe dinürki bunun başka sigâları olmadığı gibi işbu iki mâzînin yalnız müsbet suretleri olub menfî ve istifhâm cihetleri dahi yoktur ve ma'nâsı dahi azkaldı şöyle oluyordu dimekdirki emsilesi bir vechi âtîdir

Mâzî-i şühûdî-i mukârebe

Düşe yazdım, düşe yazdın, düşe yazdı

Düşe yazdık, düşe yazdınız, düşe yazdılar

Kıra yazdım, kıra yazdın, kıra yazdı

Kıra yazdık, kıra yazdınız, kıra yazdılar

Mâzî-i naklî-i mukârebe

Düşe yazmışım düşe yazmışsın düşe yazmış düşe yazmışsınız düşe yazmışlar kıra yazmışım kıra yazmışsın kıra yazmış kıra yazmışsınız kıra yazmışlar

151

gibi ki [az kaldı düşüyordum]. [az kaldı kırıyordum] ma'nâlarını verirler fakat bunlar der saadet lisânında sâkıt oldukları gibi edebiyat-ı cedîdemizden dahi mehcûr olduklarından isti'mâl için değil yalnız a'sâr-ı âtîkade görüldükleri hâlde bilinmek için buraya derç eyledik.

Fi'il-i İstimrârî

133- Bir işin devâmını bildirmek üzere istimâl olunan fi'illere [istimrârî] denirki esâsen üç sûrette

Birincisi - Fâ'ilin fi'ilde devâm ve istimrârını mübîn olandır ki herhangi bir iltizâmî müfred gâ'ibiyle [görmek] masdarının mâzî-i şühûdî müfred gâ'ibi ile yâ emri hâzırıyla terkîb edilen sigalardır [edegördü, edegör, isteyegör] gibi.

İkincisi - Fi'ilin müstakbelde istimrârını müfid olanlardır ki bunlar ba'zı iltizâmîlerin müfred gâ'ibiyle [gitmek, durmak] masdarlarının emrî gâ'iblerinden terkîb olunurlar

Yapagitsin, yapagitsinler

Yazadursun, yazadursunlar gibi.

Üçüncüsü – Fi’ilin zamân-ı mâzîden hîn-i tekellüme kadar istimrârını mübîn olandır ki ba’zı iltizâmîlerin müfred gâîbiyle [gelmek] masdarının mâzîlerinden [gitmek] masdarının muzârî’inden terkîb olunurlar.

152

Mâzî-i şühûdî-i istimrârî

Kırageldim kırageldin kırageldi

Kırageldik kırageldiniz kırageldiler

Dinleyegeldim dinleyegeldin dinleyegeldi

Dinleyegeldik dinleyegeldiniz dinleyegeldiler

Mâzî-i naklî-i istimrârî

Olagelmişim olagelmişsin olagelmiş

Olagelmişiz olagelmişsiniz olagelmişler

Yazagelmişim yazagelmişsin yazagelmiş

Yazagelmişiz yazagelmişsiniz yazagelmişler

Muzârî istimrârî

Okuyagiderim okuyagidersin okuyagider

Okuyagideriz okuyagidersiniz okuyagiderler

gibidir ki bunlar tekibde ekseriya mazi ve muzari’i birleşerek te’kid-i istimrar ma’nâsını vererek şu [yazagelmiş yazagider olageldik olagideriz kırageldik kıragidersin] gibi.

Mürekkebat-ı hâssa

134- fi'ili-i i'âne vâsıtasıyla terkîb teşkil edilen hikâye rivâyet şart fi'illeri mürekkebât-ı hâssadandır ki onlardan evvel mezkûr fi'ili i'âneyi bilmek lâzım geldiğinden bir vech-i âtî evvelâ fi'ili i'âne ba'dehü diğerleri ta'rîf olunmuştur.

153

İ'âne fi'ili

135- fi'ili i'âne yalnız mâzî sûretleriyle birde şartiye ta'bîr olunan sûreti hâiz bulunan fi'ildirki mezkûr üç sûret şunlardır ki:

Fi'il-i i'âne mâzî-i şühûdîsi

İdim idin idi

İdik idiniz idiler

Fi'il-i i'âne mâzî-i naklîsi

imişim imişsin imiş

imişiz imişsiniz imişler

Sîga-i şartiye

İsem isen ise

İsek iseniz iseler

Fi'li-i hikâye-i

136- besâitden birinin mazmûnunu şühûd tarîkiyle beyân etmek üzere ol basît ile fi'ili iânenin mâzî-i şühûdîsinden terkîb edilen fi'illere hikâye fi'ili denir ki bunun mâzî-i şühûdî mâzî-i nâklî hâli istikbâl muzâri vücûbî iltizâmî sîgaları olduğundan bir vech-i âtî ta'rîf olunurlar.

Hikâye-i mâzî-i şühûdî

137- hikâye fi'ilinin mâzî-i şühûdîsi iki hâl üzere teşkîl olunur.

154

birinci hâl herhangi bir mâzî-i şühûdî muttaridesiyle fi'ili iâne mâzî-i şühûdîsi müfred gâ'ibinden terekküb idendir.

Yazdım idi yazdın idi yazdı idi

Yazdık idi yazdınız idi yazdılar idi... gibi.

İkinci hâl- herhangi bir mâzî-i şühûdî müfred gâ'ibiyle fi'il-i i'âne mâzî-i şühûdîsinin muttaridesinden terekküb edendir.

Yazdı idim yazdı idin yazdı idi

Yazdı idik yazdı idiniz yazdı idiler... gibi.

Bunun birinci hâli umûmî olub ikinci hâl menfî ve istifhâmlarda yokdur iş bu menfî istifhâmlar birinci hâle göre taşrîf olunur ya'nî:

Menfîde:

Yazmadım idi yazmadın idi yazmadı idi

Yazmadık idi yazmadınız idi yazmadılar idi

İstifhâmında:

Yazdınmı idi yazdınmı idi yazdım mı idi

Yazdık mı idi yazdınız mı idi yazdılar mı idi

gibi olur.

İşbu misâllerde yazılan sûretler iştikâk kâ'idesiyle terkîb usulüne tamâmen muvafık isede kudemâden ba'zılarıyla muharrirîn-i cedîdemiz fi'il-i iânenin elif ya'sını hazf ile bâkî kalan [di] yi asıl olan mâdde-i basîtaya rabt ederek muttasıl sûretde yazdıkları gibi ba'zı cemi' mütekellimlerde bulunan fi'ili i'âne keflerini kaf'a kalb itdikleri ve bu cihetle kelimelerde bir nisbet-i mebsûta bulunduğu için bizde bu usûlleri burada aynen irâ'e

155

etmeği münâsib görüb asıl olan iştikâk cihetine [infisâl sûreti] ve diğerine [ittisâl sûreti] tesmiye ederek bir vech-i âfî misâllerini tahrîr eyledik ve bundan böyle geleceklerin cümlesinde de her biriçün ittisâl infisâl sûretlerini başka başka gösterdik bunun infisâl suret-i bâlâda yazılmış olduğundan ittisâl sûretide âfîye tahrir olundu:

Müsbet

Birinci hâle göre yazdımdı yazdındı yazdıydı

yazdıkdı yazdınızdı yazdılarıdı

İkinci hâle göre yazdıydım yazdıydın yazdıydı

yazdıydık yazdıydınız yazdıydılar

Menfi

Yazmadımdı yazmadındı yazmadıydı

Yazmadıydık yazmadınız yazmadıydılar

İstifhâm

Yazdım mıydı yazdın mıydı yazdı mıydı

Yazdık mıydı yazdınız mıydı yazdılar mıydı

gibi olub gerek bunların gerek geleceklerin muttasıl munfasıl suretlerinden herhangi biri kırâ'âta daha münâsib ve hâle muvâfık olursa ol sûret tercih olunmalıdır.

Hikâye-i Naklî Mâzî-İ

138- Besâ'itden herhangi bir mâzî-i şühûdîsi muttaridesinden terekkeb iden fi'ildir ki

156

İnfisâl Sûreti

Yazmış idim yazmış idin yazmış idi

Yazmış idik yazmış idiniz yazmış idiler

İttisâl Sûreti

Yazmışdım yazmışdın yazmışdı

Yazmışdık yazmışdınız yazmışdılar

gibi olub gerek bunun gerekse zîrde geleceklerin menfî istifhâm sûretleri mesbûk hikâye-i mâzî-i şühûdîde olduğu gibi fi'il-i i'âne de değil asıl olan mâddede mu'teber olup tıbkı (tıpkı) ânın gibi taşrîf olunurlar nitekim:

Menfide

İnfisâl } Yazmamış idim yazmamış idin yazmamış idi

Sûreti } Yazmamış idik yazmamış idiniz yazmamış idiler

İttisâl Yazmamışdım yazmamışdın yazmamışdı

Sureti } Yazmamışdık yazmamışdınız yazmamışlardı

İstifhâmda

İnfisâl } Yazmış mı idim yazmış mı idin yazmış mı idin

Sûreti } Yazmış mı idik yazmış mı idiniz yazmış mı idiler

İttisâl } Yazmış mıydım yazmış mıydın yazmış mıydı

Sureti } yazmış mıydık yazmış mıydınız yazmış mıydılar... gibidir.

157

Hikâye-i Hâl

139- Besaitden herhangi bir hâlin müfred gâ'ibiyle fi'iili i'âne mâzî-i şühûdî muttaridesinden tereküb ider nitekim:

Müsbetde

İnfisâl Yazıyor idim yazıyor idin yazıyor idi

Yazıyor idik yazıyor idiniz yazıyor idiler

İttisâl Yazıyordum yazıyordun yazıyordu

Yazıyorduk yazıyordunuz yazıyorlardı

Menfide

İnfisâl Yazmıyor idim yazmıyor idin yazmıyor idi

Yazmıyor idik yazmıyor idiniz yazmıyor idiler

İttisâl Yazmıyordum yazmıyordun yazmıyordu

Yazmıyorduk yazmıyordunuz yazmıyorlardı

İstifhâmda

İnfisâl Yazmıyor idim yazmıyor idin yazmıyor idi

Yazmıyor idik yazmıyor idiniz yazmıyor idiler

İttisâl Yazıyor muydum yazıyor muydun yazıyor muydu

Yazıyor muyduk yazıyor muydunuz yazıyorlar mıydı

Hikâye-i İstikbâl

140- besaitden herhangi bir istikbâlin müfred gâ'ibiyle fi'ili iâne mâzî-i şühûdîsinin muttaridesinden teşekkül idendir nitekim:

158

Müsbetde

İnfisâl Yazacak idim yazacak idin yazacak idi

Yazacak idik yazacak idiniz yazacak idiler

İttisâl Yazacaktım yazacaktın yazacaktı

Yazacaktık yazacaktınız yazacaklardı

Gibi olub menfide [yazmayacak idim yazmayacaktım... ilâ âhire] istifhâmdada [yazacak mı idim yazacak mıydım... ilâ âhire] sûretiyle tasrif olunur.

Hikaye-i Muzâri'

141: Besaitden herhangi bir muzâri'in müfred gâ'ibiyle fiili iâne mâzî-i şühûdîsinden tereküb ider.

İnfisâl Yazar idim yazar idin yazar idi

Yazar idik yazar idiniz yazar idiler

İttisâl Yazardım yazardın yazardı

Yazardık yazardınız yazarlardı

Gibi olub menfî ve istifhâm sûretleri muzâri'de cârî olarak [yazmaz idim yazmazdım] ve [yazmaz mı idim yazmaz mıydım] gibi tasrif olunur.

Hikâye-i Vücûbî

142: Besaitden herhangi bir vücûbî sîgasının müfred gâ'ibiyle fi'ili i'âne mâzî-i şühûdîsi muttaridesinden tereküb idendir.

159

İnfisâl Yazmalı idim, yazmalı idin, yazmalı idi

Yazmalı idik, yazmalı idiniz, yazmalı idiler

İttisâl Yazmalıydım, yazmalıydın, yazmalıydı

Yazmalıydık, yazmalıydınız, yazmalıydılar

gibi olup bunun menfî istifhâf sûretleri fi'il vücûbta cârî olarak [yazmamalı idim, yazmamalıydım] ve [yazmamalı mı idim, yazmamalı mıydım] gibi tasrîf olunurlar.

Hikâye-i iltizâmî

143- Besâ'itden her hangi iltizâmî müfred gâ'ibiyle fi'ili i'âne mâzî-i şühûdîsi muttaridesinden tereküb eder ancak bunun ittisâl sûretinde iltizâmînin hası elife kalb olunur.

İnfisâl Yaza idim, yaza idin, yaza idi

Yaza idik, yaza idiniz, yaza idiler

ittisâl Yazaydım, yazaydın, yazaydı

Yazaydık, yazaydınız, yazaydılar

gibidir bunun infisâl sûreti isti'mâl olunmaz ve menfisi yine iltizâmîde cârî olarak [yazmaya idim, yazmayaydım] denip istifhâm sûreti yoktur.

144- Besâ'itden birinin mazmûnunu nakil rivâyet sûretiyle beyân eden sîgalara [rivâyet fi'ili] denir ki tıpkı hikâye fi'ili gibi terkîb olunur ancak burada fi'ili i'ânenin mâzî-i naklîsi isti'mâl olunur ve bu sebebe

160

mebnî bunun mâzî-i şühûdî si yoktur istifhâm ve menfî husûsâtı da sâbıkları gibi olduğundan yalnız müsbetler için bir vech-i âtf birer misâl tahrîr olundu:

Rivâyet-i mâzî-i naklî

İnfisâl Yazıyor imişim, yazmış imişsin, yazmış imiş

Yazmış imişiz, yazmış imişsiniz, yazmış imişler

bunun ittisâl sûreti yoktur

Rivâyet-i hâl

İnfisâl Yazıyor imişim, yazıyor imişsin, yazıyor imiş

Yazıyor imişiz, yazıyor imişsiniz, yazıyor imişler

İttisâl Yazıyormuşum, yazıyormuşsun, yazıyormuş

Yazıyormuşuz, yazıyormuşsunuz, yazıyormuşlar

Rivâyet-i istikbâl

İnfisâl Yazacak imişim, yazacak imişsin, yazacak imiş

Yazacak imişiz, yazacak imişsiniz, yazacak imişler

İttisâl Yazacakmışım, yazacakmışın, yazacakmış

Yazacakmışız, yazacakmışınız, yazacaklarmış

Rivâyet-i muzârî'

İnfisâl Yazar imişim, yazar imişsin, yazar imiş

Yazar imişiz, yazar imişsiniz, yazar imişler

İttisâl Yazarmışım, yazarmışın, yazarmış

Yazarmışız, yazarmışınız, yazarlarmış

161

Rivâyet-i vücûbî

İnfisâl Yazmalı imişim, yazmalı imişsin, yazmalı imiş

Yazmalı imişiz, yazmalı imişsiniz, yazmalı imişler

İttisâl Yazmalıymışım, yazmalıymışın, yazmalıymış

Yazmalıymışız, yazmalıymışınız, yazmalılarmış

Rivâyet-i iltizâmî

İnfisâl Yaza imişim, yaza imişsin, yaza imiş

Yaza imişiz, yaza imişsiniz, yaza imişler

İttisâl Yazaymışım, yazaymışın, yazaymış

Yazaymışız, yazaymışınız, yazaylarmış

{Fi' il-i şartî}

145- Besâ'itden birinin mazmûnunu şart tarîkiyle beyân eden fi'illere [şartî] denir ki bunlar da tıpkı hikâye fi'ili gibi olup ancak bunlar fi'ili i'ânenin şartîye-i muttaridesiyle tereküb ederler menfî sûreti de onlar gibi olup istifhâmî sûreti yoktur binâ`en aleyh müsbetlerden bir vech-i âtî birer misâl yazıldı.

Mâzî-i şühûdî-i şartî

İnfisâl sûreti

Birinci hâlde Yazdım ise, yazdın ise, yazdı ise

Yazdık ise, yazdınız ise, yazdılar ise

İkinci hâlde Yazdı isem, yazdı isen, yazdı ise

Yazdı isek, yazdı iseniz, yazdı iseler

162

İttisâl sûreti

Birinci hâlde Yazdımsa, yazdınsa, yazdıysa

Yazdıksa, yazdınızsa, yazdılsa

İkinci hâlde Yazdıysam, yazdıysan, yazdıysa

Yazdıysak, yazdıysanız, yazdıysalar

Mâzî-i naklî-i şartî

İnfisâl Yazmış isem, yazmış isen, yazmış ise

Yazmış isek, yazmış iseniz, yazmışlar ise

İttisâl Yazmışsam, yazmışsan, yazmışsa

Yazmışsak, yazmışsanız, yazmışlarsa

gibi ki ittisâl sûretinde su'ûbet olduğundan isti'mâl olunmaz.

Hâl-i şartî

İnfisâl Yazıyor isem, yazıyor isen, yazıyor ise

Yazıyor isek, yazıyor iseniz, yazıyorlar ise

İttisâl Yazıyorsam, yazıyorsan, yazıyorsa

Yazıyorsak, yazıyorsanız, yazıyorlarsa

İstikbâl-i şartî

İnfisâl Yazacak isem, yazacak isen, yazacak ice

Yazacak isek, yazacak iseniz, yazacaklar ise

İttisâl Yazacaksam, yazacaksan, yazacaksa

Yazacaksak, yazacaksınız, yazacaklarsa

163

Muzâri'i şartî

İnfisâl Yazar isem, yazar isen, yazar ise

Yazar isek, yazar iseniz, yazarlar ise

İttisâl Yazarsam, yazarsan, yazarsa

Yazarsak, yazarsanız, yazarlarsa

Vücûbî-i şartî

İnfisâl Yazmalı isem, yazmalı isen, yazmalı ise

Yazmalı isek, yazmalı iseniz, yazmalılar ise

İttisâl Yazmalıysam, yazmalıysan, yazmalıysa

Yazmalıysak, yazmalıysanız, yazmalıysalar

İltizâmî-i şartî

Bu sîga kâ'ideye muvâfık olmayıp şu:

Yazsam, yazsan, yazsa

Yazsak, yazsanız, yazsalar

sûretinde tasrîf olunur.

146- Fâ'ide: İşbu mürekkebâtda ef'âl-i basîta yerine ba'zen münâsib sıfatlar isti'mâl olunarak yine hikâye rivâyet şart fi'illeri hâsıl olur şu:

Güzel idim, güzrl idin, güzel idi hikâyesi

Güzel idik, güzel idiniz, güzel idiler

ve

Güzel imişim, güzel imişsin, güzel imiş rivâyeti

Güzel imişiz, güzel imişsiniz, güzel imişler

164

ve

Er isem, er isen, er ise şartî

Er isek, er iseniz, er iseler

İkinci bâb

Husûsî sîgalar

147- Kelimeleri birbirine güzelce rabta sebep olup emsile-i muttarideleri olmayan sîgalar husûsî sîgalardan ibârettir ki bunlar dahi basît ve mürekkeb olmak üzere iki türlüdür.

Basît olanlarına [rabt sîgaları] ve mürekkeblerine [husûsî mürekkebler] tesmiye olduğundan bir vech-i âtî herbiri başka başka ta'rîf olundu.

Rabt sîgaları

148- Türkî'de kelimatı yek diğerine bir münâsebet-i latîfe ile rabt edip [atfiye, ta'kibiye, ibtidaiye, intihaiye, tevkitiye, hâl terkîbî, sıla] nâmlarıyla yedi sîga vardır ki ehemmiyet-i mahsûsaları cihetle bir vech-i âtî tafsîl olunmuştur.

Sîga-i atfiye

149- Bir fi'ili kendisine rabt edip dâ'imâ ol fi'ilin delâlet ettiği zamân ve ma'nâya ta'alluk eden kelimeye [sîga-i atfiye] denir.

Sîga-i atfiye teşkîli için mâdde-i asliyyenin âhiri sâkin olanlarına (ub) müteharrik olanlarına (yub) ilâve etmek lâzımdır.

165

Sâkinlerde Yazmak - dan - yazıp

Ezmek - “ - ezip

Müteharriklerde Oynamak - “ - oynayıp

Dilemek - “ - dileyip

Okumak - “ - okuyup

kazmak - “ - kazıyıp

Gibidir ki bunlar ibâre arasında:

1- Yazıp bozuyor

2- Uzayıp kalırsa

Sûretlerinde bulunurlar ki bunlardan:

Birincide olan [yazıp] ma'tufu olan [bozuyor] gibi hâl ma'nâsında ya'nî [yazıyor] demektir.

Üçüncüde olan [uzayıp] ma'tufu olan [kalırsa] gibi muzâri' şartı ma'nâsında ya'nî [uzarsa] demektir.

Sîga-i ta'kibiye

150- Mazmûnu mâ'ba'dindeki fi'ilin ta'kîp eylemesine delâlet eden sîgaya [ta'kiye] denir.

Bunun teşkîli mâdde-i asliyyenin âhiri sâkin olanlarda meksûr kılındıktan ve müteharriklerde bir yâ ziyâde etdikten sonra sakîllere [cık] hafîflere [cik] ilâvesiyle olur:

sâkinlerde Yazmak - dan - yazıcık

Ezmek - “ - ezicik

166

Müteharriklerde Uzamak - “ - uzayıcık

Okumak - “ okuyıcık

Gibidir ki ibâre arasında [falân yazısını azıcık okumaya başladı] sûretinde îrâd olunursa da bu kelimeler gerek lisândan gerekse tahrîrden mehcûr olduğundan yalnız a'sâr-ı âtikede görüldüğü zamân bilinmek için tahrîr olundu.

Sîga-i ibtidaîye

151- Fi'ilin ibtidayı vuku'undan hîn-i tekellüme kadar diğer bir fi'ilin ale-d-devam vâkı' olduğunu beyân eden sîgaya denir.

Bunun teşkîli herhangi bir fi'ili iltizâmî müfred gâibin âhirine [lı, liberü, liberi, lidenberu, lidenberi] ilâvesiyle olur.

Yaza - dan - yazılı, yazalıberü, yazalıberi, yazalıdanberu, yazalıdanberi.

Eze - “ - ezeli, ezeliberu, ezeliberi, ezelidenberü, ezelindenberi.

Gibi ki ibâre arasında [bu kitâbı yazalıdanberi başka bir şey yazmadım] ve [derse başlayalıberi bir gün fevt etmedim] sûretinde îrâd olunup dâ'imâ ikinvi fi'ilin devâmını müş'îr olur.

Bunların vavlıları edebiyât-ı cedîdemize muvâfık olmadıklarından artık isti'mâlden sâkıt olmuşlardır binâ'en aleyh onları isti'mâl etmemelidir.

Sîga-i tevkitiye

152- Bir işin vâkı' olması lâzım gelen vakit akîbinde o işin beheme hâl vukû' bulacağını beyân eden sîgaya [tevkitiye] denir.

Sûret-i teşkîli mâzî-i şühûdî cem'-i mütেকelliminin âhirine feth-i cim-i fârisî ile [çe] ilâvesinden ibarettir.

167

Yazdık - dan - yazdıkça

Ezdik - “ - ezdikçe

Okuduk - “ - okudukça

Oynadık - “ - oynadıkça

Gibi ki terkîb arasında [dikkatli yazdıkça yazın güzelleşir] sûretinde vâkı' olur.

Sîga-i intihâ' iye

153- Bir fi'ilin nihâyet bulduğuna delâlet eden sîgaya [intihâ' iye] denir sûret-i teşkîli mâdde-i asliyyenin âhiri sâkin olanlarda meksûr kılındıktan müteharrik olanlara bir yâ getirdikten sonra [ınca, incadek, incayakadar, incayadeğin] ilâvesiyle olur.

Sâkinlerde Yazmak - dan - yazınca, yazıncayadek

Ezmek - “ - ezince, ezinceyadek

ezinceyekadar, ezinceyedeğin

Müteharrik Uzamak - “ - uzayınca, uzayıncayadek

uzayıncaya kadar, uzayıncaya değin

Okumak - “ - okuyunca, okuyuncayadek

okuyuncaya kadar, okuyuncayadeğin

Gibi ki bunun tarz-ı cedîd-i edebimizde [dek ve değin] lileri isti'mâlden sâkıt olmuşlardır.

Hâl terkîbî sîgası

154- Fâ'ilin icrâyı fi'ilde mübîn olduğu sıfatı bildiren sîgaya [hâl terkîbî] tesmiye olunur.

168

Bunun sûret-i teşkîl fi'ili iltizâmî müfred gâibin âhirine sakîllerde [rak] hafiflerde [rek] ilâvesinden ibâettir..

Yaza - dan - yazarak

İde - “ - iderek

Kala - “ - kalarak

Ağlaya - “ - ağlayarak

Gibi ise de ba'zen yek diğerine münâsebeti olan iki fi'ili iltizâmî müfred gâ'ibleri yan yana îrâd olunarak bilâ edât hâl terkîbî ma'nâsını verir.

Düşe kalka geldi

Sıçraya sıçraya geldi

Terkîblerinde vâkı' [düşe kalka] ve [sıçraya sıçraya] sözleri gibi.

Sîga-i sıla

155- Mâzi-i şühûdî cem'-i mütekellimi ile istikbâl müfred gâ'ibin masdar ve sıfat ma'nâsında isti'mâlini mübin olan sîgaya [sıla] denir.

Bunun teşkîli besâ'it mürekkebâtından olduğuna göre iki nev'dir.

Besâ'itden olanlar- Mâzî-i şühûdînin cem'-i mütekellimi ile istikbâlin müfred gâ'ibi âhirleri meksûr kılınıp alâmet olarak mâzide harfi âhirin evveline ve âhirine birer yâ ve muzâri'de yalnız âhirine bir yâ getirmekle hâsıl olur:

Mâzîden Yazdık – dan – yazdığı

Ezdik - “ - ezdiği

Muzâri'den Yazacak - “ - yazacağı

Ezecek - “ - ezeceği

169

Gibi ki bunların cem'i câ'iz olduğu misillü zamâ'ir-i izâfiye olup o sûretle tasrîf olunurlar fakat bu hâlde âhirlerindeki yalar hazf olunur.

Mâzîde Yazdığım, yazdığın, yazdığı

Yazdığımız, yazdığınız, yazdıkları

Muzâri'de Yazacağım, yazacağın, yazacağı

Yazacağımız, yazacağınız, yazacakları... gibi

Mürekkebin olan sılalar- Mürekkebât-ı âhmeden [bilmek, vermek] ile olan masdar-ı basîtte i'tibâr olunarak

[yazabildiği, yazıverdiği, yazı yazdığı]

sûretlerinde teşekkül ettiği misillü [idüğü, olduğu, bulunduğu, olacağı, bulunacağı] sılaları ile bir masdarın âhiline [da-de] ilâve ve ba'dehu bunlar katılarak [kesmekte idüğü, çalmakta olduğu, alma bulunduğu, yazmakta olacağı, yazılmakta bulunacağı] gibi mürekkebin sılalar hâsıl olur.

Husûsî mürekkebler

156- Türkçede husûsî olarak iki mürekkebin sîga vardır ki bunlara [müfacee] ve [istikrâr] sîgaları ta'bîr olunurlar.

Sîga-i müfacee

157- Ansızın ma'nâsını müş'ir olarak [çıkmaq] masdarının iltizâmî müfred gâ'ibiyle gelmek mâddesinden tereküb eden [çıkma geldi] kelime-i mürekkebesinden ibârettir.

İstikrâr sîgası

158- Kendisinde istikrâr ma'nâsı olarak ba'zı iltizâmî müfred

170

gâ'ibleriyle [kalmak] mâddesinden tereküb ederek mâzî ve emir sîgalarını teşkil ederler.

Mâzî-i şühûdî

Dona kaldım, dona kaldın, dona kaldı

Dona kaldık, dona kaldınız, dona kaldılar

ve

Bakakaldım, bakakaldın, bakakaldı

Bakakaldık, bakakaldınız, bakakaldılar

Mâzî-i naklî

Uyuyakalmışım, uyuyakalmışsın, uyuyakalmış

Uyuyakalmışız, uyuyakalmışsınız, uyuyakalmışlar

Emri hâzır

Bakakal, bakakalın, bakakalınız

Bakakalsın, bakakalsınlar... gibi.

Bâb-ı sâlis

{Fer-i evvel}

159- Masdarlardan isim ve sıfat ma'nâlarını mübîn olmak üzere teşkîl edilen sîgalara fer-i fi'îl denir ki bunlar [sıfat-ı müştaka] ve [esmâ-i müştaka] nâmlarıyla iki nev' olduklarından bir vec-i âtî ayrı ayrı nev'lerle tasrîf olundular.

171

Nev'-i evvel

{Sıfât-ı müştaka}

160- Fi'ilden müştak olan sıfatlara [ism-i fâ'îl, ism-i mef'ul, mübâlâğa-i fâ'îl, sıfat-ı müşebbehe] nâmlarıyla dört takım kelimededen ibârettir.

İsm-i fâ'îl

161- Ma'nâyı masdarı ile muttasıf olan ya'nî hadesin fâ'ilini bildiren kelimelere [ism-i fâ'il] denir.

Bunun teşkîli için mâdde-i asliyyenin âhiri müteharrik olanlarından sakîllere [yan] hafiflere [yen] ve âhiri sâkin olanlardan sakîllere [ân] ve hafiflere yalnız bir nun-u sakîne ilâve etmek lâzımdır.

Müteharriklerde Okumak - dan - okuyan

Dilemek - “ - dileyen

Sâkinlerde Kırmak - “ - kıran

Ezmek - “ - ezen

Gibidir ancak ism-i fâ'il bir adama sıfat mahsûs olur bir nev' kar ve kesre (ya da kâru kesre) veyâhud bir sa'nata ihtisâs beyân ederse ol vakit mâdde-i asliyyenin âhiri müteharrik olanlarına [yici] ve sâkin olanlarına [ici] ilâve olunur.

Sâkinlerde Okumak – dan – okuyucu

Bilemek - “ - bileyici

Müteharriklerde Yazmak - “ - yazıcı

Kesmek - “ - kesic

172

İşbu ism-i fâ'iller Türkçe usûlüyle cem'lendiklerinde gibi zamâ'ir-i izâfiye dahi olurlar.

Okuyanlar, yazarlar, yazıcılar

ve

Okuyanın, okuyanın, okuyan

Okuyamız, okuyanız, okuyanlar

ve

Okuyucuyum, okuyucun, okuyucusu

Okuyucumuz, okuyucunuz, okuyucuları... gibi

162- Ma'nâyı masdarı ile muttasıf olan mef'ûle ya'nî hadesin ta'alluk ettiği şeye sıfat olan kelimelere [ism-i mef'ûl] denir.

Bunun teşkîli tıpkı ism-i fâ'il gibi ise de ism-i fâ'il ma'lûmlardan bu ism-i mef'ûl mechûllerden yapılır binâ'en aleyh mechûlü olmayan fi'illerin ism-i mef'ûlü yoktur.

Yazılmak - dan - yazılan

Kesilmek - “ - kesilen

Urulmak - “ -urulan

Okumak - “ - okuyan

Gibidir ancak ba'zı kere mechûlün mâzî-i naklî müfred gâ'ibi ile ba'zı masdar-ı tahfifler dahi ism-i mef'ûl gibi isti'mâl olunurlar.

Yazılmış kâğıt

Bozulmuş yazı 1

Yazma kitâp

Basma kitâp 2... gibi.

173

Ba'zı kere edât masdarın yerine (lı,lu) gelerek ism-i mef'ûl olur.

Kapamak - dan - kapalı

Asmak - “ - asılı

Saklamak - “ - saklı... gibi.

Mübâlâğa-i fâ'il

163- Fâ'ilde mübâlâğa ma'nâsını veren kelimelere [mübâlâğa-i fâ'il] denir ki masdardan muttariden gelmeyip ba'zı masdarlardan gelir ve gelenlerden de mâdde-i

asliyyenin âhirine âhenk lisâna tebean [ken, gen, kan, gan, geç, giç, gaç, giç]
ilâvesiyle olur.

Anırmak - dan - anırgan

Alışmak - “ - alışkan

Çalışmak - “ - çalışkan

Şaşırmak - “ - şaşırgan

Sakınmak - “ - sakırgan

Savurmak - “ - savurgan

Dalmak - “ - dalgıç

Yapışmak - “ - yapışkan

Yanılmak - “ - yanılğan

Isırmak - “ - ısırgan

Sırtmak - “ - sırtğan

Sıkılmak - “ - sıkılğan

Sıvışmak - “ - sıvışkan

İşitmek - “ - işitgen

174

Çekişmek - den - çekişgen

Bilmek - “ - bilgeç

Döğmek - “ - dövüşgen

Süzmeç - “ - süzgeç

Yüzmeç - “ - yüzgeç

Üşenmeç - “ - üşengen

Utanmak - “ - utangaç

Sokulmak - “ - sokulgaç

Solumak - “ - solugan

Dolanmak - “ - dolangaç

Usanmak - “ - usangan

Unutmak - “ - unutgan... gibi.

Sıfat-ı müşebbehe

164- Bir vasfın bir zâtda veyâ bir şeyde sâbit olup devâm üzere bulunduğunu beyân eden sîgaya [sıfat-ı müşebbehe] denir.

Bu sîga dahi mübâlâğa gibi her fi’ilden müştak olmazsa da ekserîsinden yapılabilir ve bu da esâsen üç vecihle olur.

Vech-i evvel- Mâdde-i asliyyenin âhiri müteharrik olan ba’zı masdarlardan yalnız edât masdarın mimi hazf etmekle olur.

Acımak - dan - acık

Adamak - “ - adak

Aksamak - “ - aksak

Islamak - “ - ıslak

175

Fırlamak - “ - fırlak

İstemek - “ - istek

İşlemek - “ - işlek

Dilemek - “ - dilek

Çürümek - “ - çürük

YürümeK - “ - yürük

Oynamak - “ - oynak

Soğumak - “ - soğuk

Uğramak - “ - uğrak

Budamak - “ - budak

Bunamak - “ - bunak... gibi.

Vech-i sâni- Mâdde-i asliyye nin âhiri sâkin olanlarda masdar miminin yerine bir yâ veyâhud vav getirmektir.

Açmak - dan - açık

Artmak - “ - artık

Asmak - “ - asık

Akmak - “ - akık

Almak - “ - alık

Ayırmak - “ - ayırık

Aymak - “ - ayık

Batmak - “ - batık

Barışmak - “ - barışık

Basmak - “ - basık

176

Çatmak - dan - çatık

Çalmak - “ - çalık

Danışmak - “ - danışık

Sapmak - “ - sapık

- Saçmak - “ - saçık
- Sarmak - “ - sarık
- Katmak - “ - katık
- Kaçmak - “ - kaçık
- Kasmak - “ - kasık
- Kamaşmak - “ - kamaşık
- Yarmak - “ - yarık
- Yanmak - “ - yanık
- Deşmek - “ - deşik
- Değişmek - “ - değişik
- SerpmeK - “ - serpik
- Geçmek - “ - geçik
- Germek - “ - gerik
- Kesmek - “ - kesik
- Sırmak - “ - sırık
- Kırpmak - “ - kırpık
- Kırmak - “ - kırık
- Kızarmak - “ - kızarık
- Kısmak - “ - kısık
- Yılışmak - “ - yılışık

177

Bitişmek - den - bitişik

Şişmek - “ - şişik

Yıkmak - “ - yıkık

Örtmek - den - örtük

Dökmek - “ - dökük

Düşmek - “ - düşük

SüzmeK - “ - süzük

Oymak - “ - oyuk

Bozmak - “ - bozuk

Boğmak - “ - boğuk

Solmak - “ - soluk

Donmak - “ - donuk

Kopmak - “ - kopuk

Yolmak - “ - yoluk

Tutmak - “ - tutuk

Durmak - “ - duruk

Yummak - “ - yumuk... gibi.

Vech-i sâlis- Ba’zı masdarların edât masdarlarını hafflerde [kün, gün, kin, gin] ve sakîllerde [nun, kın, gun, gın] sûretlerine kalb etmektir.

1 DüzmeK- den - düzgün

Sürmek - “ - sürgün

SüzmeK - “ - süzgün

178

2 Bitmek - den - bitgin

- Pişmek - “ - pişgin
- Şişmek - “ - şişgin
- Geçmek - “ - geçgin
- 3 Ezmek - “ - ezgin
- Bezmek - “ - bezgin
- Germek - “ - gergin
- 4 Coşmak - “ - coşkun
- Aşmak - “ - aşkın
- Taşmak - “ - taşkın
- Çatmak - “ - çatkın
- 5 Olmak - “ - olgun
- Yormak - “ - yorgun
- Bozmak - “ - bozgun
- Solmak - “ - solgun
- Dolmak - “ - dolgun
- Durmak - “ - durgun
- 6 Salmak - “ - salgın
- [Baymak] - “ - baygın
- Yaymak - “ - yaygın
- Yanmak - “ - yangın
- Kızmak - “ - kızgın
- Yılmak - “ - yılgın

Dalmak - “ - dalgın

Şaşmak - “ - şaşgın

179

Gibi ki bunlardan ba’zıları ve ez-cümle [baygın, çılgın, kızgın, yılgın, dalgın, şaşkın] kelimeleri mübâlâğa-i fâ’il nev’inden dahi ad olunurlar.

165- Fâ’ide: Cevdet Paşa Hazretlerinin Tarz-ı cedîd-i kavâ'id-i osmâniyyesinde muharrer olan fıkra-i âtiye şâyân mütâla’a mevâddan olmağla aynen derc olundu. Şöyle ki:

[Sıfat-ı müşebbeheler fi’il-i lâzımdan müştak olurlarsa fâ’ilin vasfı olup ism-i fâ’ile benzerler eğer fi’il müte’âdîden müştak olursa mef’ûlün vasfı olup ism-i mef’ûle benzerler fakat ism-i fâ’il ile ism-i mef’ûl hudûsa ve sıfat-ı müşebbeheler sübûta delâlet ederler.

Meselâ: Falân yerde ürken hayvân ve kırılan araba denildikde ürken ism-i fâ’ili ile kırılan ism-i mef’ûlü ürkmek ve kırılmak fi’illerinin husûs ve vukû’una delâlet eder amma ürkek hayvân ve kırık araba denildikde ürkeklik hayvânda ve kırıklık arabada birer sıfat-ı sâbite ve müstemirre olduğu sâbit olur.]

Nev’i sâni

Esmâ-i müştaka

166- Masdarlardan müştak olan isimler [ism-i mekân, ism-i zamân, ism-i âlet] denilen üç sîga olup bir vech-i âtî beyân olunurlar.

İsm-i mekân

167- Bir fi’ilin vukû’u mekânını bildirmek üzere ol fi’ilden müştak olan isimlere [ism-i mekân] denir.

180

Sûret iştikâkı edât masdarı [ak] sûretine tahvîlden ibârettir fakat bittabi’ her masdarda ism-i mekân olamayacağından kâ’ideten gelenler âtîde yazılmıştır.

Batmak - dan - batak

Kaynamak - “ - kaynak

Yatmak - “ - yatak

Yaylamak - “ - yaylak

Kışlamak - “ - kışlak

Otlamak - “ - otlak

Oturmak - “ - oturak

Durmak - “ - durak

Konmak - “ - konak... gibi.

İsm-i zamân

168- Bir fi'ilin vukû'u zamânını bildirmek üzere ol fi'ilden yapılan kelimeye [ism-i zamân] denir.

Sûret teşkîli ism-i fâ'il ism-i mef'ûl ile mâzî-i naklî cem'-i mütekellimi âhirine bir [de] ilâvesinden ibârettir.

İsm-i fâ'ilden - Yazanda, çalanda, geçende, gelende

İsm-i mef'ûlden - Yazılında, çalınanda, kırılında, bozulanda

Mâzîden - Yazdıkda, çaldıkda, geçdikde, geldikde

Gibidir ki bunların ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûlden müştak olanları içinde [geçende] lafzından ma'dası mehcûr olup ara sıra mâzî cem' mütekelliminden olanları isti'mâl olunur.

181

İsm-i âlet

169- Bir fi'ilde müsta'mel âlete delâlet etmek üzere ol fi'ilden müştak olan kelimeye [ism-i âlet] denir.

Bu dahi diğlerleri gibi bittabi' her masdardan gelmez ise de gelenlerden edât-ı masdarın yerine [kef, kaf, ki, gi, k1, g1] ilâvesiyle olur:

- 1 Esnemek -den - esnek
Elemek - “ -elek
Döşemek - “ - döşek
- 2 Taramak - “ - tarak
- 3 Kesmek - “ - kesik
- 4 Sürmek - “ - sürgü
Süzgü - “ - süzğü
- 5 Asmak - “ - askı
Basmak - “ - baskı
- 6 Çalmak - “ - çalgı
Sarmak - “ - sargı... gibi.

170- İşbu esmâ-i müştakadan ism-i mekânlarla ism-i âletler sa'ır isimler gibiler ile cem'lenip zamâ'ir-i izâfiyye dahi olurlar.

İsm-i mekâlarda Yaylağım, yaylağın, yaylağı

Yaylağımız, yaylağınız, yaylakları

İsm-i âletlerde Tarağım, tarağın, tarağı

Tarağımız, tarağınız, tarakları... gibi.

182

171- Türkî masdarlardan hâsıl olan kelimât basîtlerde otuz iki ve mürekkeblerde elli altı nev' olup cümlesini bir arada göstermek ve zabtlarını teshîl etmek için sakîl ve hafif iki masdara göre her birinin birer kelimesi ve fi'llerin gâ'ib sûretlerinden birer tanesi tahrîr olundu.

Masdar-ı mürekkebe

İktidârî

Masdar-ı iktidârî = çalabilmek

İltizâmî-i “ = çalabil

Vücûbî-i “ = çalabilmeli

İstikbâl-i “ = çalabilecek

Hâl “ = çalabiliyor

Muzârî “ = çalabilir

Mâzî-İ naklî “ = çalabilmiş

Mâzî-i şühûdî “ = çalabildi

Ta' cîli

Masdar-ı ta' cîli = çalıvermek

İltizâmî-i “ = çalıvere

Vücûbî-i “ = çalıvermeli

İstikbâl-i “ = çalıverecek

Hâl “ = çalıveriyor

Muzârî “ = çalıverir

Mâzî-İ naklî “ = çalıvermiş

Mâzî-i naklî “ = çalıverdi

183

Ta' lîmî

Masdar-ı ta' lîmî = çalgı çalmak

Emr-i hâzır	“ = çalgı çal
Emr-i gâ’ib	“ = çalgı çalsın
Nehy-i hâzır	“ = çalgı çalma
Neyy-i gâ’ib	“ = çalgı çalmasın
İltizâmî-i	“ = çalgı çala
Vücûbî-i	“ = çalgı çalmalı
İstikbâl-i	“ = çalgı çalacak
Hâl	“ = çalgı çalıyor
Muzâri	“ = çalgı çalar
Mâzî-İ naklî	“ = çalgı çalmış
Mâzî-i şühûdî	“ = çalgı çaldı
Hikâye fi’li	
İltizâmî-i	= çalaydı
Vücûbî-i	= çalmalıydı
İstikbâl-i	= çalacaktı
Hâl	= çalıyordu
Muzâri	= çalardı
Mâzî-İ naklî	= çalmıştı
Mâzî-i şühûdî	= çaldıydı
184	
Rivâyet fi’li	
İltizâmî-i	= çalaymış

Vücûbî-i = çalmalıymış

İstikbâl = çalacakmış

Hâl = çalıvermiş

Mâzî-İ naklî = çalmış imiş

Fi'l-i şartî-i mürekkeb

İltizâmî-i = çalsa

Vücûbî-i = çalmalıysa

İstikbâl = çalacaksa

Hâl = çalıyorsa

Muzârî = çalarsa

Mâzî-İ naklî = çalmış ise

Mâzî-i şühûdî = çaldıysa

Mürekkeb husûsîler

Sîga-i müfacee = çıka geldi

Sîga-i istikrâri = bakakaldı

Mürekkeb-i sıla = çalmakta olduğu... gibi.

4.3. İlm-i Sarf-ı Türkî Eserin Bölümleri

İlk kez Türk isminin verildiği dil bilgisi kitabı olan İlm-i Sarf-ı Türkî'nin ilk basımı birinci meşrutiyet döneminde 1876 yılında olup eser isim, sıfat, zamir, ism-i işaret, mübhemât, mastar, fiil, fer'-i fiil ve edevât olmak üzere dokuz bölümden oluşmaktadır.

Eser 24 yıl sonra tekrar basılmıştır ve bizim çalışmamız eserin bu basımından oluşmaktadır. Her ne kadar 1876 yılında çalışılmış olsa da 1900 yılındaki nüshanın çalışmadığı görülmüş ve içerik olarak diğer nüshadan daha ayrıntılı ve kapsamlı

olması nedeniyle çalışılmasını gerekli kılmıştır. Bu basımında eserin son iki bölümü olan Fer’-i Fi’il ve edevât bölümlerinin yer almadığı görülmektedir. Bu durum şu sözlerle belirtilmektedir: “Kelime: İsim, fi’il, edât olarak üç nev’dir ki edâtlar nahivde beyân olunacaklardan işbu sarf kitâbında isimle fi’il ahvâlinden bahs olunmuştur binâ’en aleyh işbu kitâp bu mukaddimededen başka iki makale üzerine tahrîr ve tedvîn olundu.” (İST, 1900, s.16)

1876 yılındaki nüshada 64 sayfa olan eser daha geniş örnekler ve Türkçenin ayrıntılarının verilmesiyle daha da genişletilmiş ve 184 sayfa şeklinde basılmıştır. Eser mukaddime ve iki makale şeklinde bölümlendirilmiş. Besmele ile başlanan eserde mukaddime bölümünde ilk olarak “ Türkçe sözlerin doğru söylenip doğru yazılmaları için bilinmesi lâzım gelen kâideleri ve usulleri ahvâlini bildiren ilme (Sarf-ı Türkî) denir.” (İST, 1900, s.1) sözleri ile Sarf-ı Türkî’nin tanımı yapılmıştır.

Daha sonra hareke, harf, kelime tanımları yapılarak dilimizdeki harf sayısı otuz bir olarak belirtilmiştir. birleşen ve birleşmeyen harfler hakkında bilgi verilerek birleşmeyen harfler alfabetik sıra ile örneklendirilmiştir.

Eserde kelime “Harflerin ictimâ’iyle hâsıl olan ses bir şeye delâlet ederserse ona [lafz-ı mu’teber] denir ki bu da tamâmen ma’nîdâr olur ya olmaz. Eğer tamâmıyla ma’nîdâr olursa Ona [kelime] denir.” şeklinde tanımlanır. Daha sonra ilk makaleye geçilmiş burada isim, sıfat, zamîr, masdar açıklanmış, ikinci makalede ise fi’l açıklanmıştır.

4.4. İsim Bölümünün İçeriği

Birinci makale isim başlığı altında mazharât, muzmerât, mübhemât, kinâyat, ism-i ma’nâ olarak beş bâb şeklinde oluşturulmuştur. İlk olarak isimin tanımı. “Zamândan mücerred olarak müstakil bir ma’nâyâ delâlet eden kelimeye [isim] denir” (İST, 1900, s.17) şeklinde yapılarak birinci bâb olan mazharât bölümüne geçilir.

Bu bölümde “Mevzû olduğu ma’nâyâ bilâ vâsita ve açıktan açığa delâlet eden isme [ism-i mazhar] denir.” (İST, 1900, s.17) şekilde mazharâtın tanımı yapılarak ism-i câmid ve ism-i müştak kavramlarından kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca bölümde esmâ-i câmidten bahsedileceği belirtilmiştir. Bölümde ism-i ilim, ism-i cins, ism-i mekân,

ism-i zamân , ism-i tasgîr, ism-i âlet ve sıfatın ayrı ayrı başlıklar halinde tanımı yapılmıştır.

İsm-i ilimler, “Eşhâs ve eşyâdan bir ferd-i mu’ayyen delâlet eden isme [ilim] denir nitekim: [İbrahim, İstanbul, Fırat] sözlerinden İbrahim insânlardan birinin İstanbul şehirlerden birinin ve Fırat ırmaklardan birinin olup bunlar söylendikde hâtıra başka şey gelmeyip mutlakâ müsemmaları olan şeyler anlaşılır.”(İST, 1900, s.18) şeklinde tanımı yapılırken ism-i cinsler “Efrâd-ı kesireyi ifâde eden isimlere [ism-i cins] denir” tanımlanmıştır.

Burada ism-i âm ve ism-i hâs adlandırmalarının kullanılmamasının nedenine dikkat çekerek ihtâr-ı mühim başlığıyla şu şekilde belirtilmiştir “İhtâr-ı mühim: B’azı lisânlarla bizim mü’elliflerin ba’zılarının eserlerinde ism-i cinslere [ism-i Âm] ve ism-i ilimlere [ism-i Hâs] denilmiş ise de bu ta’bîrlere göre hem hayvân hem insân kelimeleri ism-i âm olup hâlbuki insân hayvân da dahil olduğundan mübtedilerce defâten insân hayvâna nisbetle hâs zan olunmakta ve bu husûs (hayvân, kuş) ve (nebât, çemen. Çiçek) ve emsâli kelimelerde de olmakta idüğünden bu müşkilâtı def’ etmek ve Müdakki-i A’zam (İmam sibeveyh) hazretlerinin Kavli-i Muhikkânesi eserinde bulunmak üzere biz kitâbımızda âm hâs sözlerini terk ile (ism-i ilim ve ism-i cins) ta’bîrlerini ihtiyâr eyledik” (İST, 1900, s.19)

Daha sonra “İsm-i cinslerin bi tanesine (müfred) ve birden ziyâdesine (cem’) denir ve Türkçede bir müfredi cem’ yapmak için fetha-i lam ile âhirine bir [lar] getirilir.” (İST, 1900, s.19) Şeklinde müfred ve cem’ tanımlanmış ve

Müfred	Cem’
Kuş	Kuşlar
Ada	Adalar
Irmak	Irmaklar... gibi.” (İST, 1900, s.20)

Şeklinde örneklendirilerek nasıl yapıldığı belirtilmiştir. İsmi mekanlar başlığında önce tanımı yapılmı daha sonra aslî olanlar “İsm-i cinslerden [ev, yuva, kümes, saray, köşk, kulübe, kule] gibi doğrudan doğruya bir mekân ifâde eden kelimelerdir” (İST, 1900, s.20) şeklinde tanımlanmış ve isimlerden olanlar ise “İsm-i cinslerin

hafif harekeli olanlarının âhirlerine kesr-i lam ile [lik] ve sakîl harekelilerin âhirine yine kesr-i lam ile [lık] ilâvesiyle yapılır.” şeklinde belirtilerek

1 çiçek – den – çiçeklik

kül - “ - küllük

2 çalı - “ - çalılık

Kuş - “ - kuşluk

gibi ise de lisân- ı Osmânide müsta'mel Arabî ve Fârisî kelimeleriyle diğer ba'zı isimlerde hem hafif hem sakîl hareke olduğundan ol vakit son harekeye i'tibâr olunur ya'nî ism-i mekân yapılacak kelimenin son harekesi sakîl ise (lık) hafif ise (lik) getirilir.

mezâr - dan - mezârlık

kandîl - “ - kandîllik ... gibi. (İST, 1900, s.20-21) şeklinde açıklanmıştır.

İsm-i zamânlar başlığında ise ism-i zamânın tanımı yapılmış ve aslî olanlar örneklendirilerek cem' halleri örneklendirilmiştir.

Ardından ism-i tasgir bölümüne geçilmiş ve bunların dört şekilde yapıldığı belirtilerek o dört yapılış şekli aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

“Birincisi - Âhirinde kaf ile kef bulunmayan isimlerin hafif harekelilerinin âhirine kesr-i cim ile (cik) ve sakîl harekeli olanlarının âhirine (cık) ilâve etmektir.

1 dere - den - derecik

kedi - “ - kedicik

2 oda - “ - odacık

kadın - “ - kadıncık... gibi.

ikincisi - Âhirinde kaf ve kef olmayan isimlerin harekâtı hem hafif hem sakîl ise son harekeye göre amel etmektir ya'nî son hareke hafif ise (cik) sakîl ise (cık) ilâve etmektir.

kandîl - den - kandîlcik

limon - “ - limoncuk... gibi.

Üçüncüsü - İsim heceden ibâret ise harekesi hafif olunca feth-i cim ve kesr-i kef ile (ceğiz) ve harekesi sakîl ise (cağız) ilâve olunur.

ev - den - evceğiz

yer - “ - yerceğiz

1 köy - “ - köyceğiz

söz - “ - sözceğiz

kız - “ - kızcağız

2 kuş - “ - kuşcağız

dal - “ - dalcağız... gibi.

dördüncüsü - İsmiñ âhirinde kaf veyâ kef bulunursa edât tasgîrden ol evvel kaf ve kef hazf olunmaktadır

1 döşek - den - döşecik

eşek - “ - eşecik

2 dudak - “ - dudacık

kulak - “ - kulacık... gibi.” (İST, 1900, s.22-23)

sonrasında ism-i alet’in kısaca tanımı yapılarak aslî olanlar örneklendirilmiştir ve bu bölümde geniş şekilde yer verilen sıfat bölümüne geçilmiştir. Sıfat’ın tanımı kısaca yapıp üç fasıl şeklinde açıklaması yapılmıştır. İlk fasılda sıfat-ı asliyye açıklanmış, ikinci fasılda sıfat-ı nisbiyye “İsimlerin âhirlerine [ce, ci, lü, li, msi, deş, lik, luk] edâtlarının ilâvesiyle nisbet ma’nâsını mutazammın olarak yapılan sıfatlardır” (İST, 1900, s.26) şeklinde tanımlanmış ve “ce, ci, lü, li, msi, deş, lik, luk” edâtları tek tek örneklendirilmiştir.

Ayrıca bu fasılda “ İhtâr-ı mühim: Türkçe sıfatlar mevsûflarıyla birlikte zikir olunurlarsa mevsûfları cem’ dahi olsa sıfatlar cem’lenmezler fakat mevsûfları cem’ oldukları hâlde mahzûf bulunurlarsa onlara delâlet etmek için sıfatlar isimler gibi cem’lenirler ya’nî

Güzeller gözler güzel gözler
denilmeyip

Karalar kaşlar kara kaşlar

Denir fakat:

Falân siyâh libâslar giyinmiş... yerinde mevsûfun hazfıyla falân siyâhlar giyinmiş... denir.” (İST, 1900, s.28) Şeklinde bu kurala dikkat çekilmiştir.

Üçüncü fasılda ise sıfatların tasgîr, taklîl, tefrît, tafdîl edilmeleri örneklendirilmiştir.

4.5. Muzmerât Bölümünün İçeriği

Eserin 1876 yılındaki basımında başlığı zamîr olan muzmerât başlıklı ikinci bâbda zamirin tanımı merci, muhâtab ve gâ’ib kavramlarıyla açıklanarak şu şekilde belirtilmiştir: “Bir ismin müsemmâsını iş’âr ile ol ismin yerini tutan kelimeye [zamîr] denip yerini tutduğu isme de (merci) ta’bîr olunur [ben, sen, o] sözleri gibi ki (ben) zamîrinin mercii söyleyen adam olup buna mütekellim denir ve (sen) zamîrinin mercii söyleyen adamın karşısında bulunan adamdır ki buna da [muhâtab] denir ve (o) zamîrinin mercii orada mevcût olmayan bir adamdır ki buna da [gâ’ib] tesmiye olunur.” (İST, 1900, s.29- 30)

Tanımdan sonra şahsî, izâfî, nisbî, fi’ili, vasfî olmak üzere beş tür zamir olduğu vurgulanıp bunlar ayrı başlıklar halinde müfred ve cem’ halleri örneklendirilerek açıklanmıştır.

Örnek teşkil etmesi için zamir-i nisbi başlığından bir bölüm;

“ -Âhirlerinde hurûf-ı imlâ bulunan isimlerde misâli -

Müfred mütekellimde - balayım med’üyüm efendiyim bendeyim

“ muhâtabda - balasın med’ûsun efendisin bendesin

“ gâ’ibde - baladır med’ûdur efendidir bendedir

Cem’-i mütakellimde - balayız med’ûyuz efendiyiz bendeyiz

“ muhâtabda - balasınız med’ûsunuz efendisiniz bendesiniz

“ gâ’ibde - baladırlar med’ûlardır efendidirler bendelerdir” (İST, 1900, s.35)

Görülüyor ki eser belirli bir düzen takip edilerek oluşturulmuştur bu da eserin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

4.6. Mübhemât Bölümünün İçeriği

Mübhemât başlıklı üçüncü bâbda ilk olarak ism-i işâretlerin tanımı yapılarak

“ Bu, şu, o - kelimeleri zâta sıfatın gayrı eşyâya

Bura, şura, ora - “ bir mahalle

Böyle, şöyle, öyle - “ sıfat ve hâle işâret içindir yine bunlardan:

Bu, bura, böyle - kelimeleri karîbe

Şu, şura, şöyle - “ mutavassita

O, ora, öyle - “ ba’îde işâret içindir” (İST, 1900, s.37) şeklinde tek tek açıklamaları yapılmıştır.

daha sonra o, bu ve şu kelimelerinin cem ve tasgîr şekillerine yer verilerek ism-i mevsûl tanımı “Mercii olmayan zamîr-i gâ’ib-i şahsîler ile müşârün-ileyhi olmayan ism-i işâretlerin karîne mevzû olanları ile [ol, şol] kelimelerine [ism-i mevsûl] denir.” (İST, 1900, s.37) şeklinde yapılmış ve çok kısa yer vermiş bu durum ise şu şekilde belirtilmiştir;

- “1- İnsâniyyet odur ki ni’met kadrini bile
- 2- Âdet budur ki büyükler meclise herkesten sonra gelir
- 3- Şu söz ki sana denildi pek nâfidir
- 4- Ol ana ki çocuğuna bakmaz ondan ne fâ’ide beklenir

5- Şol çocuk ki pederine âsî olur halka ne yapmaz

gibi ki işbu ism-i mevsûllerin daha ziyâde tafsilâtı nahivle ma'ânî fenlerinde görüleceğinden burada yalnız bu kadarcık bellemek kâfidir.”

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere eser mümkün olduğunda ihtiyaç duyulan bilgileri vermekte gereksiz bilgi vermekten kaçınmaktadır bu da eseri açık ve anlaşılır hale getirmektedir.

4.7. Kinâyât Bölümünün İçeriği

Eserin 1876 yılındaki basımında yer almayan kinâyât başlıklı dördüncü bâb'ta ilk olarak “Kinâye sûretinde bir şahsa veya bir şeye delâlet eden kelimelere [kinâyât] denir” (İST, 1900, s.38) şeklinde tanımlama yapılarak kinâyâtın ism-i tecrîd, kelime-i istifhâm, kelime-i kesret şeklinde olduğu vurgulanmıştır.

İsm-i tecrid bölümünde tanımlanarak ismin hallerine göre şu şekilde çekimi yapılmıştır;

“Müfred mütekellimde - kendim

“ muhâtabda - kendin

“ gâ'ibde - kendisi

Cem'-i mütekellimde - kendimiz

“ muhâtabda - kendiniz

“ gâ'ibde - kendileri... gibi olur.” (İST, 1900, s.39)

Kelime-i istifhâm bölümünde ise kim, ne, kaç ve hangi kelimeleri ayrı şekillerde taşıdıkları anlamlara örnekler verilerek açıklanmıştır. Örnek teşkil etmesi için ne kelimesi

“ İstifhâm- Ne oldu, ne oluyor, ne olacak

İstiğrâk- (ne olursa olsun) ki (her ne olursa olsun) demektir

İbhâm- Ne oldu bilmem” (İST, 1900, s.41)

şeklinde yer verilmiştir. Ayrıca;

“Zamâ’ir-i izâfiyye Zamâ’ir-i nisbiyye

kimimiz kimiz

kiminiz kimsiniz

kimleri kimlerdir... gibi.”(İST, 1900, s.40) şeklinde Zamâ’ir-i izâfiyye

ve Zamâ’ir-i nisbiyye halleri de örneklendirilmiştir.

kelime-i kesret başlıklı bölüme geçilmiştir. Bu bölümde ilk olarak kelime-i kesret’in tanımı yapılarak [neçe] kelimesinin aslının [niçe] olmasına rağmen [neçe] olarak kabul edilmesinin nedeni “[neçe] sözünün aslı [niçe] ise de nasıl ma’nâsına olan [niçe] den tefrîk için üdebâ-yı cedidemiz bunu söylendiği gibi [neçe] sûretini kabûl ettiklerinden böylece yazılmalıdır” (İST, 1900, s.43) şeklinde belirtilerek buraya dikkat çekilmiştir. Ardından konu ile ilgili örnekler verilerek bu bölüm kısaca açıklanmıştır.

Eserde dikkat çeken özelliklerden birisi de fazla örneklere yer vermesi ve konuyla ilgi ayrıntılı bilgilere yer vermesidir.

4.8. Masdar Bölümünün İçeriği

Eserin beşinci bâb’ında tıpkı kinâyât bölümü gibi eserin ilk basımında yer almayıp bu nüshada bulunan ism-i ma’nâ başlığında “medlûl isim nefsiyle kâ’im olmayıp ancak akıl ile idrâk olunursa ol isme [ism-i ma’nâ] denir [gezmek, sevmek, yorulmak, dolmak] gibi ki bunların her biri birer nev-i hadese delâlet edip hades beyân eden fi’illerin cümlesi kendilerinden zuhûr ettiğiinden ıstılâh-ı sarfda [masdar] nâmıyla tesmiye olunurlar. Masdarlar aksâm-ı kelimenin cümlesinden mühim oldukları için bu mebhasda bilhâssa onların ahvâli tasfil olundu.” (İST, 1900, s.43-44) şeklinde kısaca açıklama yapılarak eserde geniş bir şekilde açıklanan masdar başlığına geçilmiştir.

Eserde masdar konusu altı fasıla ayrılarak çeşitli örneklerle oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.”Fenn-i sarfda zât ve zamâna nisbetten biri olarak ma’nâyı hadese mevzû olan kelimeye [masdar] denir.” Şeklinde tanımlanmış ve edât-ı masdar, mâdde-i asliyye, cevher kelime, kısaca açıklanarak örneklendirilmiştir;

“

	masdar	edât-ı masdar	mâdde-i asliyye	cevher kelime
Hafiflerde masdarları delmek	mek	del	dal	lam
ezmek	mek	ez	elif	ze
dimek	mek	di	dal	
denemek	mek	dene	dal	nun
Sakîllerde masdarları kazımak	mak	kazı	kaf	ze
varmak	mak	var	vav	ra
dalamak	mak	dala	tı	lam
bunamak	mak	buna	be	nun”

(İST, 1900, s.45)

Ardından bu bölümde yazar birinci usul ve ikinci usul başlıkları ile masdarların nasıl yapıldığını anlatmış;

“Birinci usûl- Ahenk kâ’idesine tevfiik-i mu’âmele için mâdde-i asliyyenin harekesi hafif olanlarına [mek] ve sakîl olanlarına [mak] edâtını komak lâzımdır

Düzlemek, oturmak... gibi.

İkinci usûl- İmlâyı mazbût kılmak ve sühûletle okutup iltibâsattan kurtarmak için mâdde-i asliyyenin âhiri sâkin olanlarda doğrudan doğruya ve müteharrik olup da fetha-i hafife olanlarda bir hâ fetha-i sakîle olanlarda bir elif ve kesre olanlarda bir yâ ve zamme olanlarda bir vav ilâve ettikten sonra edât masdarı getirmek lâzımdır

1 süzmek, konmak

2 türemek, bilemek

oynamak, bunamak

3 erimek

ağrımak, tanımak

4 sürümek, ürümek

kurumak, ulumak... gibi.”

Görülüyor ki eserde yalnızca kurallar maddeler halinde verilmemiş bu kurallar yapılış yöntemleri ile verilmiş ve ardından yapılan örneklendirmelerle ile bu kuralların anlaşılır olması amaçlanmıştır. Masdarlarda [müte’addî, lâzım] – [âmm, hâs] – [müsbet, menfî] – [ma’lûm, mechûl] – [mutâva’at, şirket] hâlleri olmak üzere beş hâl olduğuna dikkat çekilmiş ve masdar bâbını altı fasıl şeklinde oluşturulduğu söylenerek birinci fasıl olan müte’addî, lâzım başlıklı fasıla geçilmiştir.

“Fâ’ilin fi’li mef’ûlün bihe tecâvüz eder ya’nî fâ’ilden sâdır olan hades-i âhire te’sîr eylerse ona [müte’addî] eğer fâ’ilin fi’li mef’ûlün bihe tecâcüz etmez ya’nî hades fâ’ilin nefsinde kalırsa ona da [lâzım] denir.” (İST, 1900, s.46) olarak tanımlanarak aslı ve kıyâsî olarak ikişer nev’ oldukları belirtilmiştir.

Müte’addî-i kıyâsî’nin lâzım aslılardan veyâ isimlerle bazı sıfatlardan yaptığı söylenerek ”Lâzım aslılardan müte’addî yapmakta kâ’ide budur ki cevher kelime bir harften ibâret ise mâdde-i aslîyenin âhirine (dir) ve bir harften ziyâde olduğu ve âhiri müteharrik bulunduğu hâlde bir (ta) ve sâkin olduğu sûrette (dir) ilhâk olunur ve eğer mezkûr harf âhir sâkin (ra ile lam) olursa yine (ta) ilâve olunur” (İST, 1900, s.49) şeklinde nasıl yapılacağı belirtilerek örneklendirilmiştir.

Daha sonra fâ’ide şeklinde bir madde olarak konu hakkında hakkında Cevdet Paşa Hazretleri kavâ’id-i osmâniyye nâm eser-i âlilerinde oldukça önemli olduğu belirtilen bu kısım:

“[Şâz olarak dir yerine ta ile akmak - dan - akıtmak

sapmak - “ - sapıtmak

sarkmak - “ - sarkıtmak

korkmak - “ - korkutmak

denildiği gibi [kalkmak] kelimesinin müte'addîsinde hazf-i kaf ile [kaldırmak] denip [emmek] müte'addîsinde dahi bir kâ'ide [emdirmek] denildiği misillü [emzirmek] dahi denir. Ve zîrdeki kelimelerde edât-ı ta'diye olan (dır) ın dalı hazf olunur.” (İST, 1900, s.50) şeklinde aktarılarak örneklendirilmiştir. Bu da eserde başka kaynaklardan da faydalanılarak kapsamlı bir dil bilgisi kitabı oluşturulmak amaçlandığını göstermektedir.

Müte'addî-i kıyâsîlerin derecelendirmesinde bir ta ilavesi ile yapıldığı (İST, 1900, s.51) belirtilerek isimlerden Müte'addî-i masdarın nasıl yapıldığı “hafif olanların âhirlerine [le] sakîlleri âhirine [lâ] ilâvesinden sonra hafiflere mek ve sakîllere mak edâtını getirmekten ibârettir” (İST, 1900, s.52) olarak açıklanmış ayrıca bu şekilde yapılan masdarlara “masdar ismi” de denildiği belirtilmiştir (İST, 1900, s.52).

Sıfatlardan yapılan Müte'addî-i masdarların ise önceki beyan edilen şekillerle aynı olduğu söylenerek bunların da [masdar-ı vasfî] olarak adlandırıldığı söylenerek;

“Yeşil - “ - yeşillemek

Pek - “ - peklemek

Alaca - “ - alacalamak

Kara - “ - karalamak... gibi.” (İST, 1900, s.52) Şeklinde örnekler verilmiştir. Böylece Müte'addî konusu tamamlanmış lazîm konusuna geçilmiş. İlk olarak aslî ve kıyâsî halleri tanımlanmıştır.

Ardından - İsm-i zamân-ı aslîlerden masdar-ı lâzım yapılması anlatılmış bunların da bir çeşit [masdar ismi] olduklarına değinilmiştir. “ Esmâ-i esvât dan yapılan masdar-ı lâzım ise iki usûl olarak birincisi: Esmâ-i esvât senâ-i iseler ism-i zamânlarda olduğu gibi olur ikincisi ise Esmâ-i esvât senâ-iden ziyâde iseler hafiflere (de) sakîllere (da) ilâvesi ve ba'dehu edât-ı masdarın ilhâkıyla olur” (İST, 1900, s.53) şeklinde açıklanmıştır. Daha sonra bazı sıfatlardan masdar-ı lâzım yapmakta üç usûl olduğuna dikkat çekilerek bunlar şu şekilde:

“Birincisi: Ahiri müteharrik olan sıfatlara bir lâm-ı sâkine ve âhiri sâkin olan sıfatların hafiflerine (le) ve sakîllere (la) ilâvesinden sonra edât-ı masdarın ilhâkıyla olanlardır

İkincisi: âhiri sâkin olan olan sıfatların son harfleri (kaf, kef) olursa bunlar ya'nî kaf ile kef hazf olunduktan ve yalnız lâm-ı sâkine ilâve olunup üst tarafı harekelendikten ve edât-ı masdar ilhâk olunduktan sonra olanlardır

Üçüncüsü: İkinci üçüncü harfleri (ra) olan sıfatlarda lâm-ı sâkine yerine (ar) ilâve olunup ve sıfatta radan sonra bir harf var ise hazf edilip edât-ı masdarın ilhâkıyla olanlardır” (İST, 1900, s.54-55)

Açıklanmış ve örneklendirilmiştir ve ikinci fasıla geçilerek bu fasılda masdar-ı âmm ve masdar-ı hâs'a kısaca değinilerek müsbet ve menfi konularının işlendiği üçüncü fasıla geçilmiştir. bu konular anlatılırken

- “ Ma'lûm Mechûl
1. yazmak yazılmak
çözmek çözülmek
 2. bilmek bilinmek
kılmak kılınmak
 3. aramak aranmak
demek denmek
 4. istemek istenmek

bilemek bilenmek” (İST, 1900, s.57) gibi örnekler verilerek konu daha açık hale getirilmiştir.

Mutâva'at şirket başlıklı beşinci fasılda ise “Fâ'il hadesi kabûl eder ya'nî fi'ilin te'sîrini fâ'il kabûl ederse ona [mutâva'at] ve eğer bir hadesde birden ziyâde fâ'il bulunursa ona [müşâreket] denir. [didinmek, kaşınmak] masdarları mutâva'at ve [çekişmek, ağlaşmak] masdarları dahi müşâreketir.” (İST, 1900, s.58) şeklinde kısaca tanımı yapılarak örnekler verilmiştir.

Masdar bölümünde en ayrıntılı şekilde anlatılan bölüm olan altıncı fasıl masdarlara müte'allik ma'lûmât-ı mühimme bölümüne geçilir bu bölüm masdar te'kîdi, masdar

tahfifi, hâsıl-ı masdar, ism-i masdar, isim fi'lî olmak üzere beş başlıkta incelenmiştir.

İlk olarak masdar te'kîdi başlığında masdar te'kîdinin “Aslî masdarların âhirlerine kesre-i lâm ile hafiflerde (lik) sakîllerde (lık) ilâve olunarak ma'nâyı masdariyi mü'ekked bir kelime hâsıl olur ki ona [masdar te'kîdi] denip” (İST, 1900, s.62) şeklinde tanımı yapıp cem' edilmedikleri fakat mücerred hâliyle isti'mâl olduğu gibi mef'ûlün bih mef'ûlün ileyh ve kelime-i ta'lîl dahi olup âhirine zamâir-i izâfiyye ilâve olduğu belirtilmiştir (İST, 1900, s.62). Masdar tahfifi “Edât-ı masdarların kafla kefini hâya tebdîl ile hâsıl olan kelimeye [masdar tahfifi] denip cem'lenirler ve mef'ûlün bih oldukları gibi zamâ'ir-i izafiyye dahi alırlar” (İST, 1900, s. 63) şeklinde kısaca açıklanmış.

Bu bölümde fetha-i sakîle ile başlayan yirmi beş, fetha-i hafife ile başlayan 11, kesre-i sakîle ile başlayan 8, kesre-i hafife ile başlayan 4, zamme-i mebsûta ile başlayan 5, zamme-i maksûre ile başlayan 6, zamme-i mufahhame ile başlayanlar 12, zamme-i memdûde ile başlayan 3 örnek anlamları ile birlikte incelenmiştir.

Hâsıl-ı masdar bölümünde “Ma'nâyı masdarının hâlet-i hâriciyesine delâlet eden elfâza [hâsıl-ı masdar] denir ki edât masdarın yerine tahrîk kâ'idesine ri'âyet ma'lûm ve mechûllerin cümlesinde bir şın-ı sâkine ve ba'zı ma'lûmlarda bir mim-i sâkine ve ba'zı nunlu mechûllerde gayn cim veyahud bir cim-i sâkine ilâvesiyle olur” (İST, 1900, s.68) şeklinde kısaca açıklanmış ve mimli olan hâsıl-ı masdarlara on sekiz, Gıç ile olan hâsıl-ı masdarlara dört, Yalnız cimle olan hâsıl-ı masdarlara beş örnek anlamlarıyla birlikte incelenmiştir. Ayrıca hâsıl-ı masdarların şın ve mimlileri cem'lenip zamâ'ir-i izâfiyye dahi aldıkları vurgulanmıştır (İST, 1900, s.70).

Ardından İsm-i fi'lî bölümüne geçilmiş. “Hadesin mütealliki olan şeyin ismine [ism-i fi'lî] denir” (İST, 1900, s.71) olarak tanımlanmış ve “İsm-i fi'lî teşkîl için ma'lûm masdarların edâtını kaldırıp yerine bir [ndi] getirmek lâzımdır” (İST, 1900, s.73) şeklinde yapılaş yöntemi belirtilmiştir. İlk harekesi fetha-i sakîle olan masdarlara 245, ilk harekesi fetha-i hafife olan masdarlara 121, ilk harekesi kesre-i sakile olan masdarlara 67, ilk harekesi kesre-i hafife olan masdarlara 62, ilk harekesi zamme-i mebsûta olan masdarlara 41, ilk harekesi zamme-i maksure olan masdarlara 50, ilk harekesi zamme-i mufahhame olan masdarlara 86 örnek verilerek açıklanmıştır.

4.9. Fi'l Bölümünün İçeriği

Kitabın ikinci makalesinin yer aldığı bu bölüm masdarlar bölümü gibi hacim olarak geniş yer verilen kısımlardandır. Bu bölümde fi'ller ayrıntılı tanımlanarak birçok örnek verilerek oldukça ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.

Fi'l ,“Hem zamâna taálluk hem zâta delâlet eden kelimelere [fi'l] denir” (İST, 1900, s.112) şeklinde tanımlanmıştır. Birinci bâbta ilk olarak “zât-ı f'iller” anlatılmış ardından “fi'l-i vücûbî” ve “fi'il-i istikbâl” tanımlanarak açıklanmış ve mütekellim, muhatab, gâ'ib halleri çekimlenerek birçok örnek verilmiştir.

Sınıf-ı sâni başlığında ise ilk olarak hâle delâlet edenler incelenmiştir. Ardından sınıf-ı sâlis bölümünde hâl istikbâle delâlet edenler açıklanmıştır. Bu bölümde “Türkçede hem hâl hem istikbâle delâlet eder bir fi'il vardır ki buna [fi'l-i muzâri] tesmiye olunur[yazar] gibi ki bundan [yazıyor,yazacak] her ikiside anlaşılır.” (İST, 1900, s.128) açıklaması ile fi'l-i muzâri'ye dikkat ekilmiştir.

Sınıf-ı râbi' bölümünde; mâzî-i şuhudî, mâzî-i naklî kısaca tanımlanarak örneklendirilmiş. Ardından nev'i sâni bölümünde Mürekkeb fi'iller, Fi'ili iktidârî, Fi'il-i ta'cîli bölümleri örneklerle açılarak fi'il-i ta'lîmî “Ma'nâyı fi'ilinin kuvve-i karibeye geldiği iş'âr etmek üzere yazmak masdarının iltizâmî sîgasından başka herhangi bir masdarın iltizâmî müfred gâibiyle mezkûr yazmak masdarının mâzî-i şühûdî ve naklîsinden terkîb edilen iki mâzîye fi'il-i mukârebe denirki bunun başka sigâları olmadığı gibi işbu iki mâzînin yalnız müsbet suretleri olub menfî ve istifhâm cihetleri dahi yoktur ve ma'nâsı dahi azkaldı şöyle oluyordu demekdirki emsilesi bir vechi âfîdir.” (İST, 1900, s.150) şeklinde açıklanmıştır.

Fi'il-i İstimrârî başlıklı kısma geçilmiştir. Üç şekilde olduğu söylenerek “Bir işin devâmını bildirmek üzere istimâl olunan fi'illere [istimrârî] denirki esâsen üç sûrette

Birincisi - Fâ'ilin fi'ilde devâm ve istimrârını mübîn olandır ki herhangi bir iltizâmî müfred gâ'ibiyle [görmek] masdarının mâzî-i şühûdî müfred gâ'ibi ile yâ emri hâzırıyla terkîb edilen sîgalardır [edegördü, edegör, isteyegör] gibi.

İkincisi - Fi'ilin müstakbelde istimrârını müfîd olanlardır ki bunlar ba'zı iltizâmîların müfred gâ'ibiyle [gitmek, durmak] masdarlarının emrî gâ'iblerinden terkîb olunurlar

Yapagitsin, yapagitsinler

Yzadursun, yazadursunlar gibi.

Üçüncüsü – Fi’ilin zamân-ı mâzîden hîn-i tekellüme kadar istimrârını mübîn olandır ki ba’zı iltizâmîlerin müfred gâibiyle [gelmek] masdarının mâzîlerinden [gitmek] masdarının muzârî’inden terkîb olunurlar.” (İST, 1900, s.151) olarak açıklanmıştır.

İ’âne fi’ili tanımlanmış ardından Fi’li-i hikâye-i bölümünde fi’llerin hikaye halleri “Hikâye-i mâzî-i şühûdî, Hikâye-i Naklî Mâzî-i, Hikâye-i Hâl, Hikâye-i İstikbâl, Hikâye-i Muzârî’, Hikâye-i Vücûbî, Hikâye-i iltizâmî,” başlıklarında rivayet halleri ise “Rivâyet-i mâzî-i naklî, Rivâyet-i hâl, Rivâyet-i istikbâl, Rivâyet-i muzârî, Rivâyet-i vücûbî, Rivâyet-i iltizâmî“ başlıklarıyla ayrı ayrı ele alınarak örneklendirilmiştir.

Daha sonra “Fi’il-i şartî” başlıklı bölümüne geçilir. “Besâ’itden birinin mazmûnunu şart tarîkiyle beyân eden fi’illere [şartî] denir.” Şeklinde tanımlanır ve “mâzî-i şühûdî-i şartî, mâzî-i naklî-i şartî, hâl-i şartî, istikbâl-i şartî, muzârî’i şartî, vücûbî-i şartî, iltizâmî-i şartî” hallerine örnekler verilerek açıklanmıştır.

İkinci makalenin ikinci bâbı ise sîgalara ayrılmıştır. İlk olarak basît olanların [rabt sîgaları] ve mürekkeblerin [husûsî mürekkebler] olarak ikiye ayrıldığı ardından rabt sîgalarının [atfîye, ta’kibiye, ibtidaiye, intihaiye, tevkitiye, hâl terkîbî, sıla] nâmlarıyla yedi sîgadan oluştuğu belirtilmiştir. Ayrı başlıklar şeklinde örneklerle açıklanmıştır. Husûsî mürekkebler de [müfacee] ve [istikrâr] sîgaları olarak ikiye ayrıldığı belirtilerek örneklendirilmiştir.

Bâb-ı sâlis başlıklı bölümde ilk olarak İsm-i fâ’il açıklanmıştır. Sonrasında sıra ile mübâlâğa-i fâ’il, sıfat-ı müşebbehe tanımlanarak örneklendirilmiştir. Sıfat-ı müşebbehe konusunun 94 örnek verilerek açıklandığı dikkat çekmektedir.

Nev’i sâni bölümünde “Masdarlardan müştak olan isimler [ism-i mekân, ism-i zamân, ism-i âlet] denilen üç sîga” (İST, 1900, s.179) şeklinde belirtilerek her birine örnekler verilmiştir.

Eserin son bölümü ise “Masdar-ı mürekkebe” bölümüdür. “İktidârî, Ta’cîli, Ta’lîmî, Hikâye fi’li, Rivâyet fi’li, Fi’l-i şartî-i mürekkeb, Mürekkeb husûsîler” başlıklarından oluşmaktadır. Örnek teşkil etmesi için aşağıda bu başlıklardan ikisine yer veriyoruz;

“Rivâyet fi’li

İltizâmî-i = çalaymış

Vücûbî-i = çalmalıymış

İstikbâl = çalacakmış

Hâl = çalıvermiş

Mâzî-i naklî = çalmış imiş

Fi’l-i şartî-i mürekkeb

İltizâmî-i = çalsa

Vücûbî-i = çalmalıysa

İstikbâl = çalacaksa

Hâl = çalıyorsa

Muzâri = çalarsa

Mâzî-İ naklî = çalmış ise” (İST, 1900, s.184)

Bu konularda aynı fiillerde örnekler verilmesi öğrenmeyi kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın sonuçlarına ve bu sonuçlar doğrultusunda önerilere yer verilmiştir. İlgili araştırmalar ile ilişkilendirilebilecek sonuçlara ulaşamadığı için tartışma bölümüne yer verilmemiştir.

5.1. Sonuç

1) Türkçülüğün öncülerinden olan Süleyman Hüsnü Paşa eğitim ve öğretim alanında birçok büyük hizmetler vermiştir. Türk milli bilincinin uyanması konusunda birçok çalışması olan Süleyman Hüsnü Paşa Türkçe öğretimine yeni bir soluk kazandırmış, Türkçe adının ön plana çıkmasını sağlamıştır.

2) Esere İlm-i Sarf-ı Türkî adının verilmiş olması ile birlikte Türkçe ayrı bir dil olarak kabul edilmiştir. Türkçe kendi varlığı kabul edilerek incelenmiştir.

3) İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eser 1876 yılında 64 sayfa olarak yazılmıştır. Bu çalışma ise eserin 24 yıl sonra 1900 yılında genişletilerek 184 sayfa olarak basılmış nüshasından oluşmaktadır.

4) Bu çalışmayı oluşturan 1900 tarihli nüshanın içerik olarak 1876 basımından daha ayrıntılı ve kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu basımında eserin son iki bölümü olan “Fer’-i Fi’il” ve “Edevât” bölümlere yer verilmemiş fakat diğer bölümlerde örnekler artırılmış ve açıklamalara daha ayrıntılı şekilde yer verilmiştir.

5) Birinci makale “İsim” başlığı altında “Mazharât, Muzmerât, Mübhemât, Kinâyat, İsm-i ma’nâ” olarak beş bâb şeklinde oluşturulmuştur. 1876 basımında ilk olarak isim bölümünden başlanmış ve ismin tanımı yapılarak açıklanmış, oldukça kısa yer verilmiştir. bu çalışmada ise beş bâba ayrılarak ayrıntılı bir şekilde ele alındığı dikkat çekmektedir. Buradan geniş örnek ve açıklamalarla öğrenmenin tam ve eksiksiz olmasının amaçlandığı saptanmıştır. Ayrıca sıfatlar da ayrı bir bölüm olarak değil bu bölümde anlatılmış böylece isim ve sıfatın ilişkilendirilerek öğretilmesi amaçlanmıştır.

6) Eserin ikinci bâbını oluşturan “Muzmerât” başlıklı bu bölüme eserde kısa şekilde yer vermiştir. Ayrıntıya girilmemiştir. 1876 basımında bu bölümün başlığı zamîrdir ve sıfat başlıklı ikici bâbtan sonra üçüncü bâbı oluşturmaktadır.

7) “Mübhemât” başlıklı üçüncü bâbda ilk olarak ism-i işâretlerin tanımı yapılmış ve örneklendirilmiştir. 1876 basımında ism-i işâretler ayrı bir başlık olarak verilirken bu çalışmada bu başlıkta açıklanmıştır. İsm-i işâretler karmaşıklıktan uzak açık bir şekilde açıklanmıştır. Bu da eserin gereksiz bilgilerden uzak yalın ve öz olduğunu göstermektedir.

8) 1876 basımında yer almayan “Kinâyât” başlıklı bölüm eserin dördüncü bâbını oluşturmaktadır. Bu bölümün varlığının eserde oldukça geniş şekilde yer verilen masdarlar konusuna geçişi kolaylaştırdığı ve eksikliği tamamladığı saptanmıştır.

9) Eserin beşinci bâbı “İsm-i ma'nâ” başlığı ile başlamaktadır. Ardından eserin en geniş yer verilen bölümlerinden biri olan masdar konusuna geçildiği görülmektedir. Bu bölümde; ilk harekesi fetha-i sakîle olan masdarlara 245, ilk harekesi fetha-i hafife olan masdarlara 121, ilk harekesi kesre-i sakile olan masdarlara 67, ilk harekesi kesre-i hafife olan masdarlara 62, ilk harekesi zamme-i mebsûta olan masdarlara 41, ilk harekesi zamme-i maksure olan masdarlara 50, ilk harekesi zamme-i mufahhame olan masdarlara 86 örnek verilerek açıklanmıştır. Sayıca fazla örneğe yer verilmesi dikkat çekmekte, bu örneklerle konunun pekiştirilmesi ve ayrıntılı öğrenmenin sağlanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

10) Kitabın ikinci makalesinin yer aldığı bu bölüm masdarlar bölümü gibi hacim olarak geniş yer verilen kısımlardandır. Bu bölümde fiiller ayrıntılı tanımlanarak, birçok örnek verilmiş ve oldukça ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Bu durum konunun anlaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır.

5.2. Öneriler

Bu eser ile Türkçe ilk kez ayrı bir dil olarak kabul edilmiş ve öğretiminin bu şekilde yapılması gerektiği ortaya konmuştur. Döneminde ve sonrasında birçok eseri etkilemiş, Türkçenin kendi gramer varlığının oluşmasına zemin sağlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte Türkçe dil bilincini göstermesi bakımından önemlidir. Eser dönemin Türkçesi hakkında bilgi edinmek için önemli bir kaynaktır. Bu tür dil bilgisi

kitaplarının araştırılması ise dilbisi öğretiminin gelişimi için oldukça önemlidir. Bu konuda daha fazla çalışma yapılabilir ve dünyanın en köklü dillerinden biri olan Türkçenin tarihi gelişimi aydınlatılarak dil bilincinin oluşması ve güçlenmesi sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Ağar, E. M. (2002). Türkçe Öğretiminin Tarihçesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı. *OTAM*, 5, 1-47.
- Akyüz, Y. (2008). Türk Eğitim Tarihi'nin Eğitim Bilimleri İçindeki Yeri ve Eğitim Fakültelerinde Okutulma Gerekçeleri. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu Anısına)*, 41, 7-22.
- Akyüz, Y. (2009). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: A Pegem Akademi.
- Altınova, A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, S. S. (2009). Antalya İdadisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 33-48.
- Aydınlı, A. (2000). İmlâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 22, s.225-226). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Aydın, F. ve Göksu, E. (2003). Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 2.
- Barın, E. ve Demir, C. (2006). *Türk Dil Bilgisi 1, Ses Bilgisi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Baskın, S. (2012). Memlûk Dönemi Türkçe Sözlüklerinin Yapısı. *Dede Korkut Dergisi*, 1(1), 23-43.

- Başar, U. (2014). *Yüzbaşı İhsan'ın Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr'inin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Battal, A. (1934). *İbnü-Mühennâ Lûgati*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Bayraktar, N. (2003). Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihsel Gelişimi. *Dil Dergisi*, 119, 58-66.
- Benzer, N. (2016). *Mebâni'l – İnşâ Cild-i Sâni* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Bergamalı, Kadri. (2002). *Müeyyessiretü'l-Ulûm*. (Hzr: Karabacak, E.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Biçer, N. (2011). *Kıpçak Dönemi Eserlerinin Yabancılara Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Biçer, N. (2012). Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 107-133.
- Bilir, A. (2011). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin Tarihsel Evrimi ve İstihdam Politikaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 223-246.
- Binbaşoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Birişik, A. (2000). Kıraat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 25, s.426-430). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Börekçi, M. (1997). *Türk Eğitim Sisteminde Öğretimin Konusu ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Bilim Dili olarak Türkçe Paneli'nde sunulmuş bildiri, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Ceritoğlu, M. (2013). *Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Kesit Yayınları.

- Cevad, M. (2001). Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi. T. Kayaoğlu (Haz.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cevat, H. (2008). *Türk Lehçelerinin Tarihi Seyri* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağatay, S. (1944). “Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(5), 759-772.
- Çeri, B. (1997). *Ahmet Vefik Paşa Devir-Şahsiyet-Eser* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demez, N. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri ve Çeviri: Encümen-i Dâniş Örneğinde Tanzimat Dönemi Çeviri Yaklaşımları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirci, J. (2003, Aralık). *Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye'de Memlük-Kıpçak Türkçesi Çalışmaları*. A.Ü. DTCF Cumhuriyetin 80. Yılı Kutlama Etkinlikleri Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demirel, D. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Demirel, F. (2010). *Mekteb-i İdâdî* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Demirel, F. (2012). 2. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultaniler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 339-358.
- Demirel, F. (2012). Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 507-530.

- Demirtaş, L. (2007). Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 173-183.
- Develi, H. (2010). *Osmanlı'nın Dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Durmuş, İ. (2000). *İnşâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 22, s.334-336). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Ercilasun, A. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, İ. (2009). Yabancılara Türkçe Öğretimiyle İlgili Bir Kaynakça Denemesi. *Turkish Studies*, 4(3), 888-937.
- Ergin, M. (1980). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, N. O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ergün, M. (1996). Ders Programları ve Ders Kitapları 1, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları. *A. K. Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*.
(http://hocam.tripod.com/g_yazilar_medrese_dersleri.htm)
- Erkuş, E. (2014). *1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Ertaylan, İ. H. (1932). *Ahmet Vefik Paşa*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Gelişli, Y. (2006). *Kağıt. Türkler Ansiklopedisi* içinde (c. 15, s.35-43). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göğüş, B. (1970). *Anadili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1970*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Göğüş, B. (1971). *Anadili Olarak Türkçe'nin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış*. Ankara: Talim ve Terbiye Dairesi.
- Gökmen, E. (2005, Kasım). *Aydın Vilayeti İdâdî Mektepleri*. 2. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Gökmen, E. (2009). Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi. *Otam*, 20(20), 149-173.
- Gözütok, A. (1997). Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehçe-i Osmanî. *Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 24, 29-34.
- Gül, B. (2010). İbni Mühenna Lügati'nin Türk ve Moğol Dil Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Türkbilig*, 19(1), 87-95.
- Gülensoy, T. ve Fidan, M. (Ed.). (2004). *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, D. (1999). Medreseden Üniversiteye Trajik Bir Yolculuk. *Mimar ve Mühendis*, 26, 41-49.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hayta, N. (2009). 20. Yüzyıl Başlarında Dârülmua'llimîn. *GEFAD*, 29(5), 1013-1022.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 25-46.
- İdben, E. İ. (Ed.). (1999). *Emsile-i Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İhsan, Y. (1323). *Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr*. İstanbul: Matba'a-i Bahriye.
- İlikli, Y. (2010). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Öğretmen Yetiştirme Sorunu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İsen, M. (2009). *Varayım Gideyim Urumeli'ne: Türk Edebiyatının Balkanlar Boyutu*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Kara, İ. ve Birinci, A. (2005). *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabacak, E. (2002). *Bergamalı Kadri, Müeyessiretü'ül-Ulûm*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabacak, E. (Ed.). (2007). *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabacak, E. (2012). Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine. *Turkish Studies*, 7(2), 613-620.
- Karahan, L. ve Ergönenç, D. (Ed.). (2000). *Türkçe Sarf ve Nahiv*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. ve Gürsoy, Ü. (Ed.). (2004). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1994). *Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaörs, M. (Ed.). (2006). *Türk Dilinin Sarfı Ve Nahvi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, İstanbul: Kitabevi.
- Kartal, A. (Ed.). (2009). *Lügat-i Nâcî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, İ. ve Birinci, A. (2005). *Mahalle- Sıbyan Mektepleri Bir Eğitim Tasavvuru Olarak*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2012). 2. Abdülhamit Dönemi'nde Kız Rüşdiyeleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 1-19.
- Kılıç, H. (2000). Sarf. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 36, s.136-137). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.

- Koç, R. (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçenin Öğretiminde Gelişmeler Ve Aşamalar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Van.
- Kodaman, B. (1980). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). *Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lügati't-Türk* (1.cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2007). *Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri ve Dîvânü Lûgat-it-Türk* (3.cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Külekçi, C. (2010). Dâru'l-mualimîn Nizamnâme-i Cedîdi. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 3, 150-156.
- Kültüral, Z. (2009). Sözlük Bilimi Açısından Divanü Lügati't-Türk. *Turkish Studies*, 4(4), 805-813.
- Memioğlu, Z. A. (2003). İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, 241-252.
- Nurdoğan, M. A. (2005). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Onan, B. (2003). Divanü Lûgat-it-Türk'ün Dil Öğretim Yöntemleri ve Dünya Filolojisine Katkıları Bakımından Bir Değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 425-445.
- Orhan, M. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ortaylı, İ (2008). *Türkiye'de Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Yayınları.

- Öksüz, Z. Y. (2004). *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ökten. C. (2013). Yazma Dersinin Serüveni: İnşadan Kompozisyona. *Türkiyat Mecmuası*, 23, 91-108
- Özarlan, E. (2007). Harf İnkılabından Önce Neşredilmiş Türkçe İnşa, Kitabet ve Münşeat Kitapları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 63-78.
- Özbay, M ve Melanlıoğlu, D. (2008). Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemi ve Divanü Lügati't-Türk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 49-58.
- Özbilgen, E. (2006). *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özkan, N. (Ed.). (2000). *Medhal- Kavâ'id*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (Ed.). (2000). *Kavâ'id-i Osmaniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (2001). İlk Dil Bilgisi Kitabımız Medhal-i Kavaid Hakkında. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 95-112.
- Özkan, N. (2006). Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkında Görüşleri ve Eserleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 219-232
- Özkırımlı, A. (2004). *Türk Edebiyatı Tarihi* (1.cilt). Ankara: İnkılâp Kitapevi.
- Özyalvaç, N. A. (2011). Bir Müfettiş Raporunda Erken 2. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri. *Türkiyat Mecmuası*, 21, 345-373.
- Özyetkin, A. M. (2003 Aralık). *14. Yüzyılda Arap Filolog Ebü Hayyan'ın Bilgisi Dahilindeki Türk Dünyası*. A.Ü. DTCF Cumhuriyetin 80. Yılı Kutlama Etkinlikleri Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Özyetkin, A. M. (2006 Eylül) *Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi Lugati't-Türkiyye'de Alet İsimleri*. 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi'nde sunulmuş bildiri, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.
- Pakalın, Z. M. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Palabıyık, H. M. (Ed.). (2005). *Türkiye Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Polat, H. N. (2003). Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa. *TÜBAR*, 13, 447-454.
- Sabit, S. (1301). *Sarf-ı Osmânî*. İstanbul: Matba-i Osmânî.
- Salman, R. (2008). *Selim Sabit'in Sarf-ı Osmanî Adlı Eserinin Çeviriyazısı-Terimler-Lügatçe Metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Semiz, A. (2008). *Türk Ortaöğretiminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani): Yeri ve Tarihsel Gelişimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahbaz, K. N. (2005). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şanal, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 149-168.
- Tanpınar, H. A. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (1.cilt). İstanbul: Çağlayan Kitabevi
- Tarahija, A. (2008). *Kavâ'id-i Türkiyye'nin Modern Türkçe Öğretimi Yöntemleri Bakımından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- TDEA (1998). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Tekeli, İ. (2010). *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yüksek Öğretimin ve Yök’ün Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarık Kurumu Yayınları.
- Temizyürek, F. (1999). *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tevetoğlu, F. (1988). *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S., Yanık, N. H. (1999). *El-kavânînü’l-küllîyye li-zabti’l-lügati’t-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (Ed.). (2000). *Lehçe-i Osmânî / Ahmet Vefik Paşa*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (Ed.). (2003). *İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Ilgın, A. (Ed.). (2006). *Üss-i Lisân-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Yücel, D. (Ed.). (2006). *İlm-i Sarf-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topbaş, E. (1987). *1875-1905 Yılları Arasındaki Sözlükler Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK
- Türkay, K. (Ed.). (1999). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türköl, R. (2007). *Eyüp Askeri Rüştüyesi'nin (1910-1916) Giden Evrak Defteri ve Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Unat, R.F. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB Basımevi
- Uslu, M. (2007). *Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Uyanık, E. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarı(m) Rüştüyeler*. *Tarih Dergisi*, 49, 91-111.
- Uzun, M. (2000). İnşâ. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.22 s.338-339). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Vural, H ve Böler, T. (2011). Ahmet Vefik Paşa'nın Türk Diline Katkıları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, 1-24.
- Yavuz, K. (2003). Âşık Paşa. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 29-39.
- Yavuz, K. (2004). Âşık Paşa'nın Dil Üzerine Düşünceleri ve Türkçeye Hizmetleri. *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 32, 224-244.
- Yazvuzarslan, P. (Ed.). (2010). *Kamus-1 Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Ş. (2009). *Osmanlılardan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKLER

EK 1

A

Ahvâl-i erbaa: İsmın yönelme, çıkma, bulunma, tamlama hâli.

C

Cem': Çokluk.

Cem'-i muhatab: Çokluk ikinci şahıs.

Cem'-i mütekellim: Çokluk birinci şahıs.

Cümle: Bir yargı bildirmek için tek başına çekimli bir fiil veya çekimli bir fiile kullanılan kelimeler dizisi.

Cümle-i fi'liyye: Fiil cümlesi.

Cümle-i ismiyye. İsim cümlesi

E

Edât: Tek başına anlamı olmayan, sonuna geldiği sözle cümledeki diğer kelimeler arasında ilişki kuran kelime türü.

Edât-ı cem': Çokluk eki.

Edât-ı haber: Bildirme eki.

Edât-ı masdar: Masdar eki -mAk .

Edât-ı nefy: Olumsuzluk eki -Ma.

Edât-ı ta'rîf: Arapça kelimelerin başına gelen elif-lÂm harfleri.

Edevât: Edatın çoğulu.

Ef'âl-i âmme: Yardımcı fiiller.

Ef'âl-i hâssa: Asıl fiiller.

Emr-i gâib: Emir üçüncü şahıs.

Emr-i hazır: Emir ikinci şahıs.

Emsile-i muttaride: Fiil çekimi.

F

Fer'-i fi'l: İsm-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, hâl terkibi.

Fethâ: Arap harfli metinlerde bir ünsüzü “e” ve “a” okutan işaret.

Fethâ-i hafife: E okutan üstün.

Fethâ-i sakîle: A okutan üstün.

Fi'l: Olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte şahıs kavramı veren kelime.

Fi'l-i iltizâmî-i şartî: İstek kipinin şartı.

Fi'l-i istimrârî: Süreklilik bildiren fiil.

Fi'l-i lâzım: Geçişsiz fiil.

Fi'-i mâzî: Geçmiş zaman fiili.

Fi'l-i vücûbî: Gereklilik kipi.

H

Hâl: Şimdiki zaman.

Hâl cümlesi: -ArAk'lı birleşik cümle.

Hâl-i şartî: Şimdiki zamanın şartı.

Hâl terkibi: -ArAk'lı zarf-fiil.

Hareke-i hafife: İnce ünlü.

Harf: Dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her biri.

Harf-i imlâ: İmlâ harfleri.

Harf-i nidâ: Seslenme edatı.

Harf-i sâkin: Ünsüz.

Hasıl mastar: -İş'lı mastar.

Hâ-yı resmiyye: Arap alfabesindeki "he" harfi.

Hikâye-i fi'l-i iltizâmî: İstek kipinin hikayesi.

Hikâye-i fi'l-i vücûbî: Gereklilik kipinin hikayesi.

Hikâye-i hâl: Şimdiki zamanın hikâyesi.

Hikâye-i İstikbâl: Gelecek zamanın hikâyesi.

Hikâye-i mâzî-i naklî: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi.

Hikâye-i mâzî-i şuhûdî: Görülen geçmiş zamanın hikâyesi.

Hikâye-i muzârî: Geniş zamanın hikâyesi.

İ

İlm-i sarf: Dil bilgisi.

İmlâ harfleri: Hareke yerine kullanılan elif, vav, ye, he harfleri.

İsim: Canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceler,, çeşitli durumları bildiren kelime.

İsm-i alem: Özel isim.

İsm-i cins: Cins isim.

İsm-i fâil: Etken sıfat-fiil.

İsm-i işaret: İşaret ismi.

İsm-i masdar: Mastar eki almayıp mastar manası içeren kelimeler.

İsm-i mef'ûl: Edilgen sıfat-fiil.

İstifhâm: Soru.

İstifhâm-ı inkârî: Bir şeyi soru ya da inkar biçimiyle anlatmak isteme.

İstikbâl: Gelecek zaman.

İstikbâl-i şartî: Gelecek zamanın şartı.

İştirâk: Ortaklık bildiren fiil.

İzâfet: İsim tamlaması.

İzâfet-i beyâniyye: Tamlananın,tamlayanın türünü gösterdiği izafet.

İzâfet-i lâmiyye: Belirtili isim tamlaması.

K

Kelâm: Söz.

Kelime: Anlamı olan ses birliği, söz veya sözcük.

M

Mâdde-i asliyye: Fiil kökü.

Madde-i fi'l: Fiil kökü.

Masdar-ı aslî: -mAk'lı mastar.

Masdar-ı basît: Basit mastar.

Masdar-ı fi'li: Kökü fiil olan mastar.

Masdar-ı hafîfe: İnce ünlülü mastar.

Masdar-ı iktidârî: -Abil- ile yapılan birleşik fiil.

Masdar-ı ismî: Kökü isim olan kelimeler.

Masdar-ı istimrârî: -Agel- ile yapılan birleşik fiil.

Masdar-ı mukârebe: -Ayaz- ile yapılan birleşik fiil.

Masdar-ı mürekkep: Birleşik mastar.

Masdar-ı sakîl: Kalın ünlülü mastar.

Masdar-ı ta'cil: -Iver- ile yapılan birleşik fiil.

Masdar-ı tahfîfi: -mA'lı mastar.

Masdar-ı te'kidî: -mAk'lı mastar.

Masdar-ı vasfî: Kökü sıfat olan mastar.

Masdar: Fiilin -mAk veya -mA ekleri alan ve isim gibi kullanılan şekli.

Mâzî-i naklî: Öğrenilen geçmiş zaman.

Mâzî-i naklî şartî: Öğrenilen geçmiş zamanın şartı.

Mâzî-i şuhûdî: Görülen geçmiş zaman.

Mâzî-i şuhûdî şartî: Görülen geçmiş zamanın şartı.

Mazmûm: Ötre ile okunan, zammeli.

Med: Uzatma, çekme.

Mef'ulün bih: Yükleme hali.

Mef'ulün ileyh: Yönelme hali.

Meftûh: Fetha ile, üstün ile okunan.

Meksûr: Kesre ile, esre ile okunan.

Mevsûf: Sıfatla birlikte kullanılan isim.

Mezidün fih: Köküne sonradan ek eklenen mastar.

Mutâvaat: Dönüşlü fiil.

Muzâf: Tamlayan.

Muzâfun ileyh: Tamlanan.

Muzâri: Geniş zaman.

Muzâri-i şartî: Geniş zamanın şartı.

Mübhemât: Belgisiz sıfatlar, zamirler, edatlar.

Mübtedâ: Özne.

Mücerret: Yalın hal.

Müfred: Teklik.

Müfred-i gâib: Teklik üçüncü şahıs.

Müfred-i muhâtab: Teklik ikinci şahıs.

Müfred-i mütekellim: Teklik birinci şahıs.

Müştak: Türemiş.

Müteaddî: Geçişli.

Müteallikât-ı fi'l: Mef'ûller ile bazı edatların birleştikleri kelimeler.

Müteharrik: Harekeli.

Mütemmimât: Tamamlayıcı.

N

Nekre: Bilinmeyen isim.

R

Rivâyet-i fi'l-i iltizâmî: İstek kipinin rivayeti.

Rivâyet-i fi'l-i vücûbî: Gereklilik kipinin rivayeti.

Rivâyet-i hâl: Şimdiki zamanın rivayeti.

Rivâyet-i istikbâl: Gelecek zamanın rivayeti.

Rivâyet-i mâzî-i naklî: Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti.

Rivâyet-i mâzî-i şuhûdî: Görülen geçmiş zamanın rivayeti.

Rivâyet-i muzârî: Geniş zamanın rivayeti.

Rubâî: Dört harfli mastar.

S

Sâkin: Yanında ünlü olmayan ünsüz.

Sıfat: Bir ismi nitelik, nicelik, yer, sıra vb. bakımından niteleyen, belirten kelime.

Sıfat-ı asliyye: Asıl sıfatlar.

Sıfat-ı kıyâsiyye: Bir kurala bağlı ve uygun olarak yapılan sıfatlar.

Sûlasî: Üç harfli mastar.

Sünayî: İki harfli mastar.

Ş

Şâz: Kural dışı.

T

Ta'diye: Bir fiili geçişli hale koyma.

Tasgir: Bir şeyi küçültmek.

Tasrif: Fiil çekimi.

Tenvin: Kelimenin sonunu –An, -In, -Un biçiminde okutan işaret.

Z

Zamir: Kişi, özlük, gösterme, soru ve belirsizlik kavramları vererek, varlıkların yerini tutan kelime.

Zamîr-i fi'li: Fiillerin sonuna gelen zamir.

Zamîr-i gâib: Üçüncü şahıs zamiri.

Zamîr-i izâfî: Tamlayana eklenen zamirler.

Zamîr-i muhâtab: İkinci şahıs zamirleri.

Zamîr-i mütekellim: Birinci şahıs zamirleri.

Zamîr-i nisbî: İsimlerin sonuna gelen zamir.

Zamîr-i şahsî: Şahıs zamiri.

Zamîr-i vasfî: -ki aitlik eki.

Zamme-i hafîfe-i makbûza: Ü sesi veren ötre.

Zamme-i hafîfe-i mebsûta: Ö sesi veren ötre.

Zamme-i sakîle-i makbûza: U sesi veren ötre.

Zamme-i sakîle-i mebsûta: O sesi veren ötre.

Zât-ı masdar: Fiil kökü.

Zamme: Ötre denilen denilen ve o, ö, u, ü okutan hareke.